

حکومەتی هەریمی کوردستان - عێراق
وەزارەتی پەرەدەرە
بەرپێوە بەرایەتی گشتیی پرۆگرام و چاپەمەنیهکان

زمان و ئەدەبی کوردی

بۆ پۆلی یازدەهەمی ئامادەیی

دانانی

لیژنەیەک لە وەزارەتی پەرەدەرە

دارشتنەوهو بزارکردنی هەردوو بەشی ریزمان و ئەدەب

د. عەزیز گەردی شێرکۆ ئەحمەد حەوێز مەحمەد ئەحمەد مەحمەد
موحسین ئەحمەد کەریم عەبدولستارفەتاح عەلی عەبدوللا سەلح

کراوه

چاپی دەیهەم ۱۴۳۷ کۆچی ۲۰۱۶ زایینی ۲۷۱۶ کوردی

سەرپەرشتى زانستى: سادق ئەحمەد پوستاينى
سەرپەرشتى ھونەرى: عوسمان پىرداود كواز
ئارى محسن احمد
نەخشەسازى بەرگ: ئارى محسن احمد
جىبەجىكردنى بژارى ھونەرى: پېقېن راغب حسين

پیشدەستى:

ليژنەى بژاردن و پيداچوونەو دەو دارشتنەو دەو ھەردوو بەشى رېزمان و ئەدەبى ئەم پەرتوو كە گۆرانكارىيەكى زۆرى لەناوەرپۆكى ئەم دوو بەشدا ئەنجام داو ھەردوو بەشەكەش بە ھىنانەو دەو نموونە لە ھەردوو زارە سەرەككىيەكەى زمانى كوردى، دەولەمەندكران، بۆيە داوا لە مامۆستا بەرپزەكانى بابەتى زمان و ئەدەبى كوردى دەكەين كە گرنگى بە ھەموو نموونەكان بەدەن و قوتابيان و خویندكارانى لى بەرپرس بكەن.

ھەروەھا داواكارين مامۆستايانى بەرپز پابەند بن بەو بەشە نموونەى كە بۆ لەبەر كردن دەستنيشان كراون لە ھەردوو بەشى ئەدەب و نموونەى ئەدەب، بۆيەش وا كراو تا خویندكارانى پۆلى يازدەمى ئامادىيە لە سەرتاسەرى قوتابخانە بنەرەتى و ئامادىيەكانى ھەريمدا پابەندبن بە پرۆگرام و بۆ ھەموويان وەكو يەك بىت.

دوا جاريش داوا لە مامۆستايانى بەرپزو خۆشەويستى زمان و ئەدەبىياتى كوردى دەكەين كە بەھۆى بەرپۆدەبەرايەتى گشتى پەروەردەى پارىزگەكانيانەو ئاگادارمان بكەنەو لە ھەر كەمو كورتى و ناتەواويەك كە لەكاتى وانە گوتنەو دەا ھەستى پيكدەكەن بۆ ئەو دەى لە چاپەكانى داھاتوودا چاك بكرينەو، ديارە ھىچ بەرھەميكيش بى كەمو كورتى نابىت، خواى گەورە پشت و پەناى ھەمووان بىت.

ليژنەى بژار كردن و پيداچوونەو دەو دارشتنەو دەو

بہشی ریزمان

﴿ به‌شی ریزمان ﴾

(ناوه‌پۆکی باب‌ه‌ته‌کان)

وانه‌ی یه‌که‌م : (جو‌ره‌کانی پارسته له‌پسته‌ی ئاویت‌ه‌دا)

ن- پارسته‌ی ناوی .

ب- پارسته‌ی هاوه‌لناوی .

پ- پارسته‌ی هاوه‌لکاری .

وانه‌ی دووهم : ته‌واوکه‌ری کار (به‌رکار)

وانه‌ی سێیه‌م : ته‌واوکه‌ری کار (ته‌واوکه‌ری به‌یاریده)

وانه‌ی چوارهم : جیناوی خو‌یی

وانه‌ی پینجه‌م : جیناوی هه‌یی

وانه‌ی شه‌شه‌م : هاوه‌لناوی بکه‌ر (هاوه‌لناوی بکه‌ری دا‌پێژاو)

وانه‌ی جه‌وته‌م : هاوه‌لناوی بکه‌ر (هاوه‌لناوی بکه‌ری لی‌ک‌دراو)

وانه‌ی هه‌شته‌م : هاوه‌لناوی کراو (هاوه‌لناوی کراوی دا‌پێژاو)

وانه‌ی نۆیه‌م : هاوه‌لناوی کراو (هاوه‌لناوی کراوی لی‌ک‌دراو)

وانه‌ی ده‌یه‌م : هاوه‌لکار

وانه‌ی یازده‌م : ته‌واوکردنی کار به‌ هاوه‌لکاری کاتی .

وانه‌ی دوازده‌م : ته‌واوکردنی کار به‌ هاوه‌لکاری شو‌ینی .

وانه‌ی سیزده‌م : ته‌واوکردنی کار به‌ هاوه‌لکاری چۆنیه‌تی .

وانه‌ی چوارده‌م : ته‌واوکردنی کار به‌ هاوه‌لکاری پێ‌ک‌ه‌ستن .

وانه‌ی پازده‌م : ته‌واوکردنی کار به‌ هاوه‌لکاری چه‌ندی .

وانه‌ی شانزده‌م : ئه‌رکی هاوه‌لکار له‌پسته‌دا .

(وانهس يه كهه)

جۆره كانى پارسته

ئەم نموونانە بخوینەوه:

(ئ)

۱. نازانریت گە ئاسۆ لە بەرچى دوا گەوت.
۲. من نەزانییە کو سەردار دى پۆمانى ئقیسیت.
۳. من نەبیستییه کو شیرۆ دەست درێژییت.
۴. بە کریکارە کانم گوت گە کاتى خۆتان بە فیرو مەدەن.

(ب)

۱. مە ئەو دیت کو دگەنى.
۲. ئەو چرایەى گە رووناك بوو، کوژایەوه.
۳. من شقان دیت کو ژترسان دلەرزى.
۴. پیاوێ گەم دیت گە دەشەلى.

(پ)

۱. وى دەرمان خوار بەلگى پى چىبیت.
۲. ئاراس نەهاتە قوتابخانە چونکە نەخۆش بوو.
۳. گە زەنگە گە لیدرا، خویندگەرەکان چوونە ژوورەوه.
۴. فەرهاد دەهە فبرکى دە پشکدار نەبوو، چونکى نەساح بوو.

خستنه روو:

پسته كانى هەرسى بەشەكە، پستەى ئاویتەن، چونکە لە "شارپستە" و
"پارپستە" پیکهاتوون، وەکو پیشتریش زانیمان "شارپستە" لە پستەى

ئاويته دا پرسته يه كي سهر به خوويه و وشه ي ليكد هريشي پيش ناكه ويٽ،
به لام "پارسته" به تهنيا و اتا نادات و سهر به شارسته يه و كاري ناويك،
يان هاوه لئاويك، يان هاوه لكاريك دهكات، جازبه رهندي، سي جور
پارسته هه ن:

۱. له پرسته ي يه كه مي به شي (ن) دا، پرسته ي "نازانريٽ" شارسته يه،
هه روه ها گوتراوي (كه ئاسو له بهر چي دواكه وت) پرسته يه و له كارو
بكه ر پيكهاتووه، به لام له بهر ئه وه ي كه واتايه كي ته واوي نيه، به
پيچه وانه ي پرسته ي (نازانريٽ)، هه روه ها سهر به شارسته كه شه و
ئهر كي جيگري بكه ري كاري (نازانريٽ) ي له شارسته كه دا پي
سپيراوه، له بهر ئه وه پي ده گوتريٽ "پارسته ي ناويي" چونكه ئه و
ئهر كي كه دهيكات، ئهر كي ناوه.

له پرسته ي دووه مي به شي (ن) دا، من نه زانيه، شارسته يه، چونكي
ئو ژی ژكاره كي پيكهاتييه و پهي ليكد هري ژ پيشقه نه هاتييه و
پامان و مه به سته كا سهر بخو ددهت، هه روه سا گوتراوا (كو سهر دار
دي پوماني نفيسيت) ژ (كارو بكه رو بهر كار) ي پيكهاتييه و پامانه كا
سهر بخو ددهت و سهر ب شارستي قهيه، ئهر كي بهر كاري پرستا (من
نه زانيه) دبينيٽ، ژ بهر هه ندي دبيزني "پارسته ي ناويي" چونكو
ئهر كي ناوي دبينيٽ.

۲. له پرسته ي يه كه مي به شي (ب) دا، پرسته ي "مه ئه و ديت"،
شارسته يه، چونكه واتايه كي سهر به خوويه هه يه و جيئاوي ليكد هري
"كو" ي پيش نه كه وتووه، هه روه ها گوتراوي "كو دكه ني" پرسته يه،

به لām له بهر ئه وهی له پرووی واتاوه به ستراره به پرستهی یه که مه وه
واتا به شارپسته که وه به ته نیا واتای نییه و چونکه وه سفی جیناوی
ئه وه ده کات له شارپسته که دا، بۆی پئی ده گوتریت "پارپستهی
هاوه لئاوی".

هر به و جوردهش له پرستهی دووه می به شی (ب) دا، پرستهی "ئه وه
چرایه کوژایه وه، شارپسته یه و واتایه کی ته واوی هیه و وشه ی
لیکده ریشی له پیش دا نییه. گوتراوی "که پرووناک بوو" ئه ویش
پرسته یه، به لām واتای ته واوی نییه و چونکه وه سفی چرایه که ده کات و
جیناوی لیکده ریشی له پیشه، بۆی پئی ده گوتری "پارپستهی
هاوه لئاوی".

۳. له پرستهی یه که می به شی (پ) دا، پرستهی "وی ده رمان خوار"
شارپسته یه چونکی ئه وژی واتایه کی سه ربخۆ هیه، په یقا لیکده ر ل
پیش دا نییه. هه روه سا گوتنا "به لکی پی چیبیت" پرسته یه، به لی
چونکو واتایه که سه ربخۆ نییه و په یقه که لیکده ریا لپیش و ئه م
دشین بیژین وه سفا کارێ شارپستی دکه ت، ژ به رهندی دبیرنی
پارپسته ی هاوه لکاری "چونکی ئه رکی هاوه لکاری دبینیت.

هر به و جوردهش له پرستهی دووه می ئه و به شه دا، پرستهی
"ئاراس نه هاته قوتابخانه" شارپسته یه، واتای ته واوی هیه، وشه ی
لیکده ری له پیش نییه، "چونکه نه خۆش بوو" پارپسته یه، چونکه
به ته نیا واتای نییه، په یقی لیکده ری له پیشه و وه سفی کاری

شارپسته که دهکات، واته هۆکاری نه هاتنه که نیشان دهدات بۆی به م
 رسته یه دهگوتریت "پارسته ی هاوه لکاری".
 هه ر به و جوړه ی که باسکرا، رسته کانی تری هه رسی به شه که ی
 پی شوو ده توانین لیک بدهینه وه، دیاره نه مه ش کاریکی سروشتی
 مامۆستای به پیزی وانه که یه.

دهستوور:

له زمانى كوردیدا سى جوړ پارسته هه یه :-

۱. پارسته ی ناوی : نه و رسته یه یه که سه ر به شارپسته یه و واتاکه ی به نده
 به واتای نه وه وه، ده کری بیته جیگری بکه ریا ته واوکه ری کاری
 شارپسته وه کو له رسته کانی به شی (ن) دا دیاره یان هه ر نه رکیکی تری
 ناو بیینی.
۲. پارسته ی هاوه ئناوی : پارسته ی هاوه ئناوی، له رسته ی ناویته دا، نه و
 رسته یه یه که سه ر به شارپسته یه و واتاکه ی به واتای نه وه وه به نده و
 وه سفی ناویک دهکات له شارپسته که دا، وه کو له رسته کانی به شی (ب) دا دیاره.
۳. پارسته ی هاوه لکاری : له رسته ی ناویته دا نه و رسته یه یه که سه ر به
 شارپسته یه و واتاکه ی به نده به واتای نه وه وه، وه سفی کاریک دهکات له
 شارپسته دا وه کو له رسته کانی به شی (پ) دا دیاره.

راهینان (۱)

له م پرستانه دا پارسته کان دهر بهینه و جوره کانیاں جیا بکه وه:

۱. نه م دخه بتین به لکی ب نارمانجا خو دگه هین.

۲. بیستوومه که ناشنا ده بیته نه دازیار.

۳. ناشکرایه کو وه لات هه رب زانستی پیش دکه فیت.

۴. نه وانه یه که خویندمان زور گران بوو.

۵. که به هار هات ده چینه سهیران.

راهینان (۲)

۱. سی پارسته ی ناوی له پرسته دا به کار بهینه.

۲. سی پارسته ی هاوه لئاوی له پرسته دا به کار بهینه.

۳. سی پارسته ی هاوه لکاری له پرسته دا به کار بهینه.

راهینان (۳)

له م پرسته و دیپر هونراوانه دا پارسته کان دهر بهینه و جوره کانیاں

دهر بخه و پاشان شلوقه یان بکه:

۱. گریانی من و خه نده یی تو نیسته ده شو بهین.

به و مه و سیمی بارانه که وا غونچه ده پیشکووت.

۲. نه م زانی که پیشمه رگه که له بن داره که شه هید کرا.

۳. مه زانییه کو کومپیوتەر ل خویندنگه هی هیه.

۴. نه م پرسى بوو که باخه وانه که هاتوو.

راھینان (۴)

پارستەى ناویى " کو نارین دى ھۆزانیڭ خۆ بە لاقۇ كەت "

لە رستەدا بەكاربەھنە، بە مەرجىك:

۱. بکەر بىت ۲. جىگىرى بکەر بىت ۳. بەرکار بىت

راھینان (۵)

ئەم بۆشايىانەى خوارەوہ پر بکەرەوہ، بە مەرجىك يەكەمیان بە

پارستەى ناویى، دووہمیان بە پارستەى ھاوہلناویى سىيەمیان بە

پارستەى ھاوہلکاریى.

۱. مامۆستاکەم پىي گوتم.....

۲. ئەو مرقۇقەى شەرمەزارە.

۳. تىيىكۆشن

ته‌واوکه‌ری کار

۱. به‌رکار

ئه‌م رستانه بخوینه‌وه:

(ا)

۱. ئاویره چِشت لیّ ده‌نیّت.
۲. گهل ئیمه‌ی هه‌لبزار دووه.
۳. ناردمی بوّ بازار.
۴. فنا چوار گتیّب و شەش ده‌فته‌ری وه‌رگرتووه.
۵. ماموستا رێزمانی کوردی فیّری خوێندکاران ده‌کات.

(ب)

۱. کوردیّکم ده‌ویّ چاپووک و پته‌و
سه‌فه‌ریک هه‌یه بوّم بکا به‌ شه‌و

(هه‌ژار)

۲. تنیّ فه‌ره‌اد دزانت له‌ زه‌تی عیشق
کو وی جان دایه شیرینی نه‌ په‌رویز

(جزیری)

۳. من ره‌نگی سوورم بوّیه خوش ده‌ویّ
موژده‌ی شه‌فه‌قی لیّ ده‌رده‌که‌ویّ

(پیره‌می‌رد)

٤. بۆي عهنبهر نهتۆي دهماغه دوور كهرد

فرسه تهش ئاوهرد ههواي وهباي دهرد

(مهوله وي)

٥. پر به دهه بانگ نه كهه سهر به ستيم نه وي

كورستانه جي شيرانه نه بي سهركه وي

(ع.ع. شهونم)

٦. به خهنبهر كهر دهر ئاره ند ديده گانه

به ئاتهش كهر بسوزه ند ئيستخوانه

نه كهر بهر ناخونانه نه ي بكو به ند

نه گيرهه دل ز ياري ميهره بانه

(بابه تاهير)

٧. پر قوولي هيواو پاني په ژاره

گوږي هه لكه نين بو نهو سهرداره

(بله)

٨. شوخ و شهنكي زوهره رهنگي دل ژمن بر دل ژمن

ئاوړين هه يبهت پلنگي دل ژمن بر دل ژمن

(جزيري)

٩. لهو هه ره فتم نه ز مهيلي شوبه تي سههله و سوههيلي

موجهت و عه شقاد مهيلي نه ز كرم يه كسهه پلوخ

(جزيري)

خستنه ږوو:

له سالانې رابردوودا زانيمان که په کيک له دوو بنچينه کاني پرسته
(بکه رو کاره)، (کاريش) يان (تيپه په) يان (تيپه په)، ناشکراشه کاری
تيپه پر پيوستې به (به رکاري) هه يه. جا نه گهر سه رنج بده ينه پرسته کاني
به شي (ن) ده بينين:

۱. له پرسته ي په که مدا، په يقی (چيشت) ناوه و نه رکي به رکاري بينيوه،
چونکه کاری تيپه پرې (لې ده نيټ) ي ته واوگر دووه و نه رکي کاره که شي
که وتو ته سه رو نه گهر ببوايه وشه ي (چيشت) مان له و پرسته يه دا
نه هينا يه، نه مان ده زاني که (ناوړه) چي ليناوه؟

۲. له پرسته ي دووه مي به شي (ن) دا، جي ناوي (نيمه) نه رکي به رکاري
بينيوه، چونکه کاری تيپه پرې (هه لېژاردووه) ي ته واوگر دووه و نه رکي
کاره که شي که وتو ته سه رو نه گهر ببوايه و جي ناوي (نيمه) مان
نه هينا يه، نه مان ده زاني که (گه ل) کي (هه لېژاردووه)؟ به هه مان
شي وه ش له پرسته ي سي يه مي به شي (ن) دا، جي ناوي لکاوي (م)
نه رکي (به رکاري) بينيوه، چونکه کاری تيپه پرې (ناردي)
ته واوگر دووه و نه رکي کاره که شي که وتو ته سه ر.

۳. له پرسته ي چواره مدا هه ردو په يقی (کتیب و ده فته) نه رکي
به رکاريان بينيوه، بۆکاری (وه رگرتووه)، هه ر به هه مان شي وه ش
له پرسته ي پينجه مدا په يقه کاني (پړزما ني کوردي) و (خوينکار)
به رکاري بۆ کاری (فيړ ده کات)، نه مه ش نه وه ده خاته ږوو که
ده شي له پرسته يه کدا زياتر له (به رکاريک) هه بيټ.

لەخویندنهوهی ھۆنراوەکانی سەرەویدا بۆمان دەردەکەوتت کە
پەیفی (کورڤیک، لەزەتی عیشق، جان، ڕەنگ، بۆی عەنبەر، سەربەستی،
دیدهگان، ئیستخوان، ناخونان، دل، گۆپی، دل، ئەز) ھەموویان ئەرکی
بەرکاریان بینیو ھەم شیوەی خوارەو.

۱. لەدێرە ھۆنراوەی یەکەمدا پەیفی (کورڤیک) ناوەو ئەرکی بەرکاری
بینیو، چونکە واتای کاری تیپەری (دەوی) تەواو کردووەو
کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

۲. لەدێرە ھۆنراوەی دووەمدا پەیفی (لەزەتی عیشق) ناوەو ئەرکی
بەرکاری بینیو، چونکە واتای کاری تیپەری (دزانیت)ی
تەواوکردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر ھەروەھا پەیفی
(جان) ناوەو ئەرکی بەرکاری بینیو، چونکە واتای کاری تیپەری
(دایە)ی تەواوکردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

۳. لە دێرە ھۆنراوەی سییەمدا پەیفی (ڕەنگ) ناوەو ئەرکی بەرکاری
بینیو، چونکە واتای کاری تیپەری (خۆش دەوی)ی تەواو کردووەو
ھەروەھا کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

۴. لەدێرە ھۆنراوەی چوارەمدا پەیفی (بۆی عەنبەر) ناوەو ئەرکی
بەرکاری بینیو، چونکە واتای کاری تیپەری (دوور کەرد)ی
تەواوکردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

۵. لەدێرە ھۆنراوەی پینجەمدا پەیفی (سەربەستی) ناوەو ئەرکی
بەرکاری بینیو، چونکە واتای کاری تیپەری (دەوی)ی
تەواوکردووەو کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

۶. لە دێڤە ھۆنراوەی شەشەمدا پەیفی (دیدهگان) ناوە و ئەرکی بەرکاری بینووە، چونکە واتای کاری تیپەری (دەر ئارەند)ی تەواوکردوووە کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر. ھەر وەھا پەیفی (ئیسخوان) ناوە و ئەرکی بەرکاری بینووە، چونکە واتای کاری تیپەری (بسوزەند)ی تەواوکردوووە کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر. ھەر وەھا پەیفی (ناخونان) ناوە و ئەرکی بەرکاری بینووە، چونکە واتای کاری تیپەری (بکوبەند)ی تەواوکردوووە کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر. ھەر وەسا پەیفی (دل) ناوە و ئەرکی بەرکاری بینووە، چونکە واتای کاری تیپەری (نەگیرەم)ی تەواوکردوووە کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

۷. لە دێڤە ھۆنراوەی حەفتمدا پەیفی (گۆڤ) ناوە و ئەرکی بەرکاری بینووە، چونکە واتای کاری تیپەری (ھەلکەنین)ی تەواوکردوووە کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

۸. لە دێڤە ھۆنراوەی ھەشتەمدا پەیفی (دل) ناوە و ئەرکی بەرکاری بینووە، چونکە واتای کاری تیپەری (بر، برد)ی تەواوکردوووە کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

۹. لە دێڤە ھۆنراوەی نۆیەمدا پەیفی (ئەن) جیناوی کەسی سەر بە خۆیە (جودا) ئەرکی بەرکاری بینووە، چونکە واتای کاری تیپەری (کر، کرد)ی تەواوکردوووە کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

دەستوور:

بەركار ئەو ناودىيە يان ئەو جىناودىيە كە لەرستەدا يان لەدىرە ھۆنراوددا
واتاي كاري تىپەرى تەواو كىردووە يان تەواوى دەكات، كاريگەرى كاردەكەشى
دەكەويته سەر.

راھىنان (۱)

لەم دىرە ھۆنراوانەدا بەركارەكان ديارى بكە :

۱. كويخايەك نانى بۆ پەنجەرى بۆرد
زۆر زۆر بەسووكى تەماشاي ئەكرد.

(قانع)

۲. پۆژى جەژنە چاوەكانت جوانە جەژنانەم ئەوى
من بەھەلپەم چاوەكانم، جامى پىوانەم ئەوى

(حسيب قەرەداغى)

۳. دەمگري ئەمما لەگرتوو خانە رىق ئەستوورترم
لیم دەدا ئەمما لەسەر داوا پەواكەم سووپترم

(ھيمن)

۴. يەكئ نەمام ئەپويئى و يەكئ نەمام ئەنيئ—زئ
ئەميان چاوەرپى گولەو ئەويان فرميسك ئەپيئ

(ئەخۆل)

۵. شەرتە وەك فەرھاد قولنگى يادى شيرين ھەلگرم
تا لە پاى كئوى فیراقا جئ دەھيئلم يادگار

(ئەخۆل)

پاهینان (۲)

له پسته ی (داهین پیزمانی کوردی فیکردین)

د- کاری پسته که دیار بخه و چ جوړه کاریکه؟

ب- وشه ی (پیزمانی کوردی) شی بکه وه؟

پ- (ین) چیه و نه رکی چیه؟

ت- (ی) له وشه ی پیزمانی کوردی شی بکه وه؟

ج- نه م پسته ی سه ره وه به زار او ه ی کرمانجی ژوړو بنووسه وه؟

پاهینان (۳)

نه م دپړه هونراو هیه شی بکه وه:

به ئاسمانه وه ئه ستیره م دیوه

له باخچه ی به هار گولم چنیوه.

پاهینان (۴)

وشه ی (پوژنامه) له سی پسته دا وه کو (به رکار) به کار بهینه، به

مه رجیک له پسته ی یه که مدا له گه ل کاری پابردو له پسته ی دوو مدا

له گه ل کاری پانه بردو له پسته ی سییه مدا له گه ل کاری داخوازی بیت.

ته‌واوکه‌ری کار

۲. ته‌واوکه‌ری به‌یاریده

(ن)

۱. لاوه‌کان به‌گیانی برایه‌تییه‌وه په‌روه‌رده بکه‌ن.
۲. نه‌وزادی نامه‌ک ژ بو ئازادی نفیسی بوو.
۳. مامۆستا وانه بو ئیمه روون ده‌کاته‌وه.
۴. جوگومه‌تا کوردستانی خویندنگه‌ه ل گوندان دا ئاڤا کریه.
۵. پېشمه‌رگه‌کان له‌شکری دوزمن له ناوچه‌که‌دا ده‌رده‌که‌ن.
۶. په‌زفان گولان ل باغچی دچینیت.

(ب)

۱. ئیمه له کاره‌که‌دا سه‌رده‌که‌وین
۲. سالار ل ژووری نفست بوو.
۳. ئەم دچینه ده‌وگی.
۴. ئەفـ کتیبانه ژ بو قوتابیان هاتینه.
۵. هه‌واله‌کان به ئیه گه‌یشتن.

خستنه روو:

١- کاتی سهیری پرسته کانی به شی (ډ) ده کهین، ده بینین:

۱. له پرسته یی که مډا گری (گیانی برایتی) ته واو که ری به یاریده ی بینو، چونکه واتای کاری تیپه ری (په روه رده بکه ن) ی ته واو کړدووه به یاریده ی نامرزی په یوه ندی (به).

۲. له پرسته ی دوو مډا وشه ی (نازاد) ناویکی تایه تیپه و ئه رکی ته واو که ری به یاریده ی بینو، چونکه واتای کاری تیپه ری (نقیسی بو) ی ته واو کړدووه به یاریده ی نامرزی په یوه ندی (ژ بو).
۳. له پرسته ی سییه مډا وشه ی (نیمه) جیناوی که سیی سه ربه خو په و ئه رکی ته واو که ری به یاریده ی بینو، چونکه واتای کاری تیپه ری (پوون ده کاته وه) ی ته واو کړدووه به یاریده ی نامرزی په یوه ندی (بو).

۴. له پرسته ی چواره مډا په یقی (گوندان) ناویکی کو ی نه ناسراوه و ئه رکی ته واو که ری به یاریده ی بینو، چونکه واتای کاری تیپه ری (نافا کریه) ی ته واو کړدووه به یاریده ی نامرزی په یوه ندی (ل).

۵. له پرسته ی پینجه مډا په یقی (ناوچه که) ناویکی تاکی ناسراوه و ئه رکی ته واو که ری به یاریده ی بینو، چونکه واتای کاری تیپه ری (ده رده که ن) ی ته واو کړدووه به یاریده ی نامرزی په یوه ندی (له - دا).

۶. لەپرستەى شەشەمدا پەيڤى (باغچى) ناويكى تاكى نەناسراوە و
ئەركى تەواوەرى بەيارىدەى بىنيوە، چونكە واتاى كارى تىنەپەرى
(دچىنىت)ى تەواو كەردووە بەيارىدەى ئامرازى پەيوەندى (ل).

ب- ئەگەر سەرنج بدەينە پرستەكانى بەشى (ب) دەبينىن:

۱. لەپرستەى يەكەمدا پەيڤى (كارەكە) ناويكى تاكى ناسراوە و ئەركى
تەواوەرى بەيارىدەى بىنيوە، چونكە واتاى كارى تىنەپەرى
(سەردەكەوين)ى تەواو كەردووە بەيارىدەى ئامرازى پەيوەندى
(لە - دا).

۲. لەپرستەى دووەمدا پەيڤى (ژوور) ناويكى تاكى نەناسراوە و ئەركى
تەواوەرى بەيارىدەى بىنيوە، چونكە واتاى كارى تىنەپەرى
(نڧست بوو)ى تەواو كەردووە بەيارىدەى ئامرازى پەيوەندى (ل - ى).
۳. لەپرستەى سىيەمدا پەيڤى (دھۆك) ناويكى تايبەتییە و ئەركى
تەواوەرى بەيارىدەى بىنيوە، چونكە واتاى كارى تىنەپەرى
(دچىن)ى تەواو كەردووە بەيارىدەى ئامرازى پەيوەندى (ه، ى).

۴. لەپرستەى چوارەمدا پەيڤى (قوتابىيان) ناويكى كۆى نەناسراوە و
ئەركى تەواوەرى بەيارىدەى بىنيوە، چونكە واتاى كارى تىنەپەرى
(هاتىنە)ى تەواو كەردووە بەيارىدەى ئامرازى پەيوەندى (ژ، بۆ).

۵. لەپرستەى پىنجەمدا پەيڤى (ئىوہ) جىئاوى كەسى سەرىەخۆيە و
ئەركى تەواوەرى بەيارىدەى بىنيوە، چونكە واتاى كارى تىنەپەرى
(گەيشت)ى تەواو كەردووە بەيارىدەى ئامرازى پەيوەندى (بە).

دهستوور:

تهواوکهری به یاریده: نهو ناودییه یان نهو جیناودییه که نه رسته دا واتای کار
تهواو دهکات به یارمه تی نامرازی په یو دندی { به-هوه، له-دا، بو، بهر هوه، ژبو،
ژ، ل، د، تا، ه } تهواوکهری به یاریده له گه ل کار ی تیپه پرو تینه په ردا دیته
کایه وه.

پراهینان (۱)

له م دیره هونراوانه ی خواره وه دا هر چ بهرکارو تهواوکهری به یاریده
هه ن دهریان بهینه:

۶. خوون ژ دل جو جو پرهوان تی وهک عه قیقو ئه رخهوان تی

لی ژ دهست سه لوا جوان تی نهو شه پالا شهنگو شوخ

(جزیری)

۷. با به قولنگی تیژی فهرهادی

هه لکوتینه سه ر بیستوونی شادی

(بله)

۸. نهو چه م به سورمه ی خه مناکی پره شته

چه نی گه شت دهشت پای پره شت سه رگه شته

(مهوله وی)

۹. بۆت نووسیوم بۆت بنووسم ئەمن چیم
 دوندی قەندیل گۆرەپانی ھەلگورد نیم
 بەرەو بەرزی دەچم گەرچی وردم
 خاکی بەرپی تیگۆشەریکی کوردم

(ھیمن)

۱۰. لەھەموو ئاسمانا ئەستێرە بەرەیان
 ئەخاتە دلی من ھەستیکی سپی و جوان

(گۆران)

۱۱. ئەو کەسە گیانی لەرێگای نیشتمان بەخت ئەکا
 پێی مەلێن مردوو شەھیدە و لە فێردەوسی بەرین

(بیکەس)

راھینان (۲)

ئەم ناوانە ی خوارەو لە پستەدا بەکاربھێنە، جارێک ببە بەرکارو
 جارێک ببە تەواوکەری بە یاریدە:
 (ولات - پۆژنامە - پێشمەرگە - زانست - گۆل - پەرلەمان)

راھینان (۳)

جیاوازی لە نێوان بەرکارو تەواوکەری بە یاریدە چییە؟ بە نموونە
 پوونی بکەرەو:

پاھىنان (۴)

ئەم رىستانەى خوارەوہ شى بکەرەوہ :

ئ- ئەو کتیبان ژ بۆمە دکریت.

ب- گۆقارەکانیان بۆمان ھىناوہ.

پ- مامۆستا لە ھۆلى قوتابخانەدا دیارییەکەى پىشکەش کردین.

ت- ئەم رۆژنامەىەم خویندۆتەوہ بۆتان.

جیناوی خۆیی

/۱

ئ- ئەو خۆی لە ئاوتنەدا دیت. (بەرگەر)

ب- وی خۆ ل ئاوتنی دا دیت.

/۲

ئ- ھەمیشە خۆم دەچم بۆ کتیبخانە. (بگەر)

ب- ئەز بخۆ دەیم بۆ دەڤ ھەو.

/۳

ئ- ئەو خۆت بوویت گە لە تاقیکردنەویدا دەرنەچوویت.

(تەواوکەری کاری بی ھیز).

ب- ئەفە تۆ ب خۆ بووی کو ژ تاقیکردنی دا دەرنەگەفتی.

/۴

ئ- نازدار کچەگە ی خۆی نارد بۆ زانکۆی دھۆک. (دیارخەری ناو)

ب- نازداری کچا خۆ ھناردە زانکۆیا دھۆکی.

/۵

ئ- تۆ لە خۆتەو ھیچ کارێک مەکە. (تەواوکەری بەیاریدە)

ب- تۆ ژ خۆفە ھیچ کاران نەکە.

/۶

ئ- خۆی نهزان و نهشارهزايه. (نيهاد)

ب- ئەو ب خۆ نهزان و نه شههرازايه.

/۷

ئ- خۆيان گيران. (جيگري بکەر)

ب- ئەو ب خۆ هاتن گرتنى.

خستنه روو:

له م پرستانه ی سه ره وه دا په یقی (خۆ) وه کو جیناوی خۆیی
به کارهاتوو وه له هه ریه ک له و پرستانه دا ئه رکى تايبه تی خۆی هه یه:

۱. له پرسته ی یه که م دا په یقی (خۆی) له وشه ی (خۆ) و جیناوی که سیی
لکاوی (ی) پیکهاتوو وه له گه ل جیناوی که سیی سه ره به خۆی (ئهو)
به کارهاتوو وه بۆ ئه وه ی زیاتر جه خت له سه ر ئه و که سه بکات، هه ر
بۆ زیاتر چه سپاندنی ئه و که سه ش، که که سی سییه می تاکه،
جیناوی که سیی لکاوی (ی) خراوه ته سه ری و بووه به (خۆی)،
ئه گه ر زیاتریش له پرسته که وردبینه وه بۆمه دیار ده بیئت کو په یقی
(خۆی) ئه رکى (به رکار) له پرسته که دا ده بینیت که په کیکه له
ئه رکه کانى (ناو) له پرسته دا. به هه مان شیوه ش له پرسته ی (وی) خۆ ل

ئاويىنى دا ديت)، پەيىقى خۆ ھەر ئەو ئەركەي پيشوو دەبىنىت، بى
ئەو ھىچ جىناوئىكى كەسى لكاوى خرابىتە سەر:

۲. لەرستەي دوو ھمىشدا پەيىقى (خۆم) لە وشەي (خۆ) و جىناوى
كەسى لكاوى (م) كەسى يەكەمى تاك دروست بوو،
بەكارھىنانىشى لەم رستەيە دا ھەر بە مەبەستى جەختكردە لەسەر
جىناوى كەسى سەر بە خۆي (من)، لەرستە كەشدا ئەركى (بكر) ي
رستە كەي لەئەستۆ گرتوو.

۳. ھەر بەم جۆرەش لەرستەي ژمارە (۲) ي (ب) دا، پەيىقى (خۆ)،
دىسان ھەر بۆ تەوكيدى جىناوى (ئەز) ە، ئەركە كەشى لەرستە دا
و ەكو ئەو ھى پيش خۆي (بكر) ي رستە كەيە.

۴. لەرستەي سىيەمدا، پەيىقى (خۆت) لە (خۆ) و جىناوى كەسى لكاوى
(ت) دروست بوو، لەجياتى ناوى ئەو كەسە بەكارھاتوو ە كە
گوناهى دەرە چوونى دەرختە ئەستۆ، ئەركە كەشى لەم رستەيە دا
تەواكەرى كارى بى ھىزە (كارى ناتەواو)، ھەر بەم جۆرەش لە
رستەي ژمارە (۳) ي (ب) دا پەيىقى (خۆ) تەواكەرى كارى بى ھىزە.

۵. لەرستەي ژمارە (۴) ي (ئ) دا، ديسان ژى پەيىقى (خۆي) لە وشەي
(خۆ) و جىناوى كەسى لكاوى (ي) دروست بوو، بەكارھىنانىشى
ھەر بۆ مەبەستى جەختكردە لەسەر ناو ەكە، ئەگەر بۆ ئەم
مەبەستە نەبوايە دەمانتوانى بلىين (نازدار كچە كەي نارد بۆ زانكۆي
دھۆك)، كە لىرە دا لە وانەيە ئەو كچە، كچى نازدار خۆي نەبىت،
بەلام ئەو ناردىبىتى بۆ زانكۆي دھۆك، كەچى كە رستە كە بەم

شیۋەيە دەردەبېرىن: (نازدار كچەكەي خۆي نارد بۆ زانكۆي دھۆك)
ئەو كاتە جەختمان لەسەر ئەو كە كچەكە ھى نازدارەو
پەيۋەندى بە ئەو ھەيە، ئەركى (خۆي) لە پستەيەشدا دەبېتە
ديارخەرى ناۋى كچەكە.

۶. ھەر بەم جۆرەش لە پستەي ژمارە (۴) ى (ب)دا، پەيۋى (خۆ)
تەوكىدە بۆ ناۋى كچەكەو بوۋە بە تەواۋكەرى، بەھۆي ئامرازى (ا)ى
دائە پالەۋە.

۷. ئىنجا لە پستەي ژمارە (۵) ى (ئ)دا، پەيۋى (خۆت)، لە (خۆ)و
جىناۋى كەسىيى لكاۋى (ت) پىكھاتوۋە كە ئەۋىش بۆ تەوكىدە
جىگىربوۋن خراۋەتە سەرى، ئەركىشى تەواۋكەرى بەيارىدەي كارى
(مەكە)يە.

۸. لە ھەمان پستەي ژمارە (۵) ى (ب)دا، پەيۋى (خۆ) بەي جىناۋى
كەسىيى لكاۋ بەكارھاتوۋە لە پستەيەدا ئەركى تەواۋكەرى
بەيارىدەي كارى (كاران نەكە)يە.

۹. لە پستەي ژمارە (۶)دا، پەيۋى (خۆي) لە جىناۋى (خۆ)و (ى)ى
جىناۋى لكاۋى كەسىيى پىكھاتوۋە ئەركەكەشى (نېھاد)ى
پستەكەيە.

۱۰. لە پستەي ژمارە (۷) ى (ئ)دا، پەيۋى (خۆيان) لە (خۆ)و جىناۋى
كەسىيى (يان) پىكھاتوۋە لىرەدا ەك (جىگىرى بكەر) بەكارھاتوۋە
چۈنكە كارى پستەكە، كارىكى ناديارە.

دەستوور:

۱. جىناۋى (خۇ) جىناۋىكى ھاۋىيە شە ئەنپوان ھەرشەش كەسىپى تاك و كۇدا، ئەم جىناۋەش واتاي خۇيەتى و خاۋەنپىيەتى دەگەيەنپىت و كاتىك جىناۋە كەسىپىيە لكاۋەكانى دەخرىتە سەر دەپىتە جىناۋىكى لىكدرائ وەك (خۇم - خۇت - خۇي - خۇمان - خۇتان - خۇيان)

۲. ئەزمانى كوردىدا ئەم جىناۋە چەند شىۋەيەكى ھەيە وەك:
ئ- خۇ: نموۋنە: بىستە و جەۋت سائە من رەنجەرى تۆم
بەنان و ئاۋو جەل و بەرگى خۇم.

(بىگەس)

ب- خە: نموۋنە: ھەم ئەھلى نەزەر ئەنپىن كوكورمانچ
ئىشقى نەكرن ژبۇ خە ئارمانچ
پ- زۇرجارىش ئەشىۋەي (خود) دا بەكارىت:
نموۋنە:

ھەر كەسى ئىظھارى دانايى بىكات و مەقسەدى
خود پەسندى بى، يەقەن ئىظھارى نادانى دەكا

۳. جىناۋى خۇي ئە دوۋباردا بەكارى:

ئ- بۇ تەۋكىدى (نا) يان (جىناۋ) وەك:
ئەو خۇ نامەي نوۋسى.

كە لىرەدا جىناۋى (خۇ) بۇ تەۋكىدكەردن و جەختكەردنى جىناۋى (ئەو)
بەكارھاتوۋدە ئەگەر بۇ ئەم مەبەستە نەبوايە، دەمانتوانى بلىين:
ئەو نامەي نوۋسى.

ب- كاتىك ئەگەر (بەكر) و (بەركارى) رستەكە يەك بن ئەوا دەتوانىن جىناۋى
(خۇ) بەكارىپىن وەك:
من خۇم خۇم پىگەيانە

لەم رێستەیدا (بکەر) و (بەرکار) یەک کەسن و چونکە (خۆ) وەك (بەرکار) بەکارهاتووە، بۆیە بوونی لەرێستەدا پێویستە، بەلابردنیشی رێستەکە دەشیوێت.

۴. ئەگەر جیناوی کەسی سەرەخۆ لەرێستەدا ئەگەر جیناوی (خۆ) بەکارهاتو (بکەر) ی رێستەکە بوو وەك:

من خۆم نانم خوارد.

ئەوا لەم بارەدا سی جیناوی لەرێستەیدا کەدا کۆ دەبنەو، دووانی سەرەخۆ (من، خۆ) و یەکیکی لکاویش (م). کۆبوونەوێ ئەم سی جیناوەش ئەیهک رێستەدا پێویست نییە، بۆیە زۆر دەوایە هەردوو جیناوە سەرەخۆیەکان لا بیهین و بلیین:

نانم خوارد.

ئینجا ئەگەر مەبەستمان تەوکید کردنی جیناوە سەرەخۆیەکە بێت ئەوا بۆمان هەیه بلیین (من نانم خوارد)، بۆ زیاتر تەوکیدیش ئە پلە ی سییه مەدا جیناوە خۆییه کە دەخەینە رێستەکەو دەیکەین بە:

من خۆم نانم خوارد

۵. ئەشیوێ زاری کرمانجی ژووڕوودا جیناوی (خۆ-خو) بە تەنیا دەیتە بەکارهێنان و جیناوی لکاو ناخړیتە سەر، ئەم جیناوەش:

ئ- ئەگەر (بکەر) یان (نیهاد) یان (جیگری بکەر) بوو، ئەوا پێشگری (ب) ی دەخړیتە پێش وەك:

ئەز ب خۆهاتم = من خۆم هاتم.

ئەو ب خۆنەزانە = ئەو خۆی نەزانە.

ئەو بخۆهاته گرتنی = ئەو خۆی گیرا.

ب- بەلام ئەگەر (بەرکار) بوو ئەوا ئەم (ب) ی پێشگرە وەرناگرت و پێویستی پێی نابێت وەك:

من خۆ شوشت = من خۆم شوشت.

تە خۆهاقییت = تۆ خۆت هاویش.

وی خۆ کوشت = ئەو خۆی کوشت.

۶. (خۇ) دەكرى بە تەنياو بەبى ھىچ زىادىيەك بەكارىيت وەك :
 خۇ بە خۇ دانىشتىبووين = ئەم خۇ ب خۇ روونىشتىبووين .
 دەشكرى ئەگەل جىناوۋە لكاوۋەكانى دەستەي يەكەم و دووۋمىش بەكارىيت وەك :
 خۇم دەچم بۇ بازار . (م جىناۋى لكاۋى دەستەي يەكەم)
 ئەم پىاوانە خۇيىن . (ن جىناۋى لكاۋى دەستەي دووۋم)
 ھەروەھا ھەندى جار دوو جىناۋى دەستەي يەكەم ئە دوويەك دىن و دەخرىنە سەر (خۇ)
 وەك :
 خۇتم لى مەكە بە بلىمەت (ت . م)
 يان جىناۋىكى دەستەي يەكەم و يەككىكى دەستەي دووۋم ئە دوو يەك دەخرىنە سەر (خۇ)
 وەك :
 ئەم كوپانە برادەرى خۇمن (خۇمانن) . (م ، ن) (مان ، ن) .
۷. جىناۋى (خۇ) ئە بەكارھىناندا تەواۋى ئەركەكانى ناو دەبىنىت و دەبىتە : بىكەر ،
 بەركار ، نىھاد ، تەواۋكەرى بەيارىدە ، دىارخەرى ناو ، تەواۋكەرى كارى بى ھىز ،
 جىگىرى بىكەر .
۸. جىناۋى (خۇ) ئە روۋى رەگەزو ژمارەو دۇخەوۋە بى لايەنە ، بۇنموۋنە :
 نازادى كورى خۇ نەھىنايە . (نىر)
 نازدارى خۇ ئامادەكرىە . (مى)
۹. ھەركاتىك (خۇ) بە پەيشى ترەوۋە ، ئالا ، پەيشى ناسادە (دارىژراو) و (لىكدرائو)
 دروست دەكات وەك :
 دارىژراو : (خۇيەتى ، خۇيى ، ئە خۇۋە ، بە خۇ)
 لىكدرائو : (خۇ پەسەند ، خۇكوژ ، خۇويست)

۱۰. زۇرجار جىناۋى لكاو دەخرىتە سەر (خۇ) و پىۋە دەلكىت، جا پىۋە لكانەكە
لەبەشى پىشەۋە يان دوۋاۋە بىت، ئەۋا مۇرفىمى (ش، یش) پەيۋەندى
ۋەردەگرىت ۋەك:

خۇشم، خۇشت، خۇشى – خۇشمان، خۇشتان، خۇشيان
خۇمىش، خۇتىش، خۇشى – خۇمانىش، خۇتانىش، خۇيانىش.

۱۱. جىناۋى (خۇ) ئەگەر جىناۋىكى دەستەي يەكەمى پىۋەلکا ئەۋا لەگەل كارى
تىپەرو تىنە پەرىشدا دەيتە بەكارهينان ۋەك:
خۇمان خانوۋەكەمان فرۇشت. (تىپەر)
خۇيان بە پى ھاتنەۋە. (تىنە پەر)
بەلام ئەگەر دوو جىناۋى دەستەي يەكەمى پىۋە بلكىت ئەۋا تەنيا لەگەل كارى
تىپەردا بەكاردىت ۋەك:

زەۋىيەكەي خۇمانمان فرۇشت.
پەرتوۋكەكەي خۇمت پىشكەش دەكەم

۱۲. زۇرجار بۇ زياتر تەۋكىدو چەسپاندىن (خود) دەخرىتە پىش (خۇ)، بۇ نەۋۋە
دەكرى بلىين:

كارەكە بەخودى خۇت ئە نجام بدە.
كە لىردا (خود) تەنيا ھەر بۇ تەۋكىد كردن ھاتوۋەۋ لابرندى ھىج زىيانىكى ئەۋتۇ
بە چەمكى رستەكە ناگەيەنىت.

راهینان (۱)

په یقی (خۆ) له پرسته دا به کارینه به مهرجیک:

۱. له پرسته ی په که مدا (بکه ر) بیټ.
۲. له پرسته ی دوو مدا ته واوکه ری کاری بی هیز بیټ.
۳. له پرسته ی سییه میشدا نیهادی پرسته که بیټ.
۴. له پرسته ی چواره مدا دیارخه ری ناویټ.
۵. له پرسته ی پینجه مدا جیگری بکه ر بیټ.

راهینان (۲)

ئه م پرستانه له تاکه وه بگوره بو کو.

۱. به مندا له که ی خوم خویند.
۲. دوینی خوت پاره که ت لی سه ند م.
۳. خوی لیږه نییه خوی لیږه یه.
۴. من خوم کاره که جیبه جیده که م.

راهینان (۳)

وه لامي ئه م پرسیارانه بده وه:

۱. جیناوی (خۆ) که ی پیشگری (ب) ی ده خریتته پیش؟
۲. جیناوی (خوی) له چهند باردا له پرسته دا به کار دیت؟ ئه و بارانه چین؟ به نمونه پروونی بکه ره وه.

۳. كەي دەتوانىن جىناۋى خۆيى لەپىستەدا لايىھەين؟ بە نموونە پوونى بىكەرەو.

۴. كەي جىناۋى (خۆيى) لەگەل كارى تىپەپو تىنەپەر بەكار دىت؟ بە نموونە پوونى بىكەرەو.

۵. كەي جىناۋى (خۆيى) مۆرفىمى (ش، ىش) پەيوەندى وەرەدەگرىت؟ بە نموونە پوونى بىكەرەو.

راھىنان (۴)

ئەم بۆشايىانە بە جىناۋى خۆيى پەر بىكەرەو جىناۋى لكاۋى گونجاۋىشى بۆ دابىنى:

۱. بۆ لە ولاتى بە ئاسودەيى زيان بەسەر دەبەين.

۲. بىستىك لە خاكى بە ھەموو زىپرى دنيا ناگورمەو.

۳. پىرى قسەي لەگەل دا كرد.

۴. لەگەل براى چوون بۆ دەرەو.

۵. لە ھو ھەلامى ھىچ پىرسىارىك مەدەو.

راھىنان (۵)

لەم رىستانەدا پەيى (خۆ) شى بىكەرەو ئەركەكەشى دەرېخە:

۱. بە خۆتم گوت ئەم كارە مەكە.

۲. مەن خۆم چووم بۆ بازار.

۳. ئەو ب خۆ ھات گرتنى.

جیناوی ھەیی

(ئ)

۱. دیواری باخەگەیی ئۆو پرووخواوە ھەیی باخەگەیی ئۆمە نەپرووخواوە.
۲. کتییە من مەخوئەرووە ھەیی خۆت بخوئەرووە.
۳. بەوقەلەمەیی من مەنووسە بە ھەیی خۆت بنووسە.
۴. ئەم کتییەیی من لەھەیی کەیی چاکترە؟

(ب)

۱. دیواری خانیی ھەووە ھەرفتییەو یی خانیی مە نەھەرفتییە.
۲. کتییە من نەخوئە یا خۆ بخوئە.
۳. ب دەستی من ماری نەکوژە ب یی خۆ بکوژە.
۴. ئەو کتییە من ژیا کەیی چاکترە؟

خستتە روو:

لەمەو پێش زانیومانە کە جیناوی لەجیاتى ناویك لەپستەدا بەکار دەھێت، ئینجا ئەگەر سەیری پستەکانی بەشی (ئ) بکەین دەبینین لە ھەر پستەیکدا جیناویکی (ھەیی) ھەییە کە لەجیاتى ناوی شتیک بەکارھێنراوە کە تاییبەتە بەشتیکەووە یان کەسیك خواوەندیەتی.

۱. له پرسته ی په که مډا جیناوی (هی) له بری نه و شته به کارهینراوه که تایبه ته به باخه که وه و نه پووخواوه (دیوار). له م پرسته یه دا نه رکي (بکه ر) ی بینيوه .

۲. له پرسته ی دووه مډا جیناوی (هی) له بری نه و شته به کارهینراوه که تو خودانی (خواه ندي) نه ویت و داوات لی کراوه بیخوینیته وه (کتیب) له م پرسته یه دا نه رکي (به رکار) ی پی سپیرراوه .

۳. له پرسته ی سییه مډا جیناوی (هی) له بری نه و شته به کارهینراوه که من خودانی نه وم (قه له م) داوام لی کراوه پی بنووسم و له م پرسته یه دا نه رکي ته واوکه ری به یاریده ی کاری (بنووسه) ی پی سپیرراوه .

۴. له پرسته ی چواره مډا جیناوی (هی) له بری نه و شته به کارهینراوه که جیناوی پرسى (کي) خواه نديتی و بوته (دیارخراو). (ته واوکه ری به یاریده) یه .

تیبینی: جیناوی (هی) ژماره و پره گز (جنس) پیشان نادات.

نه گهر سهیری پرسته کانی به شی (ب) بکه ین ده بینین جیناوی (یا- یی- یین) هه یه که له جیاتی ناوی شتی که به کارهینراوه که تایبه ته به شتی که وه یان که سی که خواه نده که یه تی.

۱. له پرسته ی په که مډا جیناوی (بی) له بری نه و شته به کارهینراوه که تایبه ته به (خانیه که وه) و نه هه پفتیه، (دیوار)، له م پرسته یه دا نه رکي (بکه ر) ی پی سپیرراوه .

۲. له پسته ی دووهمدا جیناوی (یا) له بری نه و شته به کارهینراوه که تۆ
 خاوهندی نه ویت و داوات لی کراوه بیخوینیته وه (کتیب) و له م
 پسته یه دا نه رکي (به رکاري) پی سپیراوه .
۳. له پسته ی سییه مدا جیناوی (یین) له بری نه و شتانه به کارهینراوه که
 من خودانی نه وانم و داوام لی کراوه پییان (بکوژم) و له م پسته یه دا
 نه رکي ته واوکه ری به یاریده ی کاری (بکوژه) ی پی سپیراوه .
۴. له پسته ی چواره مدا جیناوی (یا) له بری نه و شته به کارهینراوه که
 جیناوی پرسى (کى) خاوه ندیتی، و له م پسته یه دا بوته دیارخراو.

تییینی: له کرمانجی ژووړودا شیوه کانی تاکی نه م جیناوه په گه ز
 پیشان ده دهن، (یا) بۆمی (یی) بۆ نیر.
 یین: بۆ کوی نیرو می، واته په گه ز پیشان نادات.

دەستوور:

جېناۋى ھەيى (ھى - ئى - يا - يى - يىن) ^(۱) . ئەو جېناۋىيە كە بۇ خاۋەندىتى
بەكار دەھىنرېتو خاۋەنەكەي دەشېت ناۋ، يان جېناۋىيىتو لەرستەدا نەركى ئەو
ناۋى پى دەسپېررېت كە جېي دەگىرېتەۋە.

راھىنان (۱)

- ئەم جېناۋانە بۇ چ ناۋىك دانراۋن بىان نووسە:
۱. نمرەي نەسرېن لەھى من بەرزترە.
 ۲. ئەسپەكەي تۆ، لەھى من خىراترە.
 ۳. ئاھەنگەكەي ئىۋە لەھى ئىمە خۆشترېۋو.
 ۴. پەرتوۋكىن من ويىن تە زۆر بەسوۋدن .
 ۵. مامۇستاي ئىمە ھاتوۋە ھى ئىۋە نەھاتوۋە.

(۱) لە كرمانجى خواروۋدا لەجىياتى جېناۋى (ھى) جېناۋى (ھىن) بەكار دەھىنن. پىلاۋەكە ھىن من بوو.
لە كرمانجى ژوردا لەجىياتى جېناۋى (يا) (ئا) بۇ تاكى مى بەكار دەھىنن و لەجىياتى (يى) (ئى)
بۇ تاكى نىر بەكار دەھىنن و لەجىياتى (يىن) (ئىن) بەكار دەھىنن.
ئەڭ كىتېبە يا مە / ئەڭ كىتېبە ئا مە .
ئەڭ مامۇستايەي مە / ئەڭ مامۇستايە ئى مە .
- لە كرمانجى ژوروۋدا لەجىياتى جېناۋى ھەيى (يىن) جېناۋى (يىت - ئىت) - (يىد - ئىد -
ئىن) بەكار دەھىنن، (يىن) ئىستا لە نووسىندا بەكار دەھىنن.
ئەڭ سېڧەيىن بەراۋرىيانن / ئەڭ سېڧە (ئىن - ئىت - يىد - يىت) بەراۋرىيانن.

راهینان (۲)

له جیاتى ئەو ناوانەى هێلیان بە ژێردا هاتوو ه جیئاوى ههیی دابنئ:

۱. ئەقە گوندئ مەنینه، گوندئ ئەوانە.
۲. ب پینووسئ خۆ بنقیسه.
۳. ئەسپەكەى تۆ له ئەسپەكەى من خیراتره.
۴. ئاڤا كانییا ژ ئاڤا رووبارى پاكرتیه.
۵. بەقسەى دوژمن ناپۆم بەرپۆه.

راهینان (۳)

ئەم پستانه شى بكهوه:

۱. وتارى يه كه م هى فیسار بوو.
۲. باخچئ مە ژئئ وه جوانتیه.
۳. شۆرشی كوردستان هى گەلى كورده.

راهینان (۴)

جیئاوى (هئ) له سئ پسته دا به كاربهئنه به مەرجئك ببئته:

۱. بكەر.
۲. بهركار
۳. تهواوكهري بهياریده.

هاوەلناوى بکەر

هاوەلناوى بکەرى دارىژراو

١. مروڤى نووسەرو خوڤنەر روونا کبیرن .
٢. کالای ییانی کرپار بوڤ خوڤى دە کیشیت .
٣. دەردى گوشندە دەرمانى نییه .
٤. بدەستین لەرزوڤ و بچاقین گریوڤ ژینا خوڤ نەبوورینه .
٥. زانا دانایە و دانا توانایە
٦. نانەواى گەرە کە کەمان مروڤى کى دەستپاکە .
٧. مروڤى نقشى هاى ژ خوڤ نییه .
٨. قوتابى کەوتوو زیان لە خوڤى و لە میللەتە گەى دەدات .
٩. پیاوى بچوڤ لەش دروست و بەهیزە .
١٠. زەلامى بکوژ پیتقیە بیهتە سزادان .
١١. خواى پەروەردگار تاوانبار دە بەخشیت و پاداشتى مروڤى دادگەرىش دەداتەوہ .
١٢. هەلگەرى بەرپرسییەتى بارى سەرشانى قورسە .

خستنه روو:

ئه گهر به وردی پرسته کانی سه ره وه بخوینینه وه و لیان وردبینه وه،
دی بینین که له هر پرسته یه کدا، په یقیک یان زیاتر له په یقیک هه یه که
واتای بکهری ده به خشیت و ده لاله له کار نه نجامده ره که ده کات، بۆ
نمونه:

۱. له پرسته یه که مدا هه ردوو په یقین (نووسه) و (خوینه) که سه ک
ده رده خه ن که کاری نفیسین و خواندن نه نجام دابیت و نه کار
نه نجام دانه ژی بوو یته سیفه ته که هه می شه یی و به رده وام بۆ وان.
ئه مانه هه ردووکیان له په گی کارو پاشگر دروستکراون.

۲. له پرسته یه دوو می شدا په یقی (کریار) له په گی کارو پاشگر
دروستبو وه به هه مان شیوه و ناوای پیشوو سیفه ته که هه می شه یی و
به رده وام ب وان که سان ده به خشیت کو کاری کرینی نه نجام
ده دن.

۳. پرسته یه سییه م، په یقی (کوشنده) ده گریته خو ی که ئه ویش ئه م
سیفه ته به هه لگره که ی ده به خشیت و له پوو دروستبو ونیشه وه
له په گی کارو پاشگر دروستبو وه.

۴. هه به هه مان شیوه، هه ردوو په یقین (له رزوک) و (گریوک) له پرسته ی
چواره مدا ئه و سیفه ته هه می شه ییه به خاوه نه کانیان ده دن و
له پوو دروستبو ونه وه هه ریه ک ژوان له په گی کارو پاشگریک دروست
بووه، چاوگی یه که میان (له رزین) و یی دوو می شیان (گریان) ه.

۵. په یفه کانی (زانا) و (دانا) و (توانا) ش که هر سیکیان هاوه لئاوی بکهری داریژراون و ده لاله ت له سیفه تیکی به رده وام ده کهن بو خواوه نه کانیان نه وانیش هر له پره گی کارو پاشگریک دروستکراون.
۶. له پرستی شه شه م دا په یفی (نانه وا) ده لاله ت له که سیک ده کات که سیفه تیکی هه میشه یی به خووه هه لگرتووه و له ناوی به رجه سته ی (نان) و پاشگریک دروستبووه و بووه به هاوه لئاوی بکهری داریژراو.
۷. له پرستی حه فته مدا په یفی (نقستی) واته (نوستوو) هر نه و مه به سته ده به خشیت که په یفه ده ستنیشانکراوه کان له پرسته کانی پیشوودا ده یبه خشن، به لام له پرووی دروستبوونه وه له قه دی چاوگی (نقستن) و پاشگری (ی) دروستبووه و ده لاله تیش له و که سه ده کات که کاری نوستنه که ی نه نجام دایه .
۸. له پرستی هه شته مدا ده بینین پاشگری (وو) ده خرپته سه رقه دی چاوگی (که وتن) بو نه وه ی بیکا به (که وتوو = که وتی) که هاوه لئاویکی بکهری داریژراوه .
۹. په یفی (بخور) ژی، هاوه لئاوی بکهری داریژراوه و له پیشگرو پره گی کارو پاشگره اتیه دروستکردن، نه و ژی سیفه ته کا هه میشه یی بقی که سی دده ت.
۱۰. (بکوژ) ژی ل پرستا ده هی، هاوه لئاوی (بکهری) داریژراوه و له پیشگرو پره گی کاره اتیه دروستکردن.
۱۱. له پرستی یازده هه مدا سی په یف هه ن کو دینه (هاوه لئاوی بکهری) داریژراو، نه و سی په یفه ژی بریتین له : (په روه ردگار) و (تاوانبار) و

(دادگەر)، كو هەرسىك ب يەك دەستوور ھاتىنە دروستکردن ئەو ژى
ناوى واتايى و پاشگرە .

۱۲. وشەى (ھەلگەر) یش لە پستەى دوازدەمدا لە پيشگرو پەگى کار
دروستبوو و بوو بە ھاوئناوىكى بکەرى داپژراو.

دەستوور:

ھاوئناوى بکەرى داپژراو پەيشکە بە زۆرى لە چاوگەو دیتە دروستکردن بە ھۆى
پيشگرو پاشگرەو، ھەندىکيشيان ھەن کە لە ناوو پاشگر دەينە دروستکردنى، ئەق
پەيقانە ژى دەلالت ژ (کارکەر) ى دکەن و واتاي بکەرى ژى دەبە خشن.

دروستکردنى ھاوئناوى بکەرى داپژراو:

و دکو لە پيشەو گوتەمان سەرچاوى دروستکردنى ئەق جورە ھاوئناو چاوگو
ناو، دروستکردنەکش بەم جورە دەبيت:

۱. پەگى کار لە گەل پاشگرىک: بە زۆرىش ئەو پاشگرىن کو دگەل (پەگى کار)

بکار دىن ئەقەنە:

ن- پاشگرى (ەر) و دکو: نووسەر، خوینەر.

ب- پاشگرى (يار) و دکو: فرۇشیار، کرپار.

پ- پاشگرى (ندە) و دکو: بڕندە، کوشندە.

ت- پاشگرى (وک) و دکو: گەپوک، مژوک.

ج- پاشگرى (ەک) و دکو: کۆژەک، گیرەک.

چ- پاشگرى (ا) و دکو: بىنا، زانا

۲. ناو لەگەڵ پاشگر، ھەندى ئەو پاشگرانە تەنیا دەچنە سەر ناوى واتايى و دەيانكەن بە ھاوئناوى بكەرى دارپژراو كە ھەندى ئەم پاشگرانە ئەمانەن:

ئ- پاشگرى (مەند) وەكو: ھۆشمەند، بە ھەرمەند...

ب- پاشگرى (بار) وەكو: تاوانبار، ستەمبار...

پ- پاشگرى (گەر) وەكو: دادگەر، ستەمگەر...

ت- پاشگرى (گار) وەكو: پەرورەدگار...

ج- پاشگرى (وان، قان) وەكو: مەلەوان، ھۆزانقان...

چ- پاشگرى (ناك) وەكو: خەمناك، ترسناك...

ح- پاشگرى (وەر) وەكو: بە ھەروەر، ھونەرور...

ھەندىكىشيان دەچنە سەر ناوى بەرجەستەو دەيانكەن بە ھاوئناوى بكەرى دارپژراو وەك.

ئ- دوا، دوان، قان، وەكو: نانەوا، شاخەوان، دارقان

ب- ندە وەكو: باندە.

پ- وەر وەكو: سەرور.

۳. پيشگر لەگەڵ رەگى كار لەگەڵ پاشگر وەكو:

ب + خو + ەر = بخۆر ← نەخۆر

ب + كە + ەر = بکەر ← نەكەر

۴. پيشگر لەگەڵ رەگى كار وەكو:

بمر، بسۆت، بنووس، بگۆر، نەگۆر، نەكوژ

۵. قەد ئەگەل پاشگر وەكو:

ئ - پاشگری (وو، ی) که دەچیته سەر قەدی چاوگی تیئە پەری (تائی و دانی) وەكو:

نوستن نوست + وو (ی) = نوستوو (نوستی).

مردن مرد + وو (ی) = مردوو (مردی).

بەلام ئەگەر چاوگەكە (یایی) بوو ئەوا پاشگر دەبیته (و) ئەجیاتى (وو) وەكو:

فرین فری فریو (فریی).

بەزین بەزی بەزیو (بەزیی).

ب- پاشگری (دوار، دقان) دەچیته سەر قەدی چاوگی تیئە پرو دەیکا بە هاوئەناوی

بکەری دارپژراو وەكو:

خویندن = خویند + دوار = خویندەوار (خویندەشقان)

۶. رەگی کاری دارپژراو وەك:

هەنگر، هەئەز، هەئفر

ئەمانە هەندیک بوون ئەو پاشگرانەى که بەکاردین بو دروستکردنى هاوئەناوی

بکەری دارپژراو.

هەندیک تیبینى:

۱. ئەو هاوئەناو بکەر دارپژراوانەى که بە پاشگری (ندە) کوئاییان دیت و لە رەگی

کارەوه دروستدەبن بە زۆرى بو کارو سیفەتیکى ناجیگیر بەکاردین، بو ئەمۆنە که

دەئین:

(کوشندە) مەبەستمان کەسیکە یان شتیکە که کاری کوشتنەکە ئەنجامدەدات و بە

ئەنجامدانى کارەکە سیفەتەکەى ئەسەر لادەچیت، ئەم جوړە هاوئەناو بکەرانه ئە

کوردیدا بەکارهینانیان دەگەن و کەمە.

۲. ئەو ھاۋەنناۋە بىكەر داپىژراۋانەي كە لەرەگى كارو پاشگىرى (ا) دەيتە دروستكردن
جۆرە بەردەوامى و جيگىرى و موكومىيەك لە كارو سيفەتەن وان دا ھەيە، وەك
(زان)، واتە كەسەك ئەو سيفەتەي بە بەردەوامى تەيدا ھەيەت.

۳. ئە ھاۋەنناۋى بىكەرى داپىژراۋى وەك (كەريار) پەندەچەت ئەو پاشگەرى كە خراۋەتە
سەر رەگى كاردەكە پاشگىرى (ار) بىت بەلام بۇ دەربەرىنى سووكتەر، بوۋە بە (يار)،
واتە ئەو (ى) يە وەكو ناۋەندەك ھاۋەنناۋە دەربەرىنە كەي سووكتەر كەردوۋە.

۴. پاشگىرىن (كار، گەر) كە دەخەيتە سەر ناۋى واتايى و دەيكەنە ھاۋەنناۋى بىكەرى
داپىژراۋ، جۆرە موبالەغەو زەندە رۇنيەك لە سيفەتەكەيدا رۈودەدات بۇ نەمۇنە
(ستەمگەر) كەسەكە كە زولم و ستەمىكى زۆرى ئى چاۋدەروان دەكرىت.

۵. پاشگىرى (گەر) ئەگەر خرايە سەر ناۋى بەرجەستە، نايكا بە ھاۋەنناۋى بىكەرى
داپىژراۋ بەئكو دەيكاتە ناۋى پيشە وەكو: ئاسنگەر، دەرمانگەر، مسگەر، بەلام
پاشگىرى (موا، دوان، قان) ناۋى بەرجەستەش دەكەنە ھاۋەنناۋى بىكەرى داپىژراۋ
(ناۋى بىكەرى داپىژراۋ) وەك: نانەوا، شاخەوان، دارقان.

۶. پيشگىرى (نە) كە خرايە پيش رەگى كاردەۋە دەيكە بە ھاۋەنناۋى بىكەرى
داپىژراۋ (ناۋى بىكەرى داپىژراۋ) بەلام ئە واتادا بە پىچەۋانەي ئەو ھاۋەنناۋە
بىكەر داپىژراۋەيە كەبەھۇي پيشگىرى (ب) و و رەگى كاردەۋە دروست دەيتە وەك:

نەمر × بمر

نەبىن × ببىن

نەسۈت × بسۈت

نەخۇر × بخۇر

نەگۈر × بگۈر

۷. پاشگىرى (ناك) دەخەيتە سەر ئەو ناۋە واتايىانەي كە واتايىكى ناخۇش
دەبەخشن و دەيانكەن بە ھاۋەنناۋى بىكەرى داپىژراۋ (ناۋى بىكەرى داپىژراۋ)،
ھاۋەنناۋەكانىش واتاي ناخۇشيان ئى بەدى دەكرىت وەك: ترسناك، خەمناك.

۸. زۆربەي نەو چاۋگە دارپىژراوانەي كە بەھۇي پيشگري وەكو (ھەل) و (دا) و (را) دروستدەبن ھاوہلناوى بکەري دارپىژراويان بەھۇي رەگى کارەوہ لى دروست دەكرىت.
- ھەلگرتن ← ھەلگر
 ھەلبەزىن ← ھەلبەز
 داگرتن ← داگر
 دامالين ← دامال
 رامالين ← رامال

راھيئان (۱)

لەم دىرە ھۆنراوانەدا ھەر ھاوہلناويكى بکەري دارپىژراو ھەبىت دەريان بەيئەو دەستوورى دروستکردنەكەيان پوون بکەوہ:

۱. لە دەست ئەم چەرخە زانا زۆر كەسادن

ھەميشە دىل و مەست و نا مرادن

۲. ئەي فرىشتەي چاو بەخومار

بەلام بيكەسى ھۆشيار

بيكەسى دنياي نووسين

دانەري بەستەي شيرين

مەبەستى من و تۆيە

بۆ ئەو، ئەو پۆرۆيە

(گوران)

۳. مـه ژيک قه کـه نـ

له وړا ئه زى په رستقانى

به ژنا ته يا شه نگو شه پال

سـونـدى دخـوم

چ ئه قرؤ بيت، چ سوباهى

ئـه و دقـيـتن

هه موو هيقي بيډ ته بيډ فرى

۴. ميوه ي گه يشتووى زه ردو سوورى باخ

جړيوه و جووکه ي دارستاني شاخ

۵. ملي که چکرد و نه وشه که وته به رپيت وهك قه باحه تبار

که ده رکه وت خالى ليوت تيگه يي شيت و خه تبار ه.

۶. مزگه وتى کاتى چيسته نگاوى چول

وهك مردوو كفنى بيده نكي به كول

راهينان (۲)

له م چاوگانه ي خواره وه هاوه لئاوى بکه ري دارپژراو دروست بکه و

چونيه تى دروستکردنه که ش پيشان بده:

(سوتاندن - گوړين - نفستن - تيکردن - هه لکه فتن)

پَاهِيَّان (۳)

وه لامي نه م پرسيارانه بدهوه:

۱. جياوازی له نيوان نه و هاوه لئاوه بکهره داريژراوانه ی که به هو ی پاشگری (ه) و پاشگری (گه) دروست ده کړين چييه؟ له پووی دروست بوون و سيفه ته کانيانه وه.
۲. جياوازی له نيوان هه ردوو په يقي (سته مگه) و (ناسنگه) چييه؟ له پووی:

د - شيوه ی دروست کردن.

ب - مه به ستي به کاره يان.

پَاهِيَّان (۴)

له پرسته ی (که لی زاناو تيگه يشتوو به ئامانچ ده گات):

۱. وشه ی زانا چييه و چوَن دروست کراوه؟
۲. وشه ی تيگه يشتوو چييه و چوَن دروست کراوه؟
۳. وشه ی زانا، تيگه يشتوو نه رکيان چييه؟
۴. وشه يه کی تر بهينه که به شيوه ی وشه ی زانا دروست کرابيټ.
۵. وشه يه کی تر بهينه که به شيوه ی وشه ی تيگه يشتوو دروست کرابيټ.

پَاهِيَّان (۵)

له چاوگی (به زين، مردن) به چه ند ريگا هاوه لئاوی بکهری داريژراو دروست ده کړيت؟ نيشانی بدهو له پرسته دا به کاريان بهينه:

هاوه‌لناوی بکه‌ر

هاوه‌لناوی بکه‌ری لی‌کدراو

ئه‌م نمونه‌ ب‌خوینه‌وه:

۱. وان مه‌یخو‌ران ئه‌بته‌ر گرین
بی‌ قووه‌ت و ره‌نگ زه‌ر گرین
وه‌لا ژ دل که‌ر که‌ر گرین
خانی به‌سه ئاهو ئه‌سه‌ف
۲. ده‌لین دلمان له‌یه‌ک پا‌که، برای دینین له‌یه‌ک نه‌سلین
که‌چی چاومان به‌خیری یه‌کتری هه‌لنایه، که‌چ بینین
۳. له‌رێ ئه‌وه‌ری شاخ ده‌نگی زه‌نگ دی
له‌ شوێنی راو‌که‌ر ته‌قه‌ی تفه‌نگ دی
۴. گه‌لی دوا‌که‌وتوو به‌شی جه‌خاره
قور به‌سه‌ر ئه‌وه‌ی به‌ست و هه‌ژاره
۵. که‌س به‌ ئه‌لفازم نه‌لی‌ خو‌ کوردیه‌ خو‌ کوردیه‌
هه‌ر که‌سی‌ نادان نه‌بی‌ خو‌ی تال‌بی مه‌عنا ده‌کا

خستنه روو:

له بابته تی هاوه لئاوې بکهری داپژژاودا ئه وه مان دهرخست که ئه و
جوړه هاوه لئاوه به پله ی یه که م له چاوگه وه دهیته دروستکردن به
یارمه تی پاشگرو پيشگره وه، هروها هندیکی شيان له پروی
دروستبوونه وه سهرچاوه که یان ناوی واتایی و بهرجه سته یه له گه ل
پاشگر.

له م وانه یه شدا ئه گه ر ئه و هونراوه و هوزانانہ ی به نمونه هیناومانن
بخویننه وه دهینین:

۱. له نمونه ی یه که مدا خانې هوزانفان په یقی (مه یخوران) ی
به کارهیناوه که له ناوی (مه ی) و (په گی کار) دروستبووه و
سهرچاوه ی په یقه که ش چاوگی لیکدراوی (مه یخواردنه وه) یه، بویه
به م پییه په یقی (مه یخوران) یش وه کو هاوه لئاوې بکهری لیکدراو
به کارهاتووه و ئه م هاوه لئاوه سیفه تیکی هه میشه یی ب وان که سان
دهدات کو کارو پیشین وان ب بهرده وامی (مه ی) قه خوارنه.

۲. له نمونه ی دووه میشتا (پیره میژد) ی هوزانفان په یقی (که چ بینین) ی
به کارهیناوه و ئه م په یقه ش له هاوه لئاوې ساده ی (که چ) و له په گی
کاری چاوگی (بینین) وه دروستبووه و په یقه که وه سفی جیناوی
(نیمه) دهکات که له هونراوه که دا له شیوه ی جیناویکی لکاودا
دهرکه وتووه له گه ل وشه ی (چاو) دا، ئه م په یقه ش وه کو هاوه لئاوې
بکهری لیکدراو به کارهاتووه چونکه سیفه تیکی بهرده وام به و
که سانه ددات که کارو پیشه یان که چ بینیه.

۳. لە نموونەى سىيەمدا (گۆران)ى ھۆزانفان پەيڧى (پاوكەر)ى بەكارھىناوھو ئەم پەيڧەش لەناوى (پاو)و (پەگى كار)ى (كە)و پاشگىرى (ەر) دروستبووھو سەرچاوھى دروستكردنەكەشى دەگەرپتەوھو بۆ چاوكى لىكدراوى (پاوكردن)و سىفەتتىكى ھەمىشەيىش بە خاوەنەكەى دەدات كە ئەويش سىفەتى پاوكردنە.

۴. لە نموونە ھۆنراوھى چوارەمدا ھۆزانفان ھاتووھ، ھاوھلناوئىكى بكەرى لىكدراوى لە چاوكى تىنەپەرى (دواكەوتن)ھوھ وەرگرتوھ، ئەويش بە وەرگرتنى قەدى چاوكەكەو ئىنجا زيادكردنى پاشگىرى (وو) بۆ سەر قەدەكە، ديارە چاوكە لىكدراوھكەش لە بنەردەدا لە ھاوھلكارى (دوا)و چاوكى سادەى تىنەپەرى (كەوتن)ھوھ پىكھاتوھ، بۆيە ھاوھلناوھ بكەرە لىكدراوھكەش ھەربەو چەشنە لە ھاوھلكارى (دوا)و قەدى (كەوت)و پاشگىرى (دوو) دروستبووھو سىفەتتىكى ھەمىشەيىو بەردەوامىى داوھ بەو ناوھى كە لەپىشەيەتى كە ئەويش ناوى (گەل)ھ.

۵. لە نموونەى پىنجەمىشدا پەيڧى (خۆكرد) دىتە بەرچاوكە لە جىناوى خۆيى (خۆ)و قەدى (كرد)ى چاوكى تىپەرى (كردن)ھوھ دروستبووھو ئەم پەيڧەش لەم دىرە ھۆنراوھىدا وەكو ھاوھلناوئىكى بكەرى لىكدراو بەكارھاتوھ.

دەستوور:

ھاۋەئناۋى بىكەرى ئىكدرارو، پەيئىكە سىفەتتىك و توانايەكى تايىبەتى
بە ھەنگرەكەى دەبەخشىت و ئەم جۆرە ھاۋەئناۋە بىكەرانش لە كوردیدا بە چەند
شىۋەدەك دەينە دروستکردن، گرىنگىرئىيان ئەمانەن:

۱. ناو لەگەل پەگى كار، يا ھەر دەتوانىن بلىين ئەف جۆرە ژ (پەگى كار)ى ئەو چاۋگە
ئىكدراروانە دروست دەبن كەبەشى يەكەمى چاۋگەكانىيان ناۋە، ۋەكو:
پىياۋ كوژ، خوا پەرست، ھەۋالگر، دەرمانفرۇش، ۋىنەگر، خوينمژ كە لە چاۋگە
ئىكدرارۋەكانى (پىياۋ كوشتن، خوا پەرستن، ھەۋالگرتن، دەرمانفرۇشتن، ۋىنەگرتن،
خوينمژىن) ۋە دروستكراون.

۲. ھاۋەئناۋ لەگەل پەگى كار: ئەمەش ئەو چاۋگانە دروست دەبىت كەبەشى يەكەمىيان
ھاۋەئناۋە ۋەك:

كەچ بىن، تىژرۇ، خۇشنىۋوس، رەشپۇش، گەشپىن.

۳. ھاۋەئكار لەگەل پەگى كار لەگەل پاشگر ۋەك:
كەمخۇر، زۇرخۇر.

۴. ھاۋەئكار لەگەل پەگى كار ۋەك:

پىشرو، زۇرۋەر، كەم دوو (دوى).

۵. ناو لەگەل پەگى كار لەگەل پاشگر يان پىشگر ۋەكو:

نانخۇر، خەباتكەر، ئىشكەر، نانبدە

۶. ناو يان جىناۋى خۇيى لەگەل قەدى چاۋگى تىپەر ۋەك:
دەستکرد، خۇکرد.

۷. جىناۋى خۇيى لەگەل پەگى كار ۋەك:

خۇبىن، خۇراگر، خۇھەككىش، خۇناس.

۸. جیناوی خوئی له گه‌ن رەگی کار له گه‌ن پاشگر وهك : خو خۆر
۹. ناو له گه‌ن قەدی چاوگی تیپەر له گه‌ن پاشگری (وو) یان (ی) یان (ە) وهك :
- نان بردوو (نان بردی، نان برده)
- کار کردوو (کارکردی، کار کرده)

تیپینی :

هاوه‌لناوی بکه‌ری ئیکدراو وه‌کو ناو له‌پسته‌دا به‌کار دی‌ت و لهم باره‌دا ده‌توانین ناوی ئی بنیین (ناوی بکه‌ر)، هه‌روه‌ها تاییه‌تیپه‌کانی ناویش و مرده‌گری‌ت وه‌کو :

۱. ده‌کری کۆ بکریته‌وه وه‌ك :

خوا په‌رستان له په‌رستگه‌کاندا ده‌ژین.

۲. هه‌روه‌ها وه‌کو ناو ده‌بیته ناسراو نه‌ناسراو وه‌ك :

ده‌رمانفروشه‌که کۆمه‌ ئیک ده‌رمانی تیکچووی فری دا.

ده‌رمانفروشیك له‌ریگادا تووشم بوو.

۳. نه‌رکه‌کانی ناویش ده‌بینی، ده‌بیته (بکه‌ر، به‌رکار، نیه‌اد، ته‌واوکه‌ری به‌یاریده،

دیارخه‌ری ناو، جیگری بکه‌ر، ته‌واوکه‌ری کاری نات‌ه‌واو).

وه‌ك :

۱. وینه‌گره‌که دوو وینه‌ی بو‌گرتین. (بکه‌ر)

۲. من وینه‌گر ل ئاهه‌نگا نه‌ورۆزی دیت. (به‌رکار)

۳. وینه‌گره‌که شارم‌زایه (نیه‌اده)

۴. دی ئه‌ف وینه‌ی ژوینه‌گری کرم. (ته‌واوکه‌ری به‌یاریده)

۵. وینه‌ی وینه‌گره‌که زۆر کال بوو. (دیارخه‌ری ناو)

۶. ئه‌مه کامیرای وینه‌گره‌که‌یه. (ته‌واوکه‌ری کاری نات‌ه‌واوه)

۷. وینه‌گره‌که بینرا. (جیگری بکه‌ر)

راھینان (۱)

لەم دێرە ھۆنراوانەدا ھەر ھاوھلناویکی بکەری لیکدراو ھەیە دەریان
بھێنەو دەستوری دروستکردنەکیان نیشان بدە:

۱. لەو پرا کو دەما ژ غەیب فەك بوو

تەئریخ ھەزارو شپست و ئێك بوو

ئیسالە گەھشتە چلو جارەن

وی پێشپەرەوی گونەھکاران

۲. فرمیسکی چاوم شەتاو ئەدا جۆش

وھنەوشە لەتاو دەردی من شین پۆش

۳. نێرگزا شەھلا شەپالی ئاسەمینا مێرغوزار

لەب خەمۆشی، مە ی فروشی، دیم پەیاڵا، کیی توو

۴. ئەگەر گوناھیی وە نەم کەری بار

بەسەر، بەشمشیر، بە تەناف، بەداو

وھگەر نە حەیفەن بە واتە ی بەدگۆ

نە پەردە مانۆ پازی من و تۆ

پاهينان (۲)

وه لامي نه م پرسيارانه بده وه :

۱. جياوازي له نيوان هاوه لئاوي بکهری داريژراو وليکدراو چييه له
پرووی دروستبوونه وه .

۲. که ی هاوه لئاوي بکهری ليکدراو وه کو ناو له رسته دا به کارديت و
نه و نه رکانه ش چين که پتي ده سپيرريت ؟

پاهينان (۳)

له م رسته و ديړه هونراوانه دا جوړی وشه هيل و به ژيړدا هاتووه کان و
چونيه تي دروستبوونيان و نه رکه کانينان پيشان بده :

۱. مروقي کيم پرس زوو تشتي فيرنابت .

۲. چه رخی سته مکار نه يبه خشي به که س .

دليکی بي غه م، ژينيکی سهر به ست .

۳. نه وه موژگانی توپه يا وه کو تيريکی دلدوزه

نه وه بالاي توپه يا به قوربان سهرووی بوستانه

۴. مروقي کوستکه وتوو بير له مال و سامانی دنيا ناکاته وه .

۵. زالمه ی له خوا نه ترسه ی کافره ی بي مروته

قاتله ی عاشقکوژه ی جه لاده که ی خونخواره که م

پاهینان (۴)

هاوه لئاوی بکه ری لیكدراو له م دوو چاوگه دروست بکه ، ئینجا هر
یهك له هاوه لئاوه كان وهكو ناوی بکه ر له دوو پرسته دا به کاریینه به
مه رجیک هه ریه که یان له پرسته کانی یه که م دا بووبیتته بهرکارو
هه ریه که شیان له پرسته کانی دوو م دا بووبیتته ته واوکه ری به یاریده .
(نووسین، فرۆشتن)

پاهینان (۵)

به چه ند پێگا ده تواندری هاوه لئاوی بکه ری لیكدراو دروست بکړیت؟
بۆ هه ر پێگایه ك دوو نمونه بهینه وهو له پرسته دا به کاریان بهینه .

پاهینان (۶)

له م چاوگانه (کوشتن، مالدین، کیژشان، بردن) هاوه لئاوی بکه ری
لیكدراو دروست بکه و چۆنیه تی دروست بوونی بنووسه .

هاوەلناوى كراو

هاوەلناوى كراوى دارپژراو

ئەم رێستەنە بخوێنەوه:

١. نامەيەكى نووسراوم بۆ ئازادى هەقالم نارد.
- من نامەكا تقيسي بۆ ئازادى هەقالى خوێنارد.
٢. زەوى كێلراو بەزۆرى گەنم و جۆى لى دێتە چاندن.
- زەفيا كێلاى ب زۆرى گەنم و جە زى دەيتە چاندن.
٣. نانى سووتاو و ماستى ترشاو مەخۆ.
- نانى سووتى و ماستى ترشاي مەخۆ.
٤. لە گەشت و گوزاردا بەزۆرى خەلك گوشتى برژاو دەخۆن.
٥. ئەم سێوه فرۆشراوانە، سېوى ناوچەى بەروارىيان بوون.
- قان سېقېن فروتى، سېقېن دەرەيا بەروارىيان بوون.
٦. ئيمە كوشتەى دەستى نەخوێندەوارى و هەژارين.
- ئەم كوشتەيا دەستين نەخوێندەفانىي و هەژارينه.

خستنه ږوو:

له وانه کانی پېشووداو له باسی هاوۀ لئاوی بکه ردا گوتمان ئه و جوړه
هاوۀ لئاوانه سیفه تیکی هه میشه یی و به رده وام به خاوه نه کانیان
ده به خشن و ده لاله ت له کار که ره که ده که ن. له م بابه ته تازه یه ش دا
نه که ر به وردی ته ماشای پرستین سهره وه بکه ین ده بینین که:

۱. له پرسته ی یه که مدا په یقی (نامه) که ناویکی گشتیه له پال هه ردو
په یقی (نووسراو، نفیسی) دا به کارهاتووه که له چاوگی
(نووسین، نفیسین) هوه هاتینه وهرگرتن و په یقه کانیش به م شیوه
تازانه یان بووینه سیفه تیکی هه میشه یی بۆ په یقی (نامه) که و ئه وه
ددرده خه ن که ناوی (نامه) کرده وه یه کی به سهردهاتووه و ئه م
کرده وه یه، ئه و سیفه ته هه میشه ییه ی پیه خشیوه.

۲. له هه ردو پرسته ی دووه میشدا په یقه کانی (کیلراو) و (کیلائی) که
یه که میان له گه ل په یقی (زهوی) و دووه میشیان له گه ل په یقی
(زه قیا = زه قی) به کارهاتوون ئه مانه هه ریه که یان له پرووی
دروستبوونه وه له چاوگی (کیلان) هاتینه دروستکردن و
هه ریه که شیان سیفه تیکی هه میشه یی به رده وام به (زهوی -
زه قی) یه که دده ن، به لام دیاره له پرووی ده ستووری دروستکردنه وه
ئه م دوو په یقه توژیک جیاوازی له نیوان چوڼیه تی دروستکردنیان
هه یه.

دارپژراوه کهش وەسفی ناویک یان جیناویک دەکات که له پیشیهوه هاتوو، هەر کاتیکیش ئەم جوړه په یقانه به تەنیا له پسته دا به کاریین و ناوو جیناویان له گەلدا نه یەت ئەوا دەبنه ناوو به (ناوی کراو) دەناسرین، بۆ نموونه :

۱. نامه نووسراوه کهم به دەست گەشت. (نووسراو هاوۀناوی کراوی دارپژراوه)

۲. نووسراوه کهم به دەست گەشت. (نووسراو ناوی کراوه)

له پسته ی یه کهمدا وشە ی (نووسراو) هاوۀناوی کراوه وەسفی ناوی (نامه ی) کردوو و تەواو که ریه تی که چی له دوو دەمین پسته دا وشە که دەبیته (ناوی کراو) و وەکو ناویکی ئاسایی به کارهاتوو، دیارە ئەم بارەدا هەموو ئەرکه کانی ناویش دەبینیت و تاییه تییه کانیشی وەر دەگریت.

دروستکردنی هاوۀناوی کراوی دارپژراو :

۱. ئەم هاوۀناوه کراوه به زۆری له چاوگی سادەو دارپژراوی تیپەر دروست دەکریت (پەگی کار) وەر دەگرین ئینجا پاشگری (راو) یان (رای) دەخەینه سەر پەگە که وەک :

نووسین نووس نووسراو (نووسرای)

هە ئواسین هە ئواس هە ئواسراو (هە ئواسرای)

۲. له شیوه زاری کوردی کرمانجی ژوو روودا هاوۀناوی کراوی دارپژراو له چاوگی تیپەر به فرێدانی نوونی چاوگو زیاد کردنی پاشگری (ی) دروست دەبیته وک :

نقیسین نقیسی + ی = نقیسی

خواندن خواند + ی = خواندی

ئێخستن ئێخست + ی = ئێخستی

کیلان کیلا + ی = کیلای

۳. چاوگە تینه په پەکان هاوۀناوی کراویان لێ دروست نابێ (تەنیا چاوگە ئەلفیه کانیان نه بیته)، ئەم چاوگە ئەلفیانه هەر چەند تینه په پش بن به لام چونکه له پیکهاتندا له چاوگە تیپەر نادیارەکان دەچن که ئەوانیش هەموویان

دهبڼه چاوگی نه لږی بویه له دروستکردنی هاوهلناوی کراوی داریژراو لهم چاوگه
 نه لږییه تینه په رانه، هه مان دهستوری ودرگرتنیان له چاوگه تیپه په نادیاره کان
 به کاردهینن نه ویش به فریدانی نوونی چاوگو زیادکردنی پاشگری (و) یان (ی)
 وهك:

سووتان	سووتا	سووتاو (سووتای)
برژان	برژا	برژاو (برژای)
لکان	لکا	لکاو (لکای)

چاوگه تینه په رانه تر، لهم جوړه هاوهلناویدان لی دروست ناکریت ته نیا
 هاوهلناوی بکهری داریژراویدان لی دیته دروستکردن وهکو له بابته تی پیشوو
 باسکرا.

۴. هه ندی جار له چاوگی تیپه په دهتوانین هاوهلناوی کراوی داریژراو دروست بکهرین
 به ودرگرتنی هه دی چاوگو زیادکردنی پاشگری (ه) وهك:
- کوشتن: کوشت + ه = کوشته
- بردن: برد + ه = برده
- هه لبرژاردن: هه لبرژارد + ه = هه لبرژارده

راهینان (۱)

له م چاوگانه هاوهلناوی کراوی داریژراو دروست بکهره:
 فه وتاندن، پیچان، دانان، شکاندن، چه سپاندن

پاهينان (۲)

هاوه لئاوی کراوی داريژراو له م پستانه دا دهر بهينه :

- ۱- زهوی کيلراو به برشته .
- ۲- گوندنshine کان جوی خوسينراو ددهن به ولاخه کانيان .
- ۳- شتی فروشراو وهرناگيرته وه .
- ۴- خويندکاره به خشراوه کان خه لات کران .

پاهينان (۳)

هاوه لئاوی کراوی داريژراو له م چاوگانه دروستبکه و له پرسته دا به کاريان بهينه :

خزاندن، کراندن، ته کاندن، کرماندن، چه قاندن، شکاندن، خواردن، بينين .

پاهينان (۴)

ئه م پستانه ی خواره وه شی بکه ره وه :

۱. جوگه ی هه ليه ستر او به سووده .
۲. نامه ی نوسراو کو ده کاته وه .

هاوه‌لناوی کراو

هاوه‌لناوی کراوی لیكدراو

(۱)

۱. جوتیاره سته‌ملیکراوه که زۆر هه‌ژارو کهم ده‌رامه‌ته.
۲. مروّقی دلسووتاو پێویستی به دلدانه‌وه هه‌یه.
۳. پرچی ره‌شداگیرساوی ئهم کچه نیشانه‌ی له‌ش دروستیه‌تی.
۴. ئازادی ده‌ستبراو (ده‌ستبرای) یه‌کیکه له قوربانییانی ره‌فتاری چه‌وتی به‌دکاران.
۵. دوژمنی ته‌نگ پێهه‌لچنراو ناچار بوو خۆی بدا به‌ده‌سته‌وه.
۶. پیاو نابێ دوای کلاوی بابردوو بکه‌وێت.

(۲)

۱. پێویسته چاودێری دلسووتاوو مال‌رماوانی کاره‌ساتی ئه‌نقال و به‌عه‌ره‌ب کردنی که‌رکووک و گه‌رمیان بکه‌ین.
۲. به‌شخوراوان له پێناوی وه‌ده‌سته‌ینانی مافه‌کانی خۆیان تێده‌کو‌شن.
۳. ته‌نگ پێهه‌لچنراوان به‌ زووترین کات خۆیان به‌ده‌سته‌وه ده‌ده‌ن.
۴. به‌کریگیراوان ته‌مه‌نیان له ناپاکی به‌رامبه‌ر به‌ گه‌له‌که‌یان به‌سه‌ر ده‌به‌ن.

خستنه روو:

هاوه لئاوی کراوی لیکدراو، نه وهیه که کرده وهیه کی به سه رداها تووه کرده وه که ش وه کو له پيشدا له باسی هاوه لئاوی کراوی دارپژراودا ئاماژه مان پیکرد، بۆی بووه به سيفه تیکی هه ميشه یی، به لام بکه ری کرده وه که دیار نییه و نازانین کیه یان چیه .

ئه گهر چاوێک به سه رجه م پرسته کاندای بخشینین ده بینین ئه و په یقانه ی که بووینه به هاوه لئاوی کراوی لیکدراو، به پێی چهند بنه مایێک ئه م بوونه یان پیدراوه که به م جوړه یه :

٢ -

١. له پرسته ی (١) ی کۆمه له پرسته ی ژماره یه کدا، په یقی (سته ملیکراو) که سيفه تیکی هه ميشه یی به جوتیاره که ده به خشیت و له ناویک و قه دی چاوگی نادیار (لیکرا) و پاشگری (و) دروستبووه . یان به واتاییکی دی ده توانین بلین له ناویک و په گی کاری چاوگی لیکردن و پاشگری (راو) دروستبووه .

٢. له هه مان کۆمه له پرسته دا ئه گهر ته ماشای پرسته ی (٢) بکه یین، ده بینین په یقی (دلسوتاو) وه سفی ناوی (مروڤ) مان پیکردووه، ئه م په یقه بووه به سيفه تیکی هه ميشه یی و جوړی دروستکردنه که ی بریتیه له ناویک و قه دی چاوگی تینه په ری (سووتان) و پاشگری (و)، لیره دا پتویسته سه رنج له چاوگه که بده یین که تینه په رو ئه لفیه، ئه مه ش له وانه ی رابردوو روون کرایه وه .

۳. به هه مان شیوهی سه ره وه پرستهی (۳) په یقیکی تیدایه که
 سیفه تیکی هه میشه یی به په یقه وه سفرکراوه که ده به خشیت و خوشی
 وه کو ناویکی گشتی پیشان دهدات. ئەم په یقه ده بیت به هاوه لئاوی
 کراوی لیکدراو به پیی ده ستوریکی تایه تییه وه دروست بووه.
 په یقه که ش بریتیه له (ره شداگیرساو) که وه سفی ناوی (پرچ)
 ده کات و بووه به سیفه تیکی هه میشه یی بۆی، ئەم هاوه لئاوه کراوه
 (به رکاره) لیکدراو ش له هاوه لئاویک و قه دی چاوی داپرژراوی
 تینه په پی ئەلفی (داگیرسان) و پاشگری (و) دروست بووه.
 هه روه ها له پرسته کانی تریش (ده ستیراو، تهنگ پیهه لچنراو، بابردوو)
 هاوه لئاوی. کراوی لیکدراون.

ب- ئەگەر سه رنج له کومه له پرستهی ژماره (۲) بدهین ده بینین له
 هه ریه ک له و پرستانه دا په یقیک یان زیاتر هیه که به شیوه یه کی په یقه
 باسکراوه کانی سه ره وه دروستکراون، به لام چونکه ناویک یان
 جیناویکیان له پیشه وه نه هاتوو و ئەو په یقانه نه بوونه ته سیفه ت بۆ
 په یقی تر، بۆیه ناکرئ ناویان بنیین (هاوه لئاوی کراوی لیکدراو)، بۆ
 نمونه:

- له پرستهی (۱) ئەم کومه له یه دا هه ردوو په یقی (دلسووتاو) و
 (مالرماو) وه کو ناویک له پرسته که دا به کارهاتوون و ئەم دووناو ش
 ئەرکی به رکاریان پی هاتیه سپاردن و له دروستبوونیشیاندا له ناویک و
 قه دی چاویکی تینه په پی ئەلفی و پاشگری (و) دروستکراون، به لام
 نه بوونه ته سیفه تیکی هه میشه یی بۆ هیچ ناویک یان جیناویک، بۆیه

له م باره دا ده كړې پټيان بلټين (ناوی كړاو) و له دروستبوونيشدا
ليكدراون.

- هر به م شيوه له پرستې (۲) شدا په يقی (به شخړاوان) نه رکی
بکهری له پرسته که دا هه لگرتووه و تايبه تمه نديکي ناوی پټو هيه که
نويش (کو) يه، وه سفي هيچ ناويک يان جيناويک ناکات، ته نيا نه رکه
تايبه تيه که ی ناو ده بينيت، بويه نويش هر پټی ده گوتري
(ناوی كړاو) و ليكدراويشه، چونکه له ناوی (به ش) و قه دی چاوگی
نادياری (خوران) و پاشگری (و) دروستبووه.

به هه مان شيوه په يفه کانی (ته نگ پټه لچنراو) و (به کړيگراوان) يش
(ناوی كړاو) و ليكدراويشن.

ده ستوور:

هاوه نناوی كړاوی ليكدراو په يقی که که کرده و ديه کی به سه ردا هاتووه، نه م
کرده و ديه بوی بووه به سيفه تيکی هه ميشه یی، به لام نازانين کرده و که له لايه ن (کی)
يان (چی) يه وه به سه ری داهاتووه، واته (بکهر) ی کرده و که دیار نييه، دیاره هاوه نناوه
کړاوه ليكدراو که وه سفي ناويک يان جيناويک ده کات که نه پيشييه وه هاتووه،
کاتيکيش هاوه نناوه که به ته نيا به کارهات، واته هيچ ناويک يان جيناويکی نه گه لدا
به کارنه هات نه واه ده بينته (ناوی كړاو) که وه کو ناويک له پرسته دا به کار ديت.

هاوه نناوی كړاوی ليكدراو يان (ناوی كړاوی ليكدراو) به زوری له چاوگی ليكدراوی
تيپه ده بينته ودرگرتن، چونکه کاری تيپه، بهر کار ودرده گريت، هه رچه نده ده توانين
له چاوگی تينه په ری نه لفيشه وه ودری بگرين هه روه که له مه و بهر ناماژه مان پيکړد.

دروستکردنی هاوۀ ئناوی کراوی لیکدراو، یان (ناو کراوی لیکدراو)؛
 ئەم جوړه هاوۀ ئناوه به زۆری له چاوگه تپیه په لیکدراو دکان دروست ده کړیتو ئەم
 دروستکردنه به پیاوړی چو نه د بڼه ماییک دیته جیهه جیکردن بهم شیوه یه ی خواره وه؛

۱. ناویک له گه ل (دهگی کار) و پاشگری (راو) یان (رای)؛

چاوگ	دهگ	پاشگر	هاوۀ ئناوی کراو
سهرتاشین	سهرتاش +	راو (رای)	سهرتاشراو - سهرتاشرای

۲. ناویک یان هاوۀ ئناویک له گه ل قه دی چاوگی نه لفی تینه په رو پاشگری (و) یان
 (ی) و دك؛

چاوگ	قه د	هاوۀ ئناوی کراو
دهش هه لگه ران	دهش هه لگه را	دهش هه لگه رای (دهش هه لگه رای)
مالسووتان	مالسووتا	مالسووتاو (مالسووتای)

هوی دروستبوونی ئەم هاوۀ ئناوه لیکدراوانه له چاوگه نه لفییه تینه په دهکان
 له خالی سینه می دهستووری دروستکردنی هاوۀ ئناوی کراوی داریژراو روون کراوه ته وه.

۳. ناو له گه ل قه دی چاوگی تپیه پری (دالی وتایی و واوی) و پاشگری (وو) یان
 (ی) و دك؛

با + بردن = بایرد + وو (ی)، ه = (با بردوو) بایردی، بایرده
 کوچ + کردن = کوچکرد + وو (ی)، ه = کوچکردوو (کوچکردی، کوچکرده)

تییینی:

له و چاوگه لیکدراوانه ی که له ناویک و چاوگیکی ساده ی تپیه پ لیکدین ده کړی
 هاوۀ ئناوی بکه ری لیکدراوو هاوۀ ئناوی کراوی لیکدراویان لی دروست بکه یین، جا نه گهر
 بمانه وی جوړی هاوۀ ئناوی کراوی لیکدراو له هاوۀ ئناوی بکه ری لیکدراو جودا بکه یینه وه
 پیویسته؛

ته ماشای پەیشی پیش (کار) هکه بکهین، نه گەر نهو پەیش (بکه) بوو نهوا
تیکرای بیژه که ده بیته هاوه ئناوی کراوی لیکدراو وهک:

(گورگ خواردوو) یان (گورگ خواره)، که لیڕه دا ناوی گورگ (بکه) ه، بویه
(گورگ خواردوو) یان (گورگ خواره) ده بیته هاوه ئناوی کراوی لیکدراو.

به لام نه گەر پەیشی پیش کاره که (به رکار) بوو، نهوا تیکرای بیژه که ده بیته
هاوه ئناوی بکه ری لیکدراو، واته به پیچه وانه ی یه کتری ده بن وهک: (گوشت خواردوو)
یان (گوشت خواره) که لیڕه دا پەیشی گوشت به رکاره بویه ته واوی بیژه که ده بیته
هاوه ئناوی بکه ری لیکدراو وه واتادا وهکو هاوه ئناوی (گوشت خوری) لی دیت بو نموونه
ده ئین:

نازادی گوشت خواردوو هات.

بیژهی (گوشت خواردوو) ده بیته هاوه ئناوی بکه ری لیکدراو وه سفی ناوی (نازادی
پیده کهین).

جا لیڕه دا هه ردوو بیژهی (گوشت خواردوو) و (گوشت خور) هاوه ئناوی بکه ری
لیکدراون، جیاوازی نیوانیان نه وه یه که:

گوشت خواردوو	سیفه تیکی کاتی پیوه یه .
به لام گوشت خور	سیفه تیکی هه میشه یی به خووه ده گریت.

راهیتان (۱)

له م دیره هۆنراوانه دا هه رچی هاوه ئناوی کراوی داریژراو لیکدراوت
به رچاو ده که وی دەریان بهینه و شیوازی دروستکردنیان پوون بکه وه:

۱. گەر ده پرسی دادوگریان و فوغانم بوچییه

راسته باوک مرده نیم نه ماما جگەر سووتاوی تۆم

(کوردی)

۲. گولّ که یاخی و دەم دراو بوو که وته لافی پهنگو بوّی
باغه بان گوئی گرت و دای هیئا به دهستی بهسته بوّی

(نالی)

۳. فیداتم گیانه من داخ بردهی تۆم
توخوا دانیشه که میك له گلکۆم

(پیره میرد)

۴. دلّی هیلانە ی عەشقی یار نەبی
به تیری نازی بریندار نەبی
کوشته ی دوو دیده ی پر خومار نەبی
به جامی شەراب نەشنه ی پی نەدهی
خوایه ئه م دلّه دائیم پهستی که ی

(سه لام)

۵. ئه سیری میخنه تی هیجرانی تۆم یاری وه فادارم
کوژراوی خه نجه ری موژگانی تۆم مه حبووبی نازدارم

(نهخته رکۆبی)

۶. به شهستی زولفو پووی ماهی وه کو ماهی گرفتارم
که هی دلگهسته ی مارم، که هی جانخهسته ی نارم

(حاجی کۆبی)

راهینان (۲)

وه لامي نه م پرسپارانہ بده وه :

۱. بۆچی هاوه لئاوی کراو به ژوری له و چاوگانه وهرده گیرین که تیپه پڼ؟

۲. جیاوازی له نیوان هاوه لئاوی کراو و ناوی کراو (چ دارپژراو چ لیکدراو) چیه؟

۳. له بهرچی ده توانین هاوه لئاوی کراو له چاوگه نه لفییه تیپه په ره کان دروست بکهین؟

۴. چۆن هاوه لئاوی کراوی لیکدراو و هاوه لئاوی بکه ری لیکدراو له چاوگه لیکدراوه کان که به ناو دهست پیده کهن له یه ک جیا ده کرینه وه؟

۵. چۆن له شیوه زاری کرمانجی ژووروودا هاوه لئاوی کراوی دارپژراو دروست ده کریت؟ به نمونه پوونی بکه ره وه .

راهینان (۳)

له چاوگی (بردن، خواردن) به چند ریگا هاوه لئاوی بکه ری لیکدراو، هاوه لئاوی کراوی لیکدراو دروست ده کریت؟ نیشانی بده و له پرسته دا به کاریان بهینه .

پاهینان (۴)

جۆرو شیوهی دروست کردنی ئەم هاوہلناوانہی خوارہوہ دیاریخہ :
(ببہز- فرۆشراو- خویندہوار- گەشبین- دەستبەر- دەستکرد-
ستەمبار- مارانگەستی - خویشخوان- نەنووسراو)

پاهینان (۵)

ئەم پستانہی خوارہوہ شی بکەوہ :
۱. زەفیا کیلای نەفرۆشن.
۲. گەلی بەشخوراو داوای مافەکانی خۆی دەکات.
۳. چیرۆکیکی ھەلبژاردەم بەباشی خویندەوہ.

پاهینان (۶)

جیاوازی لەنیوان ھەردوو بیژہی (گوشت خواردوو) و (گوشت خۆر)
چیہ ؟

۱. لەپووی دروستبوونەوہ.
۲. لەپووی مەبەستی بەکارھێنانەوہ.

هاوه‌لکار

۱. دوھى بەفر بارى.

۲. دەرسەكەمان خیرا تەواو بوو.

۳. ئازادى كەو دناڤ ھیلینى داگرت.

۴. پووشەكە تۆزى سووتا.

خستنه روو:

ئەگەر سەيرى پرستەكانى سەرەو بەكەين ولە كارەكانيان باش
وردبىنەو دەبىن:

لە پرستەى يەكەمدا دەمانتوانى (مەدشیا) بېژين (بەفر بارى) بەلام بۆ
ئەوھى سنوورېك بۆ دەمى پوودانى كارى پرستەكە دابنېين پەيڤى
(دوھى) مان بەكارھىناو بەھۆيەو تەوانيمان پوودانى كارەكەو پامانەكە
ژى بەتەواوى ئاشكرا بەكەين.

- لە پرستەى دووھمدا مەڤيا چەوانىيا وى تەواو بوونى دەربخەين
لەبەر ئەو پەنامان برده بەر پەيڤى (خیرا)و سنوورېكمان بۆ واتاى
كارەكە دانا.

- لە پرستەى سېيەمدا وىستومانە شوېنى پووداوى كارەكە كە گرتەكە
يە پيشان بدەين بۆيە ھاتووين ھاوھلكارى (دناڤ ھیلینى) مان بە
كارھىناو كە بە ھۆيەو سنوورېكمان بۆ واتاى كارەكە داناو زانيمان
كە ئازاد كەوھەكەى لە ناو ھىلانەكەدا گرتەو.

- لە پرستەى چوارەمدا پەيڤى (تۆزى) ھاوھلكارە چونكە وەسفى
(پەسنى) كارى (سووتا)ى كردووە. چەندىيە چونكە ئەندازەى

سووتانی پووشه‌که‌ی بۆ ده‌رخستووین، نه‌گه‌ر ئه‌م په‌یقه‌ له‌پسته‌که‌دا
نه‌بوایه‌ نه‌مان ده‌زانی (مه‌نه‌دزانی) که‌ پووشه‌که‌ چه‌ند سووتاوه‌،
له‌به‌ر ئه‌وه‌ به‌م په‌یقه‌یه‌ ده‌گۆتریت (هاوه‌لکاری چه‌ندی).

ده‌ستوور:

هاوه‌لکار/ په‌یقه‌که‌ ږوویه‌کی ږوودانی کاری ږسته‌ دمبراره‌ی (چۆنیه‌تی نه‌و
ږوودانه‌، یان کاتی، یان شوینی، یان چه‌ندی) دمرده‌خاتو له‌م ږووه‌وه‌ سنوړیک
بۆ ته‌واوکردنی واتاکه‌ی (ږاماناکه‌ی) داده‌نیټ.

ته‌واوکردنی کار به هاوه‌لکاری کاتی

ئهم پرستانه بخوینه‌وه:

۱- هه‌له‌بجه له شازدهی ئازاردا کیمیا باران کرا.

۲- شقان ژمیژه نقستیه.

۳- کوردستان له‌سه‌دهی بیسته‌مدا جاریکی تر دابه‌شکرایه‌وه.

۴- گه‌لی کورد له پینجی ئازاردا راپه‌ری.

۵- هه‌فال سوبه‌هی دیّ فه‌گه‌رینه دهوکی.

۶- کورد هه‌رگیز واز له ئازادی ناهینیت.

خستنه‌ روو:

له‌م پرستانه‌ی سه‌ره‌وه‌دا کاره‌کان به‌ هاوه‌لکار ته‌واوکراون، له‌پرسته‌ی یه‌که‌مدا گرپی (له‌ شازده‌ی ئازار) کاتی کیمیا‌بارانی شاری هه‌له‌بجه نیشان ده‌دات و ده‌رده‌خات، بۆیه پیی ده‌وتریت هاوه‌لکاری کاتی و ده‌بیته ته‌واوکه‌ری کاری پرسته‌که. له‌پرسته‌ی دووه‌مدا (ژمیژه) کاتی نووستنی (شقان) نیشان ده‌دات و ده‌رده‌خات له‌به‌ر ئه‌وه هاوه‌لکاری کاتییه و ته‌واوکه‌ی کاری پرسته‌که‌یه.

له‌پرسته‌ی سییه‌مدا گرپی (له‌سه‌ده‌ی بیسته‌مدا) کاتی دابه‌شکردنی ولاتی کوردستان بۆ جاریکی تر ده‌ست نیشان ده‌کات و بۆیه هاوه‌لکاری کاتییه ده‌بیته ته‌واوکه‌ری کاری پرسته‌که.

له پرسته ی چواره مدا گریی (له پینجی ئازار) هاوه لکاره به لام چونکه
کاتی راپه پینی کورد دهرده خات بۆیه هاوه لکاری کاتییه و ته واوکهری
کاری پرسته که یه .

له پرسته ی پینجه مدا په یقی (سوبه هی) کاتی گه رانه وه ی (هه قال)
نیشان ددهات بۆ شاری (دهۆک) بۆیه هاوه لکاری کاتییه و ته واوکهری
کاری پرسته که یه .

له پرسته ی شه شه م و دیمهیدا په یقی (هه رگیز) ئه وه دهرده خات که
هیچ کاتی کورد واز له بیرى ئازادی ناهینیت بۆیه هاوه لکاری کاتییه و
ته واوکهری کاری پرسته که یه .

دهستوور:

هاوه لکاری کاتی ئه وه هاوه لکاره یه کاتی بوودانی کاری پرسته دهرده خات و
نیشان ددهات و ده بیته ته واوکهری کاری پرسته که چ رابردوو بیت یان رانه بردوو یان
داخوازی، کاری پرسته که تیپه ر بیت یان تیینه په ر، هه روه ها ده بیته ته واوکهری
کاری ناته واو... وه لامی پرسپاری (که ی، کهنگی، له که یه وه، چ کاتی) ددهاته وه
نه مانه ش به شیکن له هاوه لکاری کاتی (نیستا، نه مرۆ، سبه هی، پشتی نیقرو،
نهۆ، له م رۆژانه دا، چه ند رۆژیکى دى، به م زووانه، به هاری، ئیرو، ئیشاری،
جاران، نه مسال، نه میژه، هه ندی جار، هه میشه، له مه ولا، تا به یانی،
له وساو، به ری، پیری، سوبه هی... هتد).

تېيىنى:

ھاۋەلكار كە دەبىتتە تەۋاۋكەرى كار نە دەبىتتە بەركارو و نە دەبىتتە تەۋاۋكەرى
بە يارىدە، و چونكە لە بنەپەتدا بۇ ئەۋدىيە كە كاتى رۇودانى كارەكە يا شوئىنى
رۇودانى يان چۇنىيەتى رۇودانى كارەكە دەر بىخات... ۋەكۈيەكۈبەيەك شىۋە
دەبىتتە تەۋاۋكەرى كارى تىپەرو تىنە پەر.

راھىنان (۱)

لەم دىرە ھۇنراۋانە دا ھاۋەلكارەكان دەر بېھىنە و شىيان بىكەرەۋە:

ئەزانى بۆچى وا كورد زەلىلە ! ؟

بى ناۋنىشان ھەمىشە دىلە ؟

كە دەلئىن ئەمپۇ دەشت و كۆ شىنە

چەندە مەلبەندى ئىمە شىرىنە

ھىوام بەتۈيە ئەى تازە منال

بەيانى بىيە نمونەى مىسال

ئەگەرچى شەۋ درەنگە ساقى بۆم تىكە كەمىكى تر

كەۋا ئەمشەۋ سەرى ھەلدا لە ناخمدا خەمىكى تر

(ھىمن)

پاهینان (۲)

هاوه لکاره کانی (به م زووانه - نهۆ - له وساوه) له پسته دا به کار بهینه
به مەرجیک هاوه لکاری یه که م و دووه م بین به ته واوکه ری کاری تینه په رو
هاوه لکاری سییه میان بییت به ته واوکه ری کاری تیپه پ.

پاهینان (۳)

له پسته ی (ئه قیۆ دقیت کوردستان ژ هه موو لایقه پیش بکه قیت).

۱. (ئه قیۆ) چیه ؟ ئه رکی چیه ؟
۲. بکه ری پسته که ده ربخه .
۳. (پیش بکه قیت) چ جوره کاریکه ؟ چۆن دروست کراوه ؟
۴. پسته که بگۆپه سه ر شیوه ی زاری کرمانجی خواروو سه ر له نوی
پسته که بنووسه ره وه .

تەواوکردنى كار بە ھاوھلكارى شويىنى

ئەم ھۇنراوانە بخوینەوہ:

۱- لەژىر ئاسمانى شينا

لەپال لووتكەى بەفرينا

كوردستان گـهـرام

دۆلۆ دۆل پىـــــوام

گۆران

۲- جۆشش و تابه لەنيۆ ديدەيى گريانمدا

چ تەنوورئكە لە تەندوورەيى تۆفانمدا

۳- لەژىر زەردەي خۆرەتـاـوا

بەناو چيمەنى گوى ئاوا

گۆران

۴- ميري پادشاھى موويەك ل نك مەلايى

نادەم بە مولكى عالەم يەك زەرە يەك عينايت

۵- قەسدى ياريتە لەگن بەزمى رەقىيب

يارى منە، خۆت مەكە بەدخوو بە عەبەت

مەلايى جزيرى

خستنه ږوو:

له م نمونانه ی سهره وده کاره کان به هاوډلکاری ته واوکهرون، له نمونه ی په که مده په یفه کانی (له ژیر) (له پال) شوینی ږوودانی کاره که دهرده خن، بویه دهنه هاوډلکاری شوینی و دهنه ته واوکهری کاره کان...

له نمونه ی دوو مده په یفی (له نیو) شوینی کاری پرسته که دهرده خات بویه هاوډلکاری شوینییه و ته واوکهری کاری پرسته که یه... له نمونه ی سییه مده په یفه کانی (له ژیر) و (به ناو) شوینی ږوودانی کاره که دهرده خن بویه هاوډلکاری شوینین و دهنه ته واوکهری کاری پرسته که....

له نمونه ی چواره مده په یفی (ل نک) شوینی ږوودانی کاری پرسته که دهرده خات و ده بیته هاوډلکاری شوینی له نمونه ی پیڼجه مده په یفی (له کن) هاوډلکاری شوینییه و ده بیته ته واوکهری کاری پرسته که...

ده ستوور:

هاوډلکاری شوینی نه و هاوډلکاره یه شوینی ږوودانی کاری پرسته نیشان ددهات و دهرده خات، وډلامی وشه ی پرس (له کو، له کیندیری، بو کو) ددهاته وه... نه مانده ش به شیکن له هاوډلکاره شوینییه کان (سهر، ژیر، خوار، بن، کن، پاش، پیش، له بن، له سهره وه، نیو، ناو، ته نیشت، چه پ، راست، له وی، لیړه، ژخاری، ل نک، دناڅ، خاری، ژیری، ژووری، بنرا، له ناو نه شکه و ته که، له سهرداره که، له بڼه وه... هتد).

راھینان (۱)

لەم پرستانەدا ھاوہلکارەکان دەربەھێنەو شییان بکەرەوہ :

۱. پۆژ لە پۆژھەلاتەوہ بەرز دەبێتەوہ .
۲. ئالای کوردستان لەسەر لووتکە ی شاخەکە دەشەکیتەوہ .
۳. شقانەکە ل خاری پوونیشتیہ .
۴. ل نک مروۆفی نەخۆش نەپوینە .
۵. شقان ژ خواری چوو سەری .

راھینان (۲)

ئەم ھاوہلکارانە ی خوارەوہ چ جۆریکن، لە پرستەدا بەکاریان بەھێنە :
(ل جەم، پار، باکوور، بەریانگ، نیف شەف ، ئیستا)

راھینان (۳)

نیوہ ی یەکەمی ئەم دێرە ھۆنراوہ ی (گۆران) شیبکەوہ .
بە باغچە ی پاشادا ورد گەپام خواری ژوور
زەرد ھەبوو، بۆم چنیت، چنگ نەکەوت گۆلی سوور

(گۆران)

راھینان (۴)

پارچە نووسینیکی لەسەر ھێرشە ناپەرەواکانی ئەنفال بنووسە بۆ سەر
ھەموو ناوچەکانی کوردستانی عێراق لەسالی ۱۹۸۸ ئینجا ھاوہلکارە
شوینیہکان دەربەھێنە .

ته‌واوکردنی کار به هاوه‌لکاری چۆنیه‌تی

ئه‌م نمونه‌ی بخۆینه‌وه:

۱. ئه‌م روژی سالی تازه‌یه نه‌وروژه هاته‌وه
جه‌ژنیکی کۆنی کورده به‌خۆشی و به‌هاته‌وه. (پیره‌مێرد)
۲. به‌باخچه‌ی پاشادا ورد گه‌رام خوارو ژوور
زه‌رد هه‌بوو، بۆم چنیت، چنگ نه‌که‌وت گۆلی سوور (گۆران)
۳. له‌پاداشتی قسه‌ی سه‌ردا هه‌مه ئاهو هه‌ناسه‌ی گه‌رم
که‌سی شیتانه به‌ردم تیگری من به‌رقی تی ده‌گرم (نالی)
۴. هه‌قال ب دڤگه‌شی چوویه مال
۵. دارشته‌که ب قنجی هاته نقیسین

خستنه‌ روو:

له‌م نمونه‌ی سه‌ره‌وه‌دا کاره‌کان به‌هاوه‌لکاری ته‌واوکراون، له‌
نمونه‌ی یه‌که‌مدا په‌یقی (به‌خۆشی) چۆنیه‌تی هاتنه‌وه‌ی جه‌ژنی
نه‌وروژی کوردان ده‌رده‌خات، بۆیه هاوه‌لکاری چۆنیه‌تییه‌و ته‌واوکه‌ری
کاری پرسته‌که‌یه...

لە نموونەى دووھمدا پەيىقى (ورد) چۆنیه تی گەرانى شاعیر نیشان دەدات بۆیه هاوھلکاری چۆنیه تییه و تەواوکەرى کارى رسته کەیه ...

لە نموونەى سێیه مدا پەيىقى (شیتانە) چۆنیه تی بەرد تێگرتن دەرده خات لە شاعیر بۆیه هاوھلکاری چۆنیه تییه و تەواوکەرى کارى رسته کەیه ...

لە نموونەى چوارەمدا پەيىقى (ب دلگەشى) چۆنیه تی چوونە وەى هەقال نیشان دەدات بۆ ماله وە بۆیه هاوھلکاری چۆنیه تییه و تەواوکەرى کارە کەیه ...

لە نموونەى پێنجەمیشدا پەيىقى (ب قنجى) چۆنیه تی نووسینە وەى دەرشتنە کە دەرده خات بۆیه هاوھلکاری چۆنیه تییه و تەواوکەرى کارى رسته کەیه

دەستوور:

هاوھلکاری چۆنیه تی ئەو هاوھلکارەیه کە چۆنیه تی ڕوودانى کارى رسته نیشان دەدات و وەسفى کارى رسته کە دەکات، وەلامى وشەى پىرسى (چۆن، کوو، چەوان) دەداتە وە ئەم وشانەش بەشیکن ئە هاوھلکارە چۆنیه تییه کان.

(شیرانە، نازایانە، مەردانە، ژیرانە، بەگریان، بەراکردن، شیتانە، بەگەرمى، بەساردى، بەباشى، بەخۆشى، بەناخۆشى، بەتورەیی، دەماو دەم، پشتاو پشت، ب قنجى، بەدروستى، میرانە، ب دینى، ب پاکی، ب لەزى... هتد):

تېيىنى :

ھەندىك وشە ھەن ئەگەر لەپستەدا دەسفى ئاويك يان جىناويك بىكەن، ياخود
بىنە تەواوكەرى كارىكى ئاتەواو ئەو دەبنە ھاوئناوى چۆنيەتى (جوان، باش،
خراپ، رېك، بەرز، چاك، توند... ھتد) وەكو:
نەركەنەم باش بوون.

نەريەكى باشى ئەكوردى وەرگرتووە.

باخچەيەكى جواني ھەيە.

ھۆنراوەكانى بەرز.

لەپستەكانى سەرەوودا وشەكانى (باش، جوان، بەرز) ھاوئناوى چۆنيەتىن
چونكە دەسفى ئاوەكان دەكەن لەپستەكاندا... بەلام ئەگەر ئەم وشانە دەسفى
كارىكى تەواو بىكەن لەپستەدا ئەو دەبنە ھاوئناوى چۆنيەتى و دەبنە
تەواوكەرى كارى رستەكە وەكو:
وانەكانەم باش خويند.

باخچەكەيان جوان ئاو دابوو.

ھۆنراوەكەي بەرز ھەئسەنگاندوو.

بەلام ئەم رستانەي سەرەوودا وشەكانى (باش، جوان، بەرز) چونكە دەسفى
كارى رستەكان دەكەن و چۆنيەتى ڕوودانى كارەكان نیشان دەدەن بۆيە دەبن بە
ھاوئناوى چۆنيەتى و دەبنە تەواوكەرى كارى رستەكان.

راهینان (۱)

لەم پستانەدا ئەوانەى ھێلیان بەژێردا ھاتووە شیبکەوہ:

۱. کوردستان بە دلرەقى وێرانکرا بوو.

۲. گەلى کورد شیڕانە راپەری.

۳. زەوییه کەى بە جوانى کێلا .

۴. ئەم ب تەقایی شولێ خۆ دکەین.

۵. مرقۆی لە زگینی ب لەز ھاتن.

راهینان (۲)

ئەم وشانە لە پستەدا بە کاربھێنە بە مەرجێک جاریک ببنە ھاوہلناو

جاریکی تریش ببنە ھاوہلکاری چۆنیەتى:

۱. خراپ ۲. چاک ۳. جوان ۴. باش ۵. بەرز.

راهینان (۳)

ئەم پستانەى خوارەوہ شیبکەوہ:

۱. مەلەوانە کە بە مەلە لە پرووبارە کە دەریازبوو.

۲. فراڤینی ب گەرمى بخۆ.

۳. راوکەرەکان بە سواری چوون بۆ راو.

راهینان (۴)

هاوه لکاره کان له م نمونانه دهریهینه و جوړه کانیان دهست نیشان

بکه:

۱. له ناو خویندا ده تللیته وه لاوی به زیږک و به سه بات

به لام هه روا ده چیتته پیش بی وچان کاروانی خه بات

۲. له خه ودا دیم له سهر هه لگورد

له سهر چپای سهرکه شی کورد

له فریشتان به رزتر بوو جیم

هه ور ده پوین له بهر پیم (هیمن)

۳. کانیه کی پوونی بهر تریفه ی مانگه شه و

له بنیا بله رزی مرواری زیخ و چه و

جوانتره له لای من له دهریای بی سنوور

شه پوولی باته به رتیشکی خوړ شلپ و هوړ (گوران)

۴. لو پیکفه هه میسه بی تفاقن

دائیم به ته مه رودو شقاقن (خانی)

۵. له چوار چرای مه هاباد

له کاتی نیوه شه و

له کار کار ناره و

(هیمن)

تهواوکردنی کار به

هاوه لکاری ریځستن

۱. پیاوه کان دهسته دهسته دهاتن.
۲. باران تاڅ تاڅ دباریت.
۳. لاوه کان کوښل کوښل راوه ستابوون.
۴. نه و جار جار دینین - نیمه جار جار ده تانبینین
۵. منډاله که ناوه که ی قوم قوم خوارده وه.
۶. نهو ئاقی فرېر څه دخوت.
۷. پېشمه رگه کان پل پل گه یشنه جی.
۸. که و برېر فرین.
۹. کوتره کان جووت جووت هه لښتن.
۱۰. زارو سی سی روښتن.

خستنه روو:

نه گهر سهرنج بدهینه پرسته کانی سهره وه ده بینین په یقی (دهسته دهسته، تاڅ تاڅ، کوښل کوښل، جار جار، قوم قوم، فرېر، پل پل، برېر، سی سی) که ریځستن و ریزکردنیان تیدایه پیان ده وتریت هاوه لکاری ریځستن چونکه:

۱. له پرستې په که مډا په یقې (دهسته دهسته) هاوه لکاري پیکڅستنه چونکه واتای کاری (دههات) ی ته واوکردووه و شیوه ی پوودانی کاره که ی دهرخستووه، نه گهر وشه ی (دهسته دهسته) نه بووایه نه مان دهزانی که کاره که به چ شیوه یه ک پووی داوه.
۲. له پرستې دووه مډا په یقې (تاډ تاډ) هاوه لکاري پیکڅستنه چونکه واتای کاری (دباریت) ته واو دهکات و شیوه ی پوودانی کاره که دهرده خات، نه گهر په یقې (تاډ تاډ) نه بیت له پرسته که دا نازانین که کاره که به چ شیوه یه ک پوو ده دات.
۳. له پرستې سییه مډا په یقې (کو مه ل کو مه ل) هاوه لکاري پیکڅستنه چونکه شیوه ی پوودانی کاری (پاوه ستابوو) ی دهرخستووه و واتای کاره که شی ته واوکردووه، نه گهر وشه ی (کو مه ل کو مه ل) نه بووایه نه مان دهزانی که کاره که به چ شیوه یه ک پووی داوه.
۴. له پرستې چواره مډا په یقې (جار جار) هاوه لکاري پیکڅستنه چونکه شیوه ی پوودانی کاری (ده بینین) دهرده خات و واتای کاره که ش ته واو دهکات، نه گهر وشه ی جار جار له پرسته که دا نه بیت نازانین که کاره که به چ شیوه یه ک پوو ده دات.
۵. له پرستې پینجه مډا په یقې (قوم قوم) هاوه لکاري پیکڅستنه چونکه شیوه ی پوودانی کاری (خواردووه) ی دهرخستووه و واتاشی ته واوکردووه، نه گهر په یقې (قوم قوم) نه بووایه نه مان دهزانی که کاره که به چ شیوه یه ک پووی داوه.

٦. له پرسته ی شه شه مډا په یقی (فر فر) هاوه لکاری پیکڅستنه، چونکه شیوه ی پروودانی کاری (فه دخوت) دهرده خات وواتاشی ته واو ده کات، نه گهر په یقی (فر فر) له پرسته که دا نه بیت نازانین که کاره که به چ شیوه یه ک پرووده دات.

٧. له پرسته ی هه وته مډا په یقی (پول پول) هاوه لکاری پیکڅستنه، چونکه شیوه ی پروودانی کاری (گه یشته) دهرده خات وواتاشی ته واو کړدووه، نه گهر په یقی (پول پول) نه بووایه، نه مان دهرزانی که کاره که به چ شیوه یه ک پرووی داوه.

٨. له پرسته ی هه شته مډا په یقی (بر بر) هاوه لکاری پیکڅستنه، چونکه شیوه ی پروودانی کاری (فری) دهرخستوووه وواتاشی ته واو کړدووه، نه گهر په یقی (بر بر) نه بووایه، نه مان دهرزانی که کاره که به چ شیوه یه ک پرووی داوه.

٩. له پرسته ی نویه مډا په یقی (جووت جووت) هاوه لکاری پیکڅستنه، چونکه شیوه ی پروودانی کاری (هه لنیشت) دهرخستوووه وواتاشی ته واو کړدووه، نه گهر په یقی (جووت جووت) نه بووایه، نه مان دهرزانی که کاره که به چ شیوه یه ک پرووی داوه.

١٠. له پرسته ی دهیه مډا په یقی (سی سی) هاوه لکاری پیکڅستنه، چونکه شیوه ی پروودانی کاری (پویشته) دهرخستوووه وواتاشی ته واو کړدووه، نه گهر په یقی (سی سی) نه بووایه، نه مان دهرزانی که کاره که به چ شیوه یه ک پرووی داوه.

دەستوور:

ھاۋەلگارى رېڭخستىن ئەۋ ھاۋەلگاردىيە كە لەرستەدا شىۋەي رېڭخستىنى
رۈۋدانى كاردەكە دىردەخاتو واتاشى تەۋاۋ دەكات، ھەمىشە دەبىتتە تەۋاۋكەرى
كارى تەۋاۋ لەرستەدا، ۋەكو: (دەستە دەستە، پۇل پۇل، جار جار، تاقىم تاقىم،
جۋان جۋان، كۆمەل كۆمەل، سى سى، شەش شەش،).

راھىنان (۱)

ئەم ھاۋەلگارى رېڭخستىنانەي خوارەۋە لەرستەدا بەكاربەينە:
(ناۋە ناۋە - تاۋ تاۋ - گاڭ گاڭ - ورد ورد - ھىدى ھىدى -
خىرا خىرا - تاقىم تاقىم - بىر بىر - تنۆك تنۆك)

راھىنان (۲)

لەم دىرە ھۆنراۋەي خوارەۋەدا:
چاۋى من دەم دەم دەپ رېژى ئاۋى سافو خويىنى گەش
تا بلىن دەريايى عومانە دوپ و مەرجانى ھەيە. (نالى)
ئ- وشەي (دەم دەم) چىيەۋ ئەركى چىيە؟
ب- وشەي (چاۋ) شى بکەۋە.
پ- وشەي (ساف، گەش) شى بکەۋە؟
ت- وشەي (ئاۋ، خويىن) ئەركيان چىيە؟
ج- وشەي (دوپ، مەرجان) شى بکەۋە.
ح- وشەي ھەيە شى بکەۋە.

پاهينان (۳)

ئەم پرستانەى خوارەوہ شى بکەوہ :

۱. دوہى قوتابيان کۆمەل کۆمەل بلەز دەھاتنە خاندنگەہى.
۲. ياريزانەکان دوو دوو بە مەشق دەپۆن.

پاهينان (۴)

ئەم پرسيارانە بە ھاوہلکاری ریکخستەن وەلام بدەوہ :

۱. ميوانەکان چۆن دەھاتن؟
۲. گەنمەکە چۆن درويئە کراوہ؟
۳. ياريکەرەکان چۆن بە مەشق دەپۆن؟
۴. سانا ئاوہکەى چۆن خواردەوہ؟

تهواوکردنی کار به

هاوه ئکاری چهندی

۱. من دلبرهك وهك دور ههیه

مه حبوب و شیرین سور ههیه

حوسن و جه مالهك پور ههیه

بهلقیس سیفەت مهسکهن سهبا

(جزیری)

۲. ههتاوی نهوڕۆز مانگی جو دره و

زۆر هاتوون و چوون به ڕۆژ به شه و

(گوران)

۳. له گهرووی شمشال له تهلی گه مان

گهلی ههلساوه ئاوازه ی جوان جوان

(گوران)

۴. ئوتو بهند دبی زمان لالۆمه

بهلی فهعم دکهم ئه ز ژ روحی ته

بهلی کیم دبهیم خه بهری ته دوور

چه زنافیکرا ته، به حرا بی بوحوور

(جاسمی جهلیلی)

۵. بەسەرھاتى خۆت بۆمىن بەيان كە

دەردى گرانىم نەختى ئاسان كە

۶. ئەۋەندەم بېست لە مۇسىقا خرۆشى رۆحى بېگانە

مىزاجى كوردەۋارىم تىكچوۋە دەروىش عەبدوللا

(گوران)

خستنه روو:

ئەگەر سەرنج بەدەينە ئەم دىرە ھۆنراۋانەى لای سەرەۋە دەبىنن:

۱. لە دىرە ھۆنراۋەى يەكەمدا پەيىقى (پور- پى) ھاۋەلكارى چەندىيەو
تەۋاكەرى كارى (ھەيە) يە، چونكە چەندىتى پوودانى كارى (ھەيە)
دەردەخات.

۲. لە دىرە ھۆنراۋەى دوۋەمدا پەيىقى (زۆر) ھاۋەلكارى چەندىيەو
تەۋاكەرى كارى (ھەلساۋە) يە، چونكە چەندىتى پوودانى كارەكەى
دەرخستۋە.

۳. لە دىرە ھۆنراۋەى سىيەمدا پەيىقى (گەلى) ھاۋەلكارى چەندىيەو
تەۋاكەرى (ھات، چوۋە)، چونكە چەندىتى پوودانى كارەكەى
دەرخستۋە.

۴. لە دىرە ھۆنراۋەى چۈارەمدا پەيىقى (كىم) ھاۋەلكارى چەندىيەو
تەۋاكەرى كارى (دېھىم) ە، چونكە چەندىتى پوودانى كارەكە
دەردەخات.

۵. لە دێرە ھۆنراوەی پێنجەمدا پەیقی (نەختی) ھاوەلکاری چەندییە و تەواوکەری کاری (ناسان کە) یە، چەندییە چونکە چەندییەتی ڕوودانی کارە کە دەردەخات.

۶. لە دێرە ھۆنراوەی شەشەمدا پەیقی (ئەوێندە) ھاوەلکاری چەندییە و تەواوکەری (بێست) ە، چەندییە چونکە چەندییەتی ڕوودانی کاری (بێست) ی دەرخستوو.

دەستوور:

ھاوەلکاری چەندیی: ئەو ھاوەلکارەییە کە لە پستەدا چەندییەتی (بری) ڕوودانی کاریکی تەواو (تێپەرۆ تێنە پەر) نیشان دەدات و دەبیستە تەواوکەری کارە کە. وەک: (زۆر، کەم، کێم، گەلیک، تۆزی، ھەندیک، نەختی، پور، پێچیک، فرە، کۆلی، ...).

راھینان (۱)

ئەم ھاوەلکارە چەندییانە لە پستەدا بە کاربھێنە بە مەرجیک سیانیان بێنە تەواوکەری کاری تێپەر، سیانیان بێنە تەواوکەری کاری تێنە پەر: (کۆلی - فرە - ھەندیک - پێچیک - گەلیک - کەم)

راھینان (۲)

لە پستە ی (بەلێن ھۆنراوە ی گەلیک لە بەرکردوو):
ئ - (ی) لە دوا ی وشە ی ھۆنراوە چییە و ئەرکی چییە ؟

ب- بکەری پرستە که دیار بخە.

پ- وشە ی گەلێک چ جۆرە هاوێلکاریکە ؟ ئەرکی چییە ؟

ج- کام وشە بەرکاری پرستە که یە ؟

ح- کاری (لەبەرکردووە) بە چەند جۆرە هاوێلکاری تر دەتواندری تەواو بکری ؟ بە نموونە نیشانی بدە.

پراھینان (٣)

ئەم دێرە ھۆنراوێیە خوارەوێ شێ بکەوێ :

گەلێکم پۆژگاری تال و شیرین پابوارد، ئاخۆ

مەرگ مەودا دەدا دیسان ببینم، سەردەمیکی تر (ھێمن)

پراھینان (٤)

کاری ئەم پرستانە بە هاوێلکاریکی چەندی تەواو بکە.

١. ئەلەند دوینی پاریکرد.

٢. منداڵە که ئاوی خوارەوێ.

٣. نەخۆشە که دەکوکی.

٤. کەوێ دەخوینی.

٥. چیشتە که ساردبووێ.

پراھینان (٥)

ئەم هاوێلکارانە لە پرستەدا بە کاربەینەو جۆرەکانیان نیشان بدە :

(ھەمیشە، گەلی، بەخیرایی، پێرار، تاو تاو، تیپ تیپ، لەناوێ پاست)

ئەرکی ھاۋەلکار لە پستەدا

۱. پار چووین بۆ دھۆك.
۲. ئاف گەلەك زوو گەلى.
۳. پىلاۋە گەم بە پەلە لەپى كرد.
۴. مە ماسى دناۋ گۆمى دا گرتن.

خستنه روو:

مەزانی كۆ ھاۋەلکار ئەو بەشەيە كە سنوورېك بۆ پوودانى واتای
كارى ناو پستە دادەنیت و پوویەكى پوودانى ئەو كارە ئاشكرا دەكات و
دەبیته تەواوكەرى واتای كارەكە.

لێرە مە دقیت ئەرکی ھاۋەلکار لە ناو پستەدا بخەینە بەرچاۋ:
لە پستەى یەكەمدا ھاۋەلکاری (پار) سنوورېكى بۆ دەمى پوودانى
كارى پستەكە داناۋەو بوو بە تەواوكەرى پامان و مەبەستى كارەكە.
لە پستەى دووهمدا ھاۋەلکاری (زوو) تەواوكەرى كارى (كەلى)یە، بەلام
بۆ دەرخستنى ئەندازەى ئەو (زوو)و دە ديارخستنى واتاكەى
هەۋەلکاریكى ترمان لە پيشەو بەكارهینا كە (گەلەك)ە، لەم پستەيەدا
ھاۋەلکاری (گەلەك) ديارخەرى ھاۋەلکاری (زوو)و دە ھەردوو پيکفە پامانا
كارى تەواو دەكەن.

ئەگەر جارىكى تر لە پستەكانى (۲،۱) وردىبنەو، دەبينىن
 ھاوئىكارەكان بەبى ئامرازى پەيوەندى دەورى خۆيان وەك تەواوگەرى
 كارەكان دەبينىن.

بەلام لە پستەى (۳)دا پەيىقى (پەلە) بەھۆى پيشگرى (بە) دەورى
 خۆى وەكو ھاوئىكار دەبينى و دەبىتە تەواوگەرى كارەكە.
 لە پستەى چوارەمىشدا ھاوئىكارى (ناڤ گۆمى) بە يارىدەى ئامرازى
 پەيوەندى (د...دا) بوو تەواوگەرى كارى پستەكە.

دەستوور:

۱. ھاوئىكار لە ناو پستەدا ڤان ئەرکىت خوارى دبىنىت.
 ئ- دەبىتە تەواوگەرى كار.
- ب- دەبىتە ديارخەرى ھاوئىكارىكى ترو ھەردوو پيىكشە دبنە تەواوگەرى بۇ
 كارەكە.
۲. ھاوئىكار ھەمىشە دەبىتە تەواوگەرى راستە وخۆى كارى پستەكە.

راھىنان (۱)

ئەم پستانە دروست بکە:

۱. پستەيەك ھاوئىكارەكەى ديارخەرى ھاوئىكارىكى تر بىت.
۲. پستەيەك ھاوئىكارەكەى لە پەيىك و پيشگرىك دروست كرابىت.
۳. پستەيەك ھاوئىكارىكى شوينى تىدابىت.
۴. پستەيەك ھاوئىكارىكى چۆنيەتى تىدابىت.
۵. پستەيەك ھاوئىكارىكى پيىكخستنى تىدابىت.

پاهينان (۲)

له پسته ی (پيشمه رگه کان پۆل پۆل و زۆر به خيراى له پرووباره كه ده په پينه وه):

د- (پۆل پۆل) چيه؟ ئهركى چيه؟

ب- بكهري پسته كه شى بكه وه.

پ- (زۆر به خيراى) چۆن شى ده كرته وه؟

ت- كارى پسته كه ديار بخه و بزانه چ جوره كاريكه و چۆن دروست ج- بووه؟

ج- ئايا ده كرى ههردوو بيژه ي (پۆل پۆل) و (زۆر به خيراى) له پسته دا لابهرى؟ بۆچى؟

چ- پسته كه ي سه ره وه به زاره وه ي كرمانجى ژوو روو بنووسه وه.

پاهينان (۳)

ئه م هاوه لكارانه له پسته دا به كار بهينه:

(زۆرباش، گه ليك جوان، تۆزيك به خيراى، هه نديك به هيواشى)

پاهينان (۴)

ئه م پستانه ي خواره وه شى بكه وه:

۱. مامۆستايى مه وانى باش دبىژيت.

۲. مه له وانه كه زۆر به خيراى مندا له كه ي پرگار كرد.

۳. گوڤاره كه م به پال كه وتنه وه خويندنه وه.

ئەدەب

۱. رېيازە ئەدەبىيەكان :
- رېيازى رۇمانتىكى (بەگشتى)
۲. ئەدەبىياتى كوردى سۇقىيەتى جاران.
۳. پەخشانى كوردى (جۈرەكانى)
۴. كوردى پەتى

نمۇنەى ئەدەب :

۱. سەى ياقۇبى ماھىدەشتى
۲. غەلى جەرىرى
۳. مەجوى
۴. شىخ رەزا.
۵. نارى
۶. زىۋەر
۷. شىركۆ بىكەس
۸. شىخ غەياسەدىن نەقشەبەندى
۹. شىخ مەمەدى خان
۱۰. رەۋشەن بەدرخان.

رېبازە ئەدەبىيەكان

رېبازى رۇمانتىكى

كە يەكەم جار وشەى رۇمانتىك دەبىسىن يەكسەر شتى خودى و
خەيالى و سۆز وشەيدابوونى سروشت و خوشەويستى ئاسەوارى كۆنمان
بە بىردادى.

رېبازى رۇمانتىك لە ئەروپا نزيكەى سەدەو نيوپك دواى دەرگەوتنى
رېبازى كلاسيزم سەرى ھەلدا، ئەم رېبازە تازەيە شۆپشيك بوو دژى
ھەموو دەستوورو بنەما دەقگرتووەكانى رېبازى كلاسيزم، شۆپشيك بوو
بۆ پزگاركردى ئەدەب و ھونەر لە ژيەر دەسەلاتى داسەپاوى ئەدەبىياتى
گريكى و لاتىنى كۆن.

رېبازى رۇمانتىك: ئازادكردى ھەزو ئارەزوو و پەھاكردى سۆز و
مەگىزەكانى مرۆفە، جەلەو بەردانى فرىشتەى ئەدەب و ھونەرە،
كردنەوەى جىھانى بى سنوورە بۆ پەروازەبوونى سۆز و گيان.

وشەى رۇمانتىك لە وشەى (رۇمانىوس - Romanus) ھو ھاتووە كە
بەو زمانانە دەگوترا كە لە لاتىنى كەوتبوونەوەو لە سەدەكانى ناوہ پاست
بەزارى پەمەكى (عام) دادەندران و لەسەرەتاي چاخى ژيانەوەدا
(پېنيسانس) وردە وردە بوون بە زمانى نووسين و جيگاي زمانى لاتىنيان
گرتەو، رۇمانتىكەكان كە ئەم وشەيان بۆ رېبازەكەيان دانا مەبەستيان
ئەوەبوو ميژوو، ئەدەب و كولتوورى نەتەوايەتى خويان لەوانەى گريك

(۱) رېبازى كلاسېك لە پۇلى دەبەم خوئندراو

ولاتىنى جودا بكنەۋە كە بەسەر كلاسسىزىمدا زال بېوۋ. يان وشەكە لە (Romance) ھەۋە ھاتوۋە كە لەسەدەكانى ناۋەپاست بە چىرۆكى خەيالى و پاشان سوارچاكى دەگوترا كە بە شىعر بوۋى يان بە پەخشان. رۆمانس پەيوەندى بە ئورستوكراتەكانەۋە ھەبوۋ بەلام زمانەكەى سادەۋ ساكارىۋو، زمانى مىللەت بوۋ رۆمانس دواتر دوۋ لى جودا بوۋەۋە - رۆمانسى ئورستوكراتى و رۆمانسى مىللى.

سەردەۋى دەركەۋتنى رېيازى رۆمانتىكى :

رېيازى رۆمانتىك لە ئەۋروپا دەركەۋتوۋە بەلام لە ھەموۋ ۋلاتانى ئەۋروپا بەيەك كات نەبوۋە. يەكەم جار (فردريك شليگل) ى ئەلمانى رۆمانتىكى ۋەكو رېيازىكى ئەدەبى دژى كلاسسىزم پەيرەۋ كرد، (مادام دو ستايل) لە ژىر كاريگەرى ئەۋەۋە لە فەرنسا بانگەشەى بۇدا. لە فەرنسادا كە مەلبەندى چەسپان و بلاۋبونەۋەى رېيازەكەيە، سالى ۱۸۰۰ - ۱۸۳۰ بەماۋەى خۆگرتن و پەرەسەندى ئەۋ رېيازە دادەندى. (فكتۆر ھۆگۆ) دەۋرى سەرەكى لە چەسپاندنى رېيازى رۆمانتىك ھەبوۋە، سالى ۱۹۲۷ شانۆگەرى (كرومۋيل) ى بلاۋكردەۋە، لە پيشەكىدا باسى گەشەسەندى شىعر دەكا لە مېژۋى مرقاىەتى و دەيكا بە شىعرى لىرىكى و شىعرى ئىپىكى و شىعرى دراماتىكى، ئەم پيشەكەيە ۋەكو بەياننامەۋ ئىنجىلى رۆمانتىكى ۋابوۋ.

خاسىيەتەكانى رۇمانتىكى:

لەبەر ئەۋەدى رۇمانتىك كاردانەۋە بوۋ دژى دەستورەكانى كلاسسىزم،
ئەگەر خاسىيەتەكانى كلاسسىزم ھەلېگېرېنەۋە، خاسىيەتەكانى
رۇمانتىكىمان دەكەۋىتتە دەست كە گرنگىرېنيان ئەمانەن:

۱. رۇمانتىك دەسەلاتى (عەقل) بەلاۋە دەنى، بايەخ بە ئازادکردنى
ھەست و سۆز دەدا، لەباتى مېشك، دل دەكا بە كانگای ئېلھامو
شۈيىنى شعورو وىژدان.

۲. رۇمانتىك گەرانەۋەيە بۇ باۋەشى سىروشتى كېۋ ھېمن. شاعىر بە
سىروشت ھەلدەلى و ھەز دەكا، بە گۆشەگىرى، تېكەل سىروشت
بېىۋ لە باۋەشى سىروشتدا بکەۋىتتە رامان و جەۋى ئەندىشەى
بەرىداۋ بە دۋاى جوانىدا بگەرى، شاعىر جوانى لە ھەموۋ دىمەنىكى
سىروشتدا دەبىنىۋ بە نەمانى بچوۋكتىرېن دىمەنى دللى دادەخورىۋ
ئازار دەچىژىۋ فرمىسك دەرىژى، ۋەكو: ھەلۋەرىنى خونچە گولئىك
ئاۋابوۋنى پۇژو بىزىۋوۋنى ئەستېرە.

۳. رۇمانتىك باۋەرى بە ئازادى ھەيە لە دەرىپىنى ھەست و سۆز
جۆشى ناۋەۋ گۈى بەھىچ دەستورۋ قالىبىكى چەسپاۋ نادا.
رۇمانتىك ھەر لەبىچىنەدا خۋى شۆرش و ئازادىيە، جەۋ بەردانە بۇ
ئەۋ ئەندىشەى كە ھىچ سنوورىك نازانى.

۴. رۇمانتىك بايەخ بە تاك (من) شاعىرو تاقىکردنەۋەى تايىەتى
دەدا، ئەم خودى و تاكىەتییە لە خۆشەۋىستىيەكى قوۋلى تا رادەى
شەیدابوۋن خۋى دەنوۋىنى. خۆشەۋىستى رۇمانتىك سىمايەكى

پاکیزه‌ی هه‌یه، وه‌کو له دونیای فریشته‌دا بێ وایه. ئه‌م تاکیه‌تی و سرکی و ناسکییه ده‌بی به‌ حاله‌تییکی ده‌روونی و خواوه‌نه‌که‌ی هه‌ست به‌ بی‌زاری و خه‌م و په‌ژاره ده‌کا... گوزارشت دانه‌وه له جۆشی ناوه‌وه په‌رده‌یه‌کی خه‌می به‌سه‌ردا ده‌کشی. شاعیر و هه‌ست ده‌کا که خۆی چه‌قی هه‌موو دونیایه زۆرجار تووشی نیگه‌رانی و هه‌لچوون ده‌بی.

۵. پۆمانتیک له بایه‌خدانی به‌ کات و شویندا، تووشی نامۆیی ده‌بی، له‌گه‌ڵ سه‌رده‌م و شوینی خۆی ناگونجی، به‌ خه‌یاڵ به‌ره‌و رابردوو ده‌گه‌رێته‌وه‌و خه‌م بۆ ساته‌ خۆشه‌ رابردوو ده‌کان ده‌خوا، و بۆ پزگاری‌بوونیش له‌ ئازاوه‌ی شار که شوینی خۆیه‌تی به‌ره‌و سروشت راده‌کات.

۶. پۆمانتیک و نه‌خۆشی سه‌رده‌م. پۆمانتیکه‌کان هیوا و ئاواتیان زۆر بوو به‌لام توانای هێناوه‌ی ئه‌و ئاواتانه‌یان نه‌بوو، ناکۆکی نیوان ئاواتی زۆر و توانای که‌م، بوو به‌هۆی نا ئومێدی و په‌شبینی، ئه‌مه‌ش به‌ره‌و وه‌پس بوونی ده‌بردن له‌ ژیان و گازانده‌یان له‌ به‌ختی خۆیان و چه‌وری زه‌مانه‌ ده‌کرد و ئازاریان به‌ ده‌سته‌وه‌ ده‌چه‌شت مرۆڤ ته‌نیا به‌ دوو هۆ ده‌توانی له‌م ئازاره‌ پزگاری بی:

- یان سروشتی خۆی بگۆڕی و ده‌ست له‌ ئاوات و ئاره‌زووه‌کانی به‌ربدا.
- یان سروشتی ده‌ره‌وه‌ بگۆڕی و وای لی بکا ئاوات و ئاره‌زووه‌کانی پی بێته‌دی.

۷. مۆركى ناوچەيى: پۆمانتيك كە باسى مرقۇ دەكا وەكو شتيكى
گشتى باسى ناكا كە باسى ھەست و سۆز دەكا وەكو ھەست و
سۆزىكى گشتى باسى ناكا، بەلكو ھەر مرقۇيك و ھەر ھەست و
سۆزىك مۆركى تايبەتى خوى وەردەگرى بەپىي ئەو شوينەي
مرقۇكەي تىدا ژياو و ئەو مرقۇكەي ھەست و سۆزەكەي لەلا پەيدا
بوو وە. مرقۇكى ئەسپانى جيايە لە مرقۇكى يۆنانى، مرقۇكى يۆنانى
جيايە لە مرقۇكى ئەلمانى.

۸. ئەندىشەي داھىنەرانە. لاي پۆمانتيكەكان ئەدەب بەگشتى و شيعر
بەتايبەتى لاساكردەنەو وى سروشت و ژيانە، بگرە داھىنانە (خەلقە).
ئامرازى خەلقىش لاي پۆمانتيكەكان ئەندىشەي داھىنەرانەيە. ئەو
ئەندىشەيەيە كە پەگەزە پەرتەكانى سروشت يان واقىع يان يا
دەورى پابردو و يان پيشبىنى ئايندە بەيەكەو وەگرى دەدا. لەم
جۆرە ئەندىشەيەدا، پوانىنى شيعرى قوول و پوون و بەجۆش دەبى و
گيانى شاعىر دەھەژىنى و دەبى بەتاقىكرندەو وى شيعرى بۆ
شاعىرەكە.

۹. بابەتى ئەدەبى پۆمانتيك. پۆمانتيكى ئەوروپى بابەتەكانى تەقلىدى
نەن، دەتوانى ھەر شتى بكا تە بابەتى نووسىن، وەكو ديمەنەكانى
سروشت، مېژووى نەتەوايەتى، مۆركى ناوچەيى، شتى تايبەتى
لەباتى گشتى، فەلسەفەي مىسالى، پەگەزى لە ئاسايى بەدەر،
كەلاو، شەو، مردن، گۆر، خەون، ...

۱۰. چۆنیه تی دەرپرینی رۆمانتیک له دەرپریندا په نا دهباته بهر هندی
سیماي تاییه تی وه کو: پزگاریوون له دهستووو یاسا، ئالۆزی،
تیکه ل کردنی ههسته کان، به ناویه کدا چوونی ئهرکی هونه ره
جوانه کان، ره چاوکردنی لایه نی زاتی و لیریکی،...

رۆمانتیک له ئه ده بی کوردیدا:

رۆمانتیک له ئه ده بی کوردیدا، له شیعر زیاتر دهرده که وی تا له
جۆره کانی دیکه ی ئه ده ب. هه ر چه نده ره گه زی رۆمانتیک بۆ سه ده ی
نۆزده ده گه رپته وه وه ک له هه ندی شیعر ی حاجی و له شیعره کانی
مه وله ویدا هاتوو، به لام به شیوه یه کی زه ق ئه و ره گه زانه له نیوه ی
یه که می سه ده ی بیسته م گه لاله بوون، به تاییه تی له ماوه ی نیوان هه ر
دوو جهنگی گیتی. ئه مه ش جگه له کاریگه ری ناوه وه، کاریگه ری
دهره وه شی به سه ره وه هه بوو. شیعر ی نه ته وه دراوسی کان و به تاییه تی
شیعر ی تورکی له و سه رده مه دا کاری زۆری کردبووه سه ر ئه و جولانه وه
تازه گه ربیه ی له گه لاله بووندا بوو، جگه له کاریگه ری شیعر ی ئه وروپی که
چ به شیوه یه کی ناپاسته وخۆ بی له پئی شیعر ی تورکییه وه و چ
به شیوه یه کی پاسته وخۆ بی کاری زۆری کردبووه سه ر گورپی دانی
جولانه وه ی تازه گه ربی شیعر ی کوردی هه ر چه نده بزاقی
پیشکه وتنخوازی تورکی له سه ده ی پابردوودا بزوتنه وه ی پزگاریخوازی
کوردی به خۆیه وه نه گرت له گه ل ئه وه شدا پۆشنبیرانی کورد زۆر
سوودیان له ئه ده بی پیشکه وتنخوازی تورکی وه رگرت و گۆرانیکی

بنجیيان له شیوه و ناوه پۆکی شیعرى کوردی هیڤایه کایه وه که له راستیدا شۆرش بوو دژى دهستوورو بنه ماکانى رییازی کلاسیزم. پێشهنگانى ئەم نوێخوازییه بریتى بوون له شیخ نوورى شیخ سالح و رهشید نهجیب و گۆران و پیره میردو... که هه موویان کاریگه ری شیعرى ئەوروپى و تورکیان زهق پتوه دیار بوو.

بنه مه گانى رۆمانتیک له شیعرى کوردیدا:

۱. پشت کردنه کێشی عهرووزى که شیعرى کلاسیزمى کوردی پى نووسراوه و گه رانه وه بۆ کێشی ژماره یی (برگه یی - په نهجیه یی - خۆمالی) که کێشیکى رهسه نی کوردیه وه له سه ر بنه مای ژماره ی برگه ی له ته دێر هاتووه وه هه موو شیعرى فۆلکلۆرى و زۆربه ی هه ره زۆرى شیعرى زارى گۆران و لۆر به و کێشه نووسراوه .
۲. وازه ینان له یه کێتى سه رواو به کاره ینانى سه رواى مه سنه وى یان سه رواى په نگاو په نگ که شاعیر به پێى پێویست په نای ده باته به ر بۆ ئه وه ی له پال کێشه ره سه نه که ئاوازیکی تایبه تی به هۆنراوه کهیدا.
۳. یه کێتى بابته له شیعرى رۆمانتیکیدا به سه ر هه موو هۆنراوه که دا دابه ش ده بی. هه موو دێر هه گان یه کێتى پته و یان له نێو دایه و په یوه ندیه کی واتایى و ئه ده بی پته و به یه که وه ده یان به ستێته وه لابر دنى هه ر دێرێک و زیاتر کردنى هه ر دێرێک هۆنراوه که ده شیوینى.

۴. بەکارھيٺاننى زماڻىكى سادەو ئاسان كە ھەموو كەس تىيى بگا، نەك
كۆمەلئىكى دەستەبژيّر (نخبە)، وشەكانى ھەموو كوردى پەتىن و
بەپيى توانا شاعىر خۆى لەبەكارھيٺاننى وشەى عەرەبى و فارسى و
توركى قورس دوور دەخاتەو. واتە وشەو دەستەواژەو پرستەكان
كورت و پەتى و پوخت و پەسەن و بى گرىو گۆلن و مانايان ئاشكراو
ديارە.

۵. شاعىر بەپيى توانا خۆى لە ھونەرە پەوانبىژىيە تەقلىدىيەكان
لادەداو بەدواى لىكچواندن و خوازەو ھونەرى جوانكارى تازەدا
دەگەرى.

۶. شاعىر جگە لەوھى كە بەزماڻىكى سادەو ئاسان دەنووسى كە
ھەموو كەس تىيى بگا، نووسىنەكەشى بۆ ھەموو كەسەو لەپيئاوى
پەشەوھندى خەلكە كە دەنووسى و نووسىنەكەى خزمەتى چىنە زۆر
لىكراو قورىانييەكانى كۆمەل دەكا.

۷. گەرآنەو بۆ سروشت و گەرآن بەدواى جوانى لە ديمەنەكانى
سروشت و خەم خواردن بۆ ديمەنە جەرگپرەكان وەكو وەرىنى گەلای
دارىك و خشىنى ئەستىرەيەك و ئاوابوونىكى مانگو خۆر...

۸. خۆشەويستىيەكى پاك و بىگەردو زۆرجار نا ئومىد بوون لە
خۆشەويستى و پوانىنە ژيان و دوا پۆژ بەچاوى پەشەبىنانەو
پەسەندکردنى گۆشەگىرى و خۆدوور خستەوھ لە خەلك.

۹. تاكىتى (زاتىيەت) و باس كردنى دەردو ئازارى تايبەتى و خۆ
دوورخستەوھ لە بابەت و ھەست و سۆزى گشتى و عەودال بوون

به دوا ئه و دياردانه ی کار له دهروونی دهکهن، خوشی پی ده به خشن
یان ئازاری ده دهن و له نه جامدا تووشی گه شبینی یان په شبینی
دهکهن.

۱۰. پابردوو ده بیته مهیدانیکي فراوان، نه ندیشه ی شاعیر ده گه پیتته وه
سه ری و بابه تی نه ده بی و دیمه نی گه شو جوانی لی وهرده گری و
دووباره دروستی ده کاته وه و ژورجار به سه ر چرکه ساتیکي خوشی
به سه رچووی پابردوودا ده گری چونکه ده زانی نه و خوشیه تازه
پویشته و ناگه پیتته وه.

۱۱. سوود وهرگرتن له که له پووری میلی به هه موو که رهسته ی زمان و
بابه تی نه ده بییه وه بۆ نووسینی به ره می وا که گیانی میلی و
نه ته وایه تی و نیشتمانی تیدا بدره وشیتته وه.

رۆمانتیک له

نه ده بیاتی کوردی - شیوه ی کرمانجی خواروو

له شیوه ی کرمانجی خواروودا، سه ره تای تازه کردنه وه ی شیعی
کوردی و شکاندن کۆت و یاساکانی کلاسیزم له بیسته کانی سه ده ی
بیستم دهستی پی کردو یه کی له پابه رانی نه و تازه کردنه وه یه (گۆران) ی
شاعیر بوو. که لیږه دا کورته ی ژیان و نمونه یه کی شیعی سه ر به پێبازی
رۆمانتیکي ده نووسین و شی ده که یه وه ...

گۆران ۱۹۰۴-۱۹۶۲/۱۱/۱۸

گۆران ناوی عەبدوللایە و کورپی سلیمان بەگی کاتبی فارسییە. لە ساڵی ۱۹۰۴ ی زایندا لە شارۆچکەی ھەلەبجە ھاتۆتە دنیاوە بە منداڵی لای باوکی خۆیندووێتە پاشان چۆتە قوتابخانەی سەرەتایی و دوو ساڵیش لە قوتابخانەی ناوەندی کەرکوک خۆیندووێتە و بە ھۆی مردنی باوکی و کۆژرانی محەمەد بەگی برای وازی لە خۆیندن ھێناوە و گەراوەتەو ھەلەبجە. ماوەیەک مامۆستای سەرەتایی بوو. لە کاتی جەنگی دووھمی جیھانی بە پێوە بەری بەشی کوردی بوو لە ئیستگەی (پۆزھەلاتی نزیک - الشرق الادنی) لە یافا، فەلەستین. کە جەنگ برایەو، گەراپەو ھەسلیمانی. دواي شۆرشی ۱۴ ی گەلاویژی ۱۹۵۸ و دامەزرانی بەشی زمانی کوردی لە زانکۆی بەغدا، بوو بە مامۆستای وانەبیژو ئەدەب و پەخنە ئێدەبی گوتۆتەو. لە ژيانیدا زۆر تووشی ئەشکەنجە و گرتن بوو و تا لە ۱۹۶۲/۱۱/۱۸ کۆچی دواي کرد.

بەرھەمەکانی:

۱. فرمیسک و ھونەر.
۲. بەھەشت و یادگار.
۳. سروشت و دەروون.
۴. لاوک و پەیام.
۵. ھەلبژاردە (وەرگێڕانی کۆمەلە چیرۆکیکی بیانییە).
۶. جگە لە دەیان وتار و شیعری وەرگێردراو و موحازەرەکانی کۆلیجی ئادابی بەغدا.

پایز

پایز! پایز!

بووکی پرچ زهره،

من مات، تو زیز؛

ههردوو هاودمرد!

من فرمیسکم، تو بارانت.

من هه‌ناسه‌م، تو بای ساردت.

من خه‌م، تو هه‌وری گریان‌ت.

دوایی نایه: دادم دادت

هه‌رگیز، هه‌رگیز،

پایز! پایز!

پایز! پایز!

شان و مل پروت،

من مات، تو زیز،

هه‌ردوو کمان جووت،

هه‌ر چهند گول سیس نه‌بی بگرین،

ئالتوونی دار نه‌رژئ بگرین،

پوئی بالدار نه‌فرئ بگرین،

بگرین... بگرین... چاومان نه‌سرین،

هه‌رگیز، هه‌رگیز!

پایز! پایز!

(کۆپله‌ی یه‌که‌م بۆ له‌به‌ر کردنه)

گۆران لەم ھۆنراویەدا، دەگاتە ئەوپەری پۆمانتیکەت، سۆزێکی
خەست و قوول بە سروشتی دەبەستیتەووە لە خەمناکترین وەرزی سالدا
کە پایزەو شاعیر بە جۆریکی وا لەگەڵ سروشت و پایزدا تیکەڵ دەبێ کە
ھەردووکیان دەبن بەیەک و هیچ سنوورێک لەنیوانیان نامیێ.

گۆران بۆیە پایزی ھەلبژاردووە لەو وەرزەووە چۆتە باوەشی سروشت
چونکە مەرگی (جوانیی) تێدا دەبینی، جوانییش لای گۆران ھەموو
شتیکە و نەمانی جوانیی زۆر ئازاری دەداو دەیخاتە دنیا یەکە پڕ ژان و
ئازارەووە... نەمانی گەڵای درەخت، سیس بوونی گۆل، کۆچ و پرەوکردنی
پۆلی بالدار...

لەم ھۆنراویەدا، گۆران پایز وەکو خۆی دەبینی، ھەردووکیان
(ھاو دەرد)ن. ئەم ھاوکیشە یە ئەو کاتە بەرەو تەواوی دەچی کە گۆران
بەراوردەکە فراوانتر دەکا، دیاردە ی خەم و ئازاری خۆی و ھی سروشت
بەرامبەر یە کتر پادەگری:

فرمیسک = باران

ھەناسە = بای سارد

خەم = ھەوری گریان

ئەم دیاردانە لە پوانگەی گۆرانەووە بەردەوامن و ھەرگیز دادی خۆی و
سروشت لە دەست ئەم نەھامەتیانە کۆتایی نایە، بۆیە ئەمەش بەرەو نا
ئومیدی پۆمانتیکیانە ی دەبات و داوا دەکا لەگەڵ پایز ھەریگرین و چاویان
نەسپن.

ئەم ھۇنراۋەيە لەسەر بىنەماي دوو لايەنى دامەزراۋە: شاعىرو سىروشت
(پاين) شاعىر ھاۋكىشەيەك دروست دەكا لەنىۋان خۇيى (الذات) و پاين
(الموضوع) و ھەردووكيان بەيەكەۋە ھەلدەچنى و تىكەل بەيەك دەبن و
بەيەكەۋەش بەرەو كۆتايى دەچن كە نا ئومىدىيە.

گىرنگىزىن رەگەزەكانى رۇمانتىكى ئەم ھۇنراۋەيەدا ئەمانەن:

۱. گەپانەۋە بۇ سىروشت و تىكەل بوونى گيانى بەگيانى لەگەل دياردە
خەمناكەكانى، كە سۆزىكى قوول لەدلى شاعىردا دەبزوینن و
ھاۋدەردىيەك لەنىۋانان دروست دەكەن.
۲. خەم و ئازار خواردن بۇ نەمانى جوانى، كە لەم ھۇنراۋەيەدا لە
سىس بوونى گول و ۋەرىنى گەلای درەخت و فرىنى بالداردا
دەردەكەۋى و ھەموويان نىشانەى مردن، مردنىش يەككىكە لەو
بابەتانەى رۇمانتىك خۇيان پىۋە خەرىك دەكا.
۳. خەيالىكى رۇمانتىكيانەى فراۋانى تىدايە بۆتە مايەى دروست كىرنى
زۆر وىنەى ھونەرى جوان، ۋەكو (بووكى پرچ زەرد) و (شان و مل
پووت) بۇ پاينو (پژانى ئالتونى دار)...
۴. ھۇنراۋەكە لەسەر كىشى بىرگەيى (پەنجەيى - خۇمالى) نووسراۋەو
كىشى ئازادە، چونكە شاعىر پىي چوار بىرگەيى كىردوۋە بە بىنەماو
لەھەر لەتىكدە يەك پىي يان دوو پىي ھىناۋە، واتە (۴)يان (۸)
بىرگەيە.

۵. لەبارەى سەرۋاوە، گۆران سى چوارىنەى پيشەۋەى بە سەرۋاى
(بەنۆرە - متناوب) هیناۋە كە بەم جۆرە داڤزاۋە (أ ب أ ب)،
چوارىنەى كۆتايىشى ھەموو لەتەكانى لەسەرىەك سەرۋا دەپوا
ئەمەش پىى دەگوتىرى (چوارىنەى تەۋاۋ) واتە گۆران خۆى بە
يەكيتى سەرۋا نەبەستۆتەۋە.

۶. وشەكانى ھەمووى كوردىن و خۆى لە وشەى بيانى نەداۋە، سەرپاى
ھۆنراۋەكە، پەنگە يەك تاكە وشەى توركى تىدابى ئەۋىش
(ئالتۇن)...

۷. دووبارە كوردنەۋەى ھەندى وشەى تايبەتى ۋەكو (پايز) كە كرۆكى
ھۆنراۋەكە يە بابەتەكەى قولتر كرىۋتەۋە، جگە لە ۋاۋازە ناسكەى
لە دەنگى وشەكانەۋە پەيدا دەبى ۋ ھۆنراۋەكە پىر ئىقامى خەمناك
دەكا.

ئەدەبىياتى رۆمانتىكى كوردى - شىۋەى گۆران

لە ئەدەبىياتى زارى گۆرانىشدا ھەر شىعر بەسەر جۆرە ئەدەبىيەكانى
دەدا زالە. شىعرى شىۋەى گۆران ھەر لەسەرەتاۋە پىچكەى تايبەتى
خۆى گرتوۋەو خاۋەنى خاسىەت و سىماى تايبەتى خۆى بوۋە كە لەزۆر
لاۋە لەشىعرى شىۋەكانى دىي كوردى جودايە. يەكى لە سىما ھەرە
دىارەكانى شىعرى ئەۋ شىۋەيە ئەۋەيە كە، بە دەگمەن نەبى،
نەكەوتۆتە ژىر كاريگەرى كيشى ەرووزى و يەكيتى سەرۋاى غەزەلى
ەرەبى، فارسى ۋەكو شىۋەكانى دى... زۆر شاعىرى بە توانا لەۋ

شیۆه‌ی زمانی کوردی هه‌لکه‌وتوون و مه‌وله‌وی یه‌کیکه‌ له‌ شاعیره‌ هه‌ره‌ به‌رزه‌کانیان. شیعره‌کانی مه‌وله‌وی پرن له‌ سۆزی خۆیه‌تی (زاتییه‌ت) و خه‌م و جه‌خارو باسی مه‌رگو و مردن و وه‌سفی سروشت و هه‌ستی سۆفیزمانه‌ی قوول و سووتان به‌ ده‌ردی دووری و بیزاری له‌ ژیان و خۆزگه‌ خواستن به‌ مردن... ئه‌مانه‌ش په‌گه‌زه‌ سه‌ره‌کیه‌کانی پێبازی پۆمانتیکین، بۆیه‌ هه‌رچه‌نده‌ له‌ سه‌رده‌می مه‌وله‌ویدا، که‌ سه‌ده‌ی نۆزده‌مینه‌، پێبازی پۆمانتیکێ له‌ کوردیدا په‌یدا نه‌ببوو، به‌لام له‌ گه‌ل ئه‌وه‌شدا ده‌توانین زۆربه‌ی شیعره‌کانی مه‌وله‌وی به‌ پۆمانتیکه‌ت دابنێین هه‌ر بۆیه‌ش لی‌ره‌دا نمونه‌یه‌کی شیعری مه‌وله‌وی بۆ ئه‌و پێبازه‌ وه‌رده‌گرین و شی ده‌که‌ینه‌وه‌.

مهوله‌وی

مهوله‌وی ناوی (عه‌بدوپه‌حیم) ی کوری (مه‌لا سه‌عید) ه‌و نازناوی (مه‌عدووم) ه‌و به (مه‌وله‌وی) ناویانگی ده‌رکردووه، به شه‌ش پشت ده‌گاته‌وه مه‌لا نه‌بووبه‌کری مه‌سه‌ننیف، خاوه‌نی کتییی (الوضوح) و له بئه‌ماله‌ی پیر خدری شاه‌ویه. له‌سالی ۱۸۰۶ له گوندی (یاقشلاخ) ی سه‌ر شاته‌ی ناوچه‌ی تاوه گۆز هاتۆته دونه‌یاوه. سه‌ره‌تا لای باوکی خویندوو‌یه‌تی، پاشان بۆ خویندن (مه‌ریوان و چوپو نه‌نه‌و سنه‌و بانه‌و سلیمانی و هه‌له‌بجه) گه‌پاوه. بۆ جاری دووهم ده‌چیته سنه‌و له مزگه‌وتی (دار الاحسان) لای حاجی مه‌لا نه‌حمه‌دی نۆتشی ده‌خوینی و سالی ۱۸۴۱ ئیجازه‌ی مه‌لایه‌تی لی وهرده‌گری و ده‌گه‌ریته‌وه ولاتی خۆی. پاشان ده‌که‌ویته داوی شیخ وه‌سمانی ته‌ویله‌و ته‌ریقه‌تی لی وهرده‌گری. له (چۆره‌و بیژاوه‌و بیاویل) و ئینجا سه‌رشاته‌ی پشت قه‌لای (شمیران) ی سه‌ر سیروان ده‌رز ده‌لیته‌وه. له سالی ۱۸۸۲ هه‌ر له‌سه‌ر شاته‌ی کۆچی دوا‌یی کردووه‌و گۆره‌که‌ی بۆته مه‌زارگای شه‌یدایانی خۆی و شیعه‌ره‌کانی.

گرنگ‌ترین به‌رهبه‌می مه‌وله‌وی نه‌مانه‌ن:

۱. الفضيلة، ۲۰۳۱ دێره شیعی‌ی عه‌ره‌بییه.
۲. العقيدة المرضية، ۲۴۵۲ دێره شیعی‌ی کوردییه.
۳. الفوائج، ۵۲۷ دێره شیعی‌ی فارسییه.
۴. دیوانی مه‌وله‌وی، که شیعه‌ره‌کانی تیدا بلاوکراوه‌ته‌وه.

۱. ئىمشەو ھەم ديسان دىروون پىر خەمەن
ئەساسەي ماتەم جەلامان جەمەن
۲. ئەتاوى دوورى دل بى قەزارەن
بىنايى دىدەم جە خەفەت تارەن
۳. شىخەو گرمەي ھەور دوورىيى دۇس
ومفەنا بەردەن مەغزو رەگو پۇس
۴. شەپارەي گرپەي نارى مەھجوورى
كەردەن ومغوبار كۆگاي سەبوورى
۵. ئەتاقەت مەندەن نەتۆي دىرووندا
نە لەيلى مەيۇ وەلاي مەجنووندا
۶. ياخو مەردەنى بۇ وە مېھمانەم
ئىتر نەوينوون دوورىيى يارانەم
۷. بەلگەم خەلاسىم نەدەس دوورىم بۇ
بەو زووخى زامان نەشوون ومگگۇ

ليكدانه وەي وشەكان:

ئەساسە	:	بىنچىنە، ھۆ، ئەگەر.
ماتەم	:	شىن، تازىە، بەھى.
جە	:	لە، جەلامان: لە لامان.
جەم	:	كۆ، گرد، جەمەن: كۆبۈونە تەو، گردبۈونە تەو.
نە	:	لە، نە تاو دوورى: لە تاوى دوورى.
بى قەراو	:	بى ئۆقرە، بى ھەدادان.
دېدە	:	چاۋ.
تار	:	تارىك.
دۆس	:	دۆست، برادەر.
فەنا	:	لە ناوچوون، نەمان.
مەغز	:	مىشك، مژى.
رەگ	:	دەمارى لەش، رە.
پۆس	:	پىستە.
شە رارە	:	پىرووشك، پزىسك.
گىرپە	:	گلىپە، كىرپە.
نار	:	ئاگر.
مەھجورى	:	دوورى، لىك دابىران.
كەردەن	:	كردوويە.
مەندەن	:	ماوہ.

تۆی	:	تۆی، ناوه وهی، په ردهی.
مدیو	:	ده پروانی، بهری خۆ دده تی.
وه	:	به، وه لای = به لای
مه رده نی	:	مردن.
بۆ	:	ببی.
میهمان	:	میوان، میقان.
نه وینون	:	نه بینم.
زووخ	:	زووخاو، کیم.
زامان	:	برینان، زام = برین
نه شوون	:	نه چم.
گلکۆ	:	گۆر، قه بر.

مه وله وی باسی خه م و خه فه تی دلی خۆی ده کا له شه ویکا، چۆن به و شه وه به دهم خه مه وه ده تلّیته وه ولیلایی چاوی داها تووه له بهر گریان و له بهر دووری دۆسته که ی میشتک و گیانی لیک هه لوه شاوه و سه برو قه راری له بهر برپاوه ... تووشی نا ئومیدی ها تووه، چونکه نه خۆی تاقه تی ماوه و نه یاریش ئاورپکی ئی ده داته وه، ئیتر له و نا ئومیدییه دا خۆزگه به مردن ده خوازی بۆ نه وه ی له ده ست ده ردی یار به سه سیته وه و به و زامه سه خته وه نه چیتته ژیر گل.

گرنگترین رەگەزی رۆمانتیکی ئەم شیعەرەدا ئەمانەن:

۱. شاعیر شەوی ھەلژاردوو، باسی خەفەتی خۆی لەو شەو دەکا...
شاعیرانی رۆمانتیک زۆرجار پەنا دەبەنە بەر شەو، کە دنیا کپو بێ
دەنگ دەبێ و ھێمنی بال بەسەر دنیا دا دەکێشی، لەو ساتە کپو
ھێمنەدا دەکشیئەو و ناو دنیا ی تایبەتی و ناو وە ی خۆیان و بیر لە
پاڤردووی خۆشی تیپەربوو و ئایندە ی خەیاڵی دەکەنەو...
۲. شاعیر باسی دوورکەوتنەو و دەکات و کاریگەری ئەو دووریە
لەسەر ھەست و ھۆش و مێشک و دەمارەکانی پیشان دەدا، چونکە
دوورکەوتنەو لەخۆشەویست یەکیکە لەھۆیە سەرەکیەکانی
بەدبەختی عاشق... ئەو دوورکەوتنەو شاعیر دەخاتە ئازار و
خەیاڵات وای لێ دەکا بیر لە ساتە خۆشەکانی پاڤردو و بکاتەو و
بەراوردێک بکا لەنیوان ئەوسا، کە لەگەڵ یارەکی خەفەتی بەبا
دەدا، و ئیستا، کە بەدەست ئازاری دووری یارەو دەتلیتەو.
۳. لەم بارە دوورنییە سەختە ی شاعیر تییدا دەژی لە ئەنجامی دووری
یارەکی، تووشی سەرگەردانی و نا ئومیدی دەبێ. ھیوای بەدیداری
دۆس نامینی و ژیا نیش بۆ دۆس مانای تییدا نامینی، چونکە دۆس و
ژیان لای شاعیر دەبن بەیەک، ئیدی ئەو نا ئومیدیە دەگاتە ئەو
پەری و شاعیر خۆزگە بەمردن دەخوای...
۴. مەولەوی وەکو ھەموو شاعیرانی شیوە ی گۆران، پەپرەوی کێشی
برگەیی (پەنجەیی - خۆمالی) کردوو و ھەموو شیعەرەکانی لەسەر
کێشی (۱۰ = ۵+۵) برگە نووسیوە. ئەمەش کێشیکی زۆر باوی

کوردييه و ته نانه ت گۆرانی شاعیر ئەمە ی بە کیشی نه ته وه یی
داناوه ...

۵. له پووی سه رواوه، یه کیتی سه روا ی په پره و نه کردووه، سه روا ی
مه سنه وی به کارهیناوه. ئەم سه روا مه سنه وییه بوار زیتر بۆ شاعیر
ده ره خسینی که درێژه به ده برپینی ههستی ناوه وه ی بدات و وشه ی
باشتر و له بارتەر هه لبرێری.

۶. وشه کانی به کاری هیناون زۆریه یان وشه ی په سه نی کوردين، ئەگەر
وشه ی بیانیشی به کارهینابی، ئەوانه ی به کارهیناوه که زۆربا و نو
هه موو کهس تیان ده گا.

۷. وینه و لیکچواندن و خوازه کانی زۆر با و نو هه موو کهس تیان ده گا،
به دوا ی دارپشتنی ئالۆزو دووره ده ست نه گه راوه، هه ر ده لێی له نا و
دۆستان دانیشتوووه باسی ئازار و مه ی نه تی خۆیانی بۆ ده گا.

ئه ده بیاتی رۆمانتیکی کوردی- شیوه ی کرمانجی ژوو روو

له شیوه ی کرمانجی ژوو روو، وه کو شیوه ی کرمانجی خواروو،
شیعری کوردی له نیوان هه ردوو جهنگی گیتی سه ده ی پابردوودا گۆرانی
بنچینه یی به خۆیه وه دی و سیمای خاسیه تی نوێی وه رگرت. ئەم
نوێکردنه وه یی شیعری شیوه ی کرمانجی ژوو روو به شیوه یه کی دیار له
سییه کانی سه ده ی پابردوودا گه لاله بوو، به تاییه تی له گۆفاری هاوارو
پونا هی و ستیر، که مینه بری بلاو کردنه وه ی شیعری نوێی ئەو شیوه یه
بوون. زۆر شاعیری کرمانجی ژوو روو ده وریان له و تازه کردنه وه یه دا

ھەبوو ۋە ھەق قەدرى جان ۋە كامەران بەدرخان ۋە جگەرخوین ۋە... كە ۋازيان
 لە دەستوورەكانى شىعرى كلاسيزم ھىناۋە بەشىۋازىكى نوپۈە بابەتى
 تازەيان ھىنايە كايە ۋە... شىعرى خودى لىرىكى - ۋ شۆپشىگىرى، لە ۋ
 سەردەمەدا برەويان سەند، چونكە رەنگدانە ۋە ۋ پاستەقىنە ۋ بارودۇخى
 ئەۋساي نەتەۋە ۋ كوردو كوردستان بوون... شۆپشە رىزگارخىۋازەكانى
 كوردو ئەۋ نىسكۆيانە ۋ توۋشى كورد بوون، دەۋرى سەركىيان ھەبوو
 لە سەر ھەست ۋ سۆزى شاعىران ۋ زۆريان لە ئەنجامى تىكشكانى ئەۋ
 شۆپشانە توۋشى گۆشەگىرى ۋ نا ئومىدى بوون ۋ زۆرىشيان بەچاۋ
 رېۋىنىيە ۋ دەيانرۋانىيە دۋا پۆژو برۋايان بە سەركەۋتن ھەبوو، ئەمانە
 ھەموۋى لە شىعرى ئەۋ كاتەۋە ديارە... يەككى لە شاعىرانە ۋ ھەر
 لە سەرەتاۋە بەچاۋىكى تازەۋە دەپروانىيە زيان ۋ دەۋرۋەرو پەخنە ۋ لە
 كەم ۋ كورتىيەكانى كۆمەللى دۋاكە ۋ توۋى كورد دەگرت ۋ بەشەھىدەكانى
 شۆپشەكانى ھەلدەگوت جگەرخوین بوو كە پاىيە لە تازەكردنە ۋەيەدا
 زۆر ئاشكراۋ ديارە... بۆيە لىرەدا نمونەيەكى شىعرى رۆمانتىكى
 جگەرخوین ۋەردەگرىن ۋ لىكى دەدەينە ۋە.

جگه ر خوین

ناوی شیخ موسا کوپی حه سه ن کوری محه مه دی کوپی مه حمودی کوپی
عه لییه، سالی ۱۹۰۳ له گوندی (حه ساری ده قهری (میردین) هاتۆته دونیاوه.
جگه رخوین له خیزانیکی هه ژارو نه دار بووه و هه ر زوو دایک و باوکی
نه ماون و له گه ل برا گه وره ی پیکه وه ژیاون. ناچار بووه به کریکاری و
نۆکه ری ئیش بۆ ده ره به گو ئاغاو ده وله مه نده کان بکات، سالی ۱۹۲۰ بۆ
خویندن ده چیته دیار به کړو زۆر جیگا ده گه پری، سالی ۱۹۲۵ که شوپشی
شیخ سه عیدی پیران به رپا بوو، و هه ر زوو سه رکوت کرایه وه، ئه مه
کاریکی زۆری له جگه رخوین کرد. سالی ۱۹۲۷ جگه رخوین ناچار بوو
جزیره ی کوردستانی تورکیا جی بیلی و پوو بکاته سوریا و له (عامووده)
نیشته جی بی. که کۆمه له ی (خۆی بوون) له و ساله دا دامه زرا، جگه ر
خوین یه کی بوو له ئه ندانه چالاکه کانی. که گوشاری (هاوار) ده رچوو
یه کی له و شاعیرانه ی به رده وام شیعیریان تیدا بلاوده کرده وه جگه رخوین
بوو.

جگه رخوین دژی ئاغاو ده ره به گو شیخه کان دهینووسی و کرده وه
خرابه کانی پسوا ده کردن و له سه ر هه ژارو لیقه و ماوو زۆر لیکراوان به
دهنگ ده هات، به مه وه خۆی تووشی زۆر کیشه و ناخۆشی ده کرد.

دوای شوپشی (۱۴) ی ته مموزی ۱۹۵۸ جگه رخوین هاته به غدا و له
بهشی کوردی کۆلیجی ئه ده بیاتی زانکۆی به غدا ده رزی ده گوته وه.
سالی ۱۹۶۱، که شوپشی کورد هه لگیرسا، جگه رخوین ئه گه ر چی هه ر له

بەغدادبوو، بەلام زۆر لایەنگری شوێنەکانی دەکردو حکومەت لە
 ھەلۆیستەکانی پازی نەبوو و فشاریان خستەسەر و ئەویش ناچار بوو
 سالی ١٩٦٣ بگەریتەووە سوریا. سالی ١٩٧٨ جگەر خوین پووی کردە
 ھەندەران و لە سوید ئاکنجی بوو، ھەر خەریکی کاری ئەدەبی و چاپ
 کردنی بەرھەمەکانی بوو، تا لە ١٩٨٤/١٠/٢٢ لە سوید کۆچی دوایی کردو
 لەسەر وەسیەتی خۆی تەرمەکانیان ھێنایەووە کوردستان و لە قامیشلی
 لەناو باخچەی مالی خۆیان ناشتیان.

بەرھەمەکانی جگەر خوین :

١. ئاواو دەستوورا زمانی کوردی، بەغدا، ١٩٦١.
٢. فەرھەنگا کوردی، بەرگی: ١ و ٢، بەغدا ١٩٦٢.
٣. شەش دیوانە شیعر.

نموونە ی شیعر:

سەرھەستی ئەقینم

١. ئەھ ھەفالا ئەقیندار
 توو ژێ وەك من بریندار
٢. كەنگی كۆ ئەم دگھین ھەف
 ب دلخومشی پۆزو شەف

۳. گول و چيچەك گەش دېن

دلى داران خووش دېن

۴. سونبول ھاویر دەهژین

ئەف سەتتیرك درژین

۵. چیا بلند دېن ژۆر

جھان دېت كەسكە سۆر

۶. باتى بەسازو لیلان

تەرومىندە ھاویر دلان

۷. ئاقىن گۇلا ددن پىل

رۆى رۆژى دېت سىل

۸. تلوور كەسك و زەردو سۆر

ب بازگان دچن ژۆر

۹. ومكو لۆكس و چرا گەش

رۆنى ددن شەفا رەش

۱۰. پىرگەش دېن گولى من

تەف درمقن گولى من

۱۱. گول و چيچەك ئەزو توو

قازو ئۆردەك ئەزو توو

۱۲. ھەردوو رەوشا قى ژىنى

دەنگى سازا ئەقىنى

★★ ★★ ★★

(لە سەرەئاۋە سى دىزى بۇ لەپەرگىدە)

لىكدا نەۋەي وشەكان :

ھە قال :	دۆست، برادەر، ھاوپى.
ئەقىندار :	خۆشەويىست، عاشق.
كەنگى :	كەي، چ كاتى.
دگھىن :	دەگەين.
ھەڭ :	يەكتر.
چيچەك :	كۆلۈكى پشكوتتو.
ھاوير :	لەھەر چوارلا، لەدەورە، نكال، تەرەف، لا، بلاو.
ستىرك :	ئەستىرە، گۇلاو.
دبت :	دەبىت.
تى :	دى.
ساز :	گۆرانى، ئاواز.
ليلان :	دەنگى باكوت، ھاشەۋ ھارەي با بە بەفرەۋە.

تەرۈەندە	:	چتى ناياب.
پىل	:	شەپۆل.
سىل	:	ساج.
تلور	:	تەيروتوار، بالئندە.
بازك	:	بازدان.
لوكس	:	چراي گاز.
پۇنى	:	پۇناكى.
پى	:	زۇر.
تەڭ	:	ھەموو.
دېرەقن	:	دەپۇن.
كول	:	خەم و كەسەر.
ئۆردەك	:	مراوى.
پەوش	:	شىۋاز.

جگەرخوین لەم شىعرەدا، بەشىۋەيەكى پۇمانتكيانە باسى پەيوەندى
خۆى و ئەقىندارەكەى دەكا، كە ئىستا لەبەر ئەوەى لىك دوورن،
دلىرىندارن، واتە بەئىش و ئازارو خەم و خەفەتن، ھەسرەت بۆ ئەو پۇژە
دەخوازن كەبە يەك دەگەن... ھەركاتى ئەوان بەيەك بگەن، دونيا
سەراپا دەگۆرى، ھەمووى دەبى بە خۆشى و شادى، ئەو خۆشەش لەم
دىمانانە دەردەكەوى: گەشانەوەى گول و كولوك، دەرکەوتنى سونبول و
ستىرك، ھەلكشانى چيا، ھازەھاژى با، شەپۆلدانى گۇم و

سوورھەلگەپانی خۆرو بازبازینی تەپرو تلوور... ئەوسا لەسایەى ئەم
 دیمەنە جوانانەى سروشت، کە بەیەك گەیشتنى شاعىرو ئەقیندارەكەى
 جوانترى کردوون، ئەوو ئەقیندارەكەى دوو بەدووبەیهكەو وەكو گول و
 كولووك بەدەم یەكتر دەشنینەو و وەكو قازو مراوى لەگەل یەكتر
 دەلەنجینەو و ھەردووکیان دەبن بە پەوشى ژيان و دەنگى سازى ئەوین.

گرنگترین ڕەگەزى ڕۆمانتىكى لەم شیعەردا ئەمانەن:

۱. شاعىر خۆى و ھەقالەكەى ھەردووکیان برىندارن، برىندارى دەردى
 جودابوونەو، ئەمەش شاعىرى تووشى ئازارىكى وا کردو وە دۇنيای
 لەبەرچاو خستو و، و تەنیا بە گۆپىنى ئەم حالەتى جیابوونەو یە،
 شاعىر دەگەریتەو سەربارى ئاسایى و دۇنيای لەبەرچاو جوانتر و
 گەشتەر دەبى.

۲. یەكی لە سىماكانى تری ڕۆمانتىكى کە لەم شیعەردا بەدى دەكرى
 وەسفى سروشت و جوانییە. شاعىرى ڕۆمانتىك ھەمیشە بەدواى
 جوانیدا ەودالەو ئەو جوانییە لەھەموو وردە دیمەنىكى سروشتدا
 دەبینى کە لەبەرچاوى گەرە دەبن و ھەموو گيانى دادەگرن... ئەم
 جوانییەش لەم دیمەنانە دەردەكەون:

گەشانەو ەى گول و كولووك، ھەژانى سونبول، بەرزبوونەو ەى چیا،
 كەسك و سۆربوونى دۇنیا، ھاژەھاژى (با)، شەپۆلدانى گۆماو،
 سوورھەلگەپانى خەپلەى خۆر، زێدەپەوییان تیدا كراو، ئەویش

بەھۆی بەیەك گەیشتنی دوو ھاوړی ئەم تارای جوانییەیان
بەسەرداھاتووہ .

۳. شاعیر دەرمانی دەردی دلی خۆی لەو سروشتە جوانەوہ دەبینی،
كە ئەم ھەموو دیمەنە شەوی تاریکی بۆ پۆشن دەكەنەوہو دەردو
كەسەری و خەمی دلی دەرەویننەوہ . دیسان باسکردنی شەو كە
ھیمای تاریکی و نا ئومیدیە سیمایەکی تری ئەو پێبازەییەو شاعیر
بە دیمەنە گەشەكانی سروشت ئەو شەوہ تاریكە پووناك دەكاتەوہ .

۴. ئومیدی شاعیر لەوہ بەرجەستە دەبی كە خۆی و ھەقالەكە ی
لەسایە ی ئەو سروشتە گیانبەخشەو دوور لەخەم و كول و كۆقان
باوہش بەیەكدا بكەن وەكو گول و كولوك بە دەم یەكتر بشنێنەوہو
وەكو قازو مزاوی بە لەنجەولار بێن و بپۆن... لە كۆتایشدا
ھەردووکیان دەبن بە پەوشی ژیان و سازو ئاوازی ئەقین و
خۆشەویستی .

۵. لەپووی پووخسارەوہ شیعرەكە ھەمووی بە كێشی بڕگەیی
(پەنجەیی - خۆمالی) نووسراوہ، ($۷ = ۳+۴$) بڕگەییە . ئەمەش
یەكێكە لە كێشە ھەرە باوہكانی شیعرێ كوردی .

۶. شاعیر بە سەروای مەسنەوی شیعرەكە ی ھۆنیوہتەوہ، واتە ھەر
دێرێك لەتەكانی ھاوسەرەوان و پەيوەندی سەرەوا سازییان بە
دێرەكانی دیکەوہ نییە . دیسان ئەمەش لەسەرەوا ھەرە باوہكانی
شیعرێ كوردییە . داستانە درێژەكان و چیرۆكە شیعرەكان و

هۆنراوه‌ی فۆلكلۆرى پەسەنى كوردەوارى ھەمووى بەم جۆرە
سەرۆاىە نوسراوہ .

٧. وشەكانى، ھەمووى وشەى كوردى پەتى و پەسەنن و شاعىر خۆى
لەبەكارھىننانى وشەى بىيانى دوور خستۆتەوہ .

٨. دارشتنى رستەكان پەوان و بى گرى و گۆلن و رستەى سووك و كورتى
بەكارھىنناوہ، ئەمەش شىعرەكەى ئاسانتەر كردووہ و ھەموو كەس
خۆشى لە خویندەنەوہى وەردەگرى و پىيەوہ ماندوو نابى.

ئەدەبىياتى كوردى سۆڧىتى (جاران)

لەزرووفى تايىبەتى كوردى يەككىتى سۆڧىتى جاراندا، ئەدەبىياتى تازەى كوردى سۆڧىتى لەسەر بناغەى ئەدەبىياتى فۆلكلورى كوردى دامەزرا. گەشەسەندنى ئەو ئەدەبىياتە شان بەشانى لىكۆلىنەو سوود بىنن لە داستانى دەولەمەندى مىللى پۆشتو، بوو بەيەكك لە نیشانە ئاشكرا بەرزەكانى پلەى گەشەسەندنى پۆشنىرى كوردى يەككىتى سۆڧىت. بەم جۆرە گەلەك بەرەمى ئەدەبى وایان نووسى كە ناویان لەمىژووى ئەدەبى كوردى ئەم سەردەمەدا تۆمارىكات لەمانە: عەرەبى شەمۆ، حاجى جندى، ئەمىنى ئەبدال، وەزىرى نادر، جاسمى جەلیل، موسەبى ئاخوندوڧ، يوسفى بەكۆ، باخچۆبى سلۆ... ەتد ديارن.

لەناو نووسەرانى كوردى يەككىتى سۆڧىتدا، عەرەبى شەمۆ ەر ئەو نىيە كە لە يەككىتى سۆڧىتدا ناوبانگى ەبىت، بەلكو لەدەرەوەش ناوبانگىكى زۆرى ەيە. عەرەبى شەمۆ دەستى بەنووسىنى گوتار كرد لەبوارە جىاجىاكانى كاروبارى پۆشنىرى كوردى و ژيانى كۆمەلەيتى لەو گوندانەى كە كوردى ئىزدى لى نىشتەجىبوون، ەروەها لەبوارى ئەدەبو ئامادەكردنى پۆژنامەى (زارىا فوستوكا - كازىوەى پۆژەلات) كارى كرد. نووسىنەكانى عەرەبى شەمۆ بەزمانى پووسى بوون، چونكە ئەم نووسىنانە بۆ ئەو زاناو پۆشنىرو پۆژەلاتناسانەى ئەوروپى بوون كە گرنگىكى تايبەت دەدەنە لىكۆلىنەوەى كوردى بەشيوەيەكى گشتى.

یەکیک لە بەرھەمە بەناویانگەکانی کە چیرۆکی (شقانی کورد)ەو سروشتی (ئەفتۆبیۆگرافیا - مێژووی ژیان)ی ھەیە، ھەر لە سالانی (سیی)دا بە کوردی بلاوکرایەو ھەو زوو بە زوو کرا بە ئەرمەنی و پووسی و ئەلمانی. لە سالێ (١٩٥٧)دا بە زمانی گورجی بلاوکرایەو ھەو پێش ئەو ھەو ش کرابوو بە فرەنسی. گورج و گۆلی ئەدەبی (عەرەبی شەمۆ) ھەر لە سەرەتاوە دیاربوو، (شقانی کورد) و (کوردی ئەلەگەز)^(١)ی لە بەرھەمە کۆنەکانی کوردی ئەرمەنستانی سۆڤیەتین.

لە ٢٠٠٠ بەرھەمەدا نووسەر راستگۆیانە نەخشەی ژیانی زەحمەت کێشانی یەکیک لە ناوچەکانی کوردنشین دەکێشێت و سەختی ئەو ژیاوە لە ژێر دەسەلاتی کۆندا پێشان دەدات و وینەی پەنج خوران دەکێشێت و ئەو شەمان پێشان دەدات کە چۆن ئەو پەنج خۆرو کۆنە پەرستانە لە سەرەتای دامەزراندنی پڕییمی سۆشیالیستدا دەبوونە بەرەبەستی جێنشین بوونی کوردانی کۆچەر. لە ٢٠٠٠ چیرۆکەدا تەواو پەیدا بوونی شارەزاو کادری کورد بەدی دەکێت. عەرەبی شەمۆ لە سالێ (١٩٣١)دا یەکیکە چیرۆکی سەر شانۆی خۆی بەناوی (کۆچاکی دەرهقین - خوا پەرستی درۆ) ھەو بلاوکردەو، لەویدا پەردە لە سەر پاشماوەی پروپوچ و بیری کۆنە پەرستی لە ناو کورددا بلاو، ھەلەمالێت.

ھەر لە ٢٠٠٠ سالانەدا عەرەبی شەمۆ بە نووسین و بە ھەرگێران گەلیک نامیلکە ی سیاسی و ھۆشیارە کەرەو ھەو بۆ کوردی سۆڤیەتی دەرکرد.

(١) ئەلەگەز: چیا یەکی کوردنشینە لە ئەرمەنستانی سۆڤیەتی.

كورتەيەك ئەڭيانى (عەرەبى شەمۇ)

ئەم نووسەرە بلىمەتە ناوى (عەرەب)ە كورى (شىخ شەمۇ)ى شىخ (شامىل)ە لە بنەمالەيەكى كوردى يەزىدىيانە لە سالى (۱۸۹۵)دا لە گوندى (سووسر) لە ناوچەى (قارس)لە دايك بوو و سەختى ژيانى ديو و لەھەموو مەيدانىكى ژياندا تىكۆشەرە. ئەگەر سەيرى تۆمارى بەرھەم و نووسىنەكانى بکەين، لە پال ئەوانەدا كە باس كراون و لە پال گەلەك گوتارو نامىلكەى سياسى و كۆمەلەيەتى و زمانەوانىدا ئەم بەرھەمە ئەدەبىيانەى تىرىش دەبينىن:

۱. پەبەن^(۱)، ۱۹۳۰.
۲. بەربانگ^(۲)، ۱۹۵۷.
۳. ژىنا بەختەوەر، ۱۹۵۹.
۴. كوردى ئەرمەنستان، ۱۹۶۱ (سىنارىيۆيە بۆ سىنەما).
۵. دىمىد، ۱۹۶۶ ئەمەش پۆمانىكى^(۳) گەرەيە لە چىرۆكى پوودا و مېژووى قەلەى دىمەو وەرگىراو.
۶. حەكايەتى كوردى ناوخەك، ۱۹۶۷.
۷. كۆمەلەك لە بەرھەمەكانى كۆكراو و عەرەبى شەمۇ ۱۹۶۹.

(۱) پەبەن: ھەژار.

(۲) بەربانگ: بەيانى.

(۳) رۆمان: چىرۆكى دىژ.

ئەگەر غەربىي شەمۇ بە بەرھەمترین و بەناوبانگترین نووسەرى كوردى سۆڧىتى بىت ئەوا حاجى جندى، جاسمى جەليل، ئەمىنى ئەبدال، موسەيى ئاخۇندۇڧ، باخچۆيى سلۇ، قاچاغى مراد، ... ھتد بە شاعىرو نووسەر ناويان دەرکردوۋە خزمەتلىكى زۆرى زمانى كوردىان كىردوۋە. ھەروەھا بە كۆكەرەۋەي سامانى دەۋلەمەندى فۇلكلورى نەتەۋەي خۇيان بەناۋو دەنگن. دەبىت ئەۋە پەچاۋ بىكەين كە گەرەتر كار بۇ تۆماركىردنى فۇلكلورى كوردى و ۋەرگىرپانى بە ئەرمەنى و پووسى لە يەكىتى سۆڧىتدا بوۋە لەلايەن زاناينى ئەم ۋلاتەۋە بوۋە.

حاجى جندى و ئەمىنى ئەبدال خەباتلىكى زۆريان لەپىڭاي بوۋژاندنەۋەي زمانى كوردى لە ۋلاتى سۆڧىتدا كىردوۋە. بەھۋى نووسىنەكانىيەۋە نەتەۋەي كوردىان بە گەلى سۆڧىتى و گەلانى تر ناساندوۋە. ھەروەھا بە ھاۋكارى يەكتر چىرۆكى (لازۇ)يان لە ئەرمەنىيەۋە ۋەرگىرپايە سەر كوردى، يەكك لە پلە گرنگەكانى گەشەسەندنى ئەدەبىياتى كوردى سۆڧىتى بە بلاۋكىردنەۋەي كۆمەلەي (فۇلكلورى كوردى) دەست پى دەكات كە لەسالى (۱۹۳۶)دا لە يەرىقان چاپكراۋە، لەم كۆمەلەيەدا گەلىك باسى ۋەك خۆشەۋىستى و بارى خىزانى كوردى حالى ژنان و دەسەلاتى سەرتىرەۋ خاۋەن دەسەلات، جىڭەي شىربايى^(۱). لە ژيانى خىزاندا، مىۋاندارى، ئازايى، كوردان... ھتد، پەنگى داۋەتەۋە.

(۱) شىربايى: قەلەن، ھەق.

لە ئەدەبىياتى كوردى سۆفییى ئەم سەردەمەدا دەنگى شیعەرى
 لیریک^(۱) و بابەتى داستان ئامیز دیارە. لە بەرھەمیى حاجى جەندیدا کە
 ناوی (شارى) بوو، باسى یاسای بە شوودان و شیربایی دەکرد کە تا
 سەردەمى شۆرشى ئۆکتۆبەر لە چیاکانى پشت قەققاسدا لەناو نەوێ
 کۆندا مابوو. لەو بەرھەمەدا ناپەرەوایی و سەختى پەپرەوى کۆن
 بەروخساریکی ھونەرماندە دەربراو بوو. ئادگارى^(۲)، (شارى) کە قۆچى
 قوربانى دەستى شیربایی بەرامبەر بەو باوکە پیرەى کە بە دەستى
 خۆى کچە خوشەویستە کەى بەرەو مەرگ دەبات، ھاواریکە بەرامبەر بەو
 پەفتارە کۆنە. شاعیر زۆر سادە باسى ئازاردانى کچە بە زۆر بە شوودانى
 دەرەخات کە ئەمە لە کۆندا سەرەنجامى ھەموو کچیکى کورد بوو.

ئەدەبىياتى گەلانى سۆفییى دەوروپشت کاریان کردووتە سەر
 ئەدەبىياتى تازەى کورد. لە بەرھەمى تازەى نووسەراندە باسى
 مەسەلەکانى ئەم چەرخی دەبینین، وەك ئەوێ لەو کۆمەلە شیعەرەدا
 دیارە کە ناوئراوە (شاعیرانى کوردى سۆفییى، یەرێقان، ۱۹۵۶) یا لە
 کۆمەلەى (پێگای نوێ)دا (تەلیس ۱۹۵۸) یا لە کۆمەلە ھۆنراوەى شاعیرى
 کورد باخچۆی ئیسکۆدا (تەلیس ۱۹۶۱) دیارە. دەستەى کۆنى
 شاعیرانى کوردى سۆفییى پیکەو کۆمەلە ھۆنراوەیەکیان دەرکرد کە
 شیعەرى ئەمىنى ئەبدال و یوسفى بەکۆو جاسمى جەلیل و حاجى جەندى و

(۱) لیریک: ھەست بزوین، سۆزى.

(۲) ئادگار: دیمەن

وەزیری نادری تیدا بوو. پاش ئەوان شاعیرانی کوردی گورجستان
کۆمەڵە ھۆنراوەیەکیان چاپکرا کە بریتی بوو لە بەرھەمی جەلیلی ئاجۆ،
ئادۆی جەنگۆ، مۆرۆی مەمەد، قاچاگی مراد، باخچۆی سلۆ.

لەپال ئەو باسەنەدا کە لە ئەفسانەیی خەلکەووە وەرگێراون، ھەر وہا
پەنگدانەووەی پووداوی ژیان تەواو ئەم شیعەرانیان وای کردووە کە لە
ژیانی کوردی سۆفیتیدا پەنگدانەووەی ژیان تازەو کوردی ئەرمەنستان
بەشیکی زۆری لە شیعری ئەمینی ئەبدالۆ ئادۆی جەنگۆو عەزیزی سلۆی
بەرکەوتوو. ھەر وەك جەردۆی گەنجۆ لە چیرۆکی (گوندی تازە)دا
تابلۆی پایزی ئەلەگەزمان بۆ دەکێشیت لە ھەمووی بەرھەمی کۆن و
تازەیی شاعیرانی کوردی سۆفیتیدا لە پال ھەموو ئەو باسەنەدا کە و تراون،
سۆزێکی تایبەتی خۆشەویستی نەتەووەی کورد دەبینیت. سۆزی
کوردیکی خۆ بە میژوو و سەرفرازی و ئازایی خەلکەووە بەستوو، سۆزی
کوردیک کە ھەست بە ھەموو پابواردوو و ئیستای ژیان کورد بکات.

ئەدەبیاتی کوردی سۆفیتی نەووەیەکی تازەیی لە شاعیر و نووسەر
پێگەیاندا، لەوانە: میکایلی پەشیدو قاچاخی مرادو عەزیزی سلۆو عەتاری
جەردۆو کارلینی چاچان و شکۆی ھەسەن و ئوردیخانی جەلیل و چەند
شاعیری تر کە بەردەوام کۆمەڵە شیعریان لە تەلیس و پەریقان چاپ
دەکرا.

لەم سالانەیی دواییدا بەرھەمی نووسەر و شاعیرانی کورد بە ژمارەییکی
زۆر لە گەلانی یەکییتی سۆفیت پراگەیانەندرا. ئەمەش لە پێی وەرگێڕانە سەر
پووسی و گورجی و ئەرمەنی و ئازەربایجانی و زمانانی ترەووەیە. ھەر وەك

نووسەرو شاعىرە كوردەكان واپان كرد كە گەلى كوردى سۆڧىتى
بە زمانەكەى خۆى بەرھەمى تۆلىستۆى و پۆشكىن و لىرمەنتۆڧ و كرىلوڧ و
شاعىرو نوسەرى تر بخوینىتەو.

ئەگەر تاقە رەخنەيەك لە شاعىرانى كوردى سۆڧىتى بگىرىت ئەوئەيە
كە شاعىرەكانيان بەھۆى ئەو رەوشە مېژووئەو كە باسماں كرد،
لەسەر بناغەى پتەو و پرەنجى سەدان سالى ئەدەبىياتى كلاسسىزى كوردى
دانەمەزراو، لەبەر ئەو زۆرجار ساكارىي و سادەيى لە زمان و دەربىرىندا
دەبىنىرىت و ئەو پىزو چىژەى ئەدەبىياتى كلاسسىزى كوردى تىكەل بە
بناغە و پرەگەزەكانى ئەو شىعرانە نەبوو. ئەمە بۆ شىعر، بەلام لە
چىرۆكدا ئەو رەوشى ئەوان و پىشكەوتنى ولاتەكە وای كردوو كە گەلىك
پرەگەزى ھونەرى چىرۆك نووسىنى پۆژئاوا تىكەل بە بەرھەمى چىرۆكيان
بىيت و شتىكى تازەو بە نرخ بىتە كايەو.

ئەم باسەى خویندتان، باسىكى مېژووى ئەدەبىياتى كوردى سۆڧىتى
بوو، بەلام ئەگەر بمانەوئە ھەموو چالاكى پووناكبرى و كەلچەرى كوردى
سۆڧىتى باس بكەين، ئەو لەپال ئەوئەدا كە باسى شاعىرانى لاوئەم
سەردەمەى ئەو ولاتە پىويستە. دەبىت لای گەلىك باسى تر بووئەستىن
كە ھەريەكيان پىشاندان و لىكۆلىنەوئەى زۆريان دەوئەت وەك:

۱. پەيدا بوون و بەرەو پىش چوونى كتىبى قوتابخانە.

۲. پۆژنامەگەرى و پۆلى پۆژنامەى (پىيا تازە).

۳. زمانەوانى و لىكۆلنەوئەى زمانى كوردى.

۴. فۆلكۆرى كۆكردنەوئە و لىكۆلىنەوئە.

۵. دەستنوووسی کوردی گۆن و لی وردبوونه وهی وەرگیران و چاپکردنی.

۶. نووسینه وهی میژووی کوردو لیگۆلینه وهی.

له مانه و چه ند مهیدانی تردا گه لیك ناوی دره وشه دار ده بینین که
هه ریه که یان وانه ی تاییه تیان ده ویت. به لام وهك ده زانن باسه که ی
نیستامان به شیوه یه کی کورت بۆ ئه ده بیات ته رخا نکراوه.
یه کیك که بیه ویت ده توانیت له زۆر سه رچاوه دا به دوا ی ئه م باسانه دا
بگه ریت.

دواشت که ده بیئت بووتریت، ئه وه یه که ئه م به ره مانه ی باسما ن
کردن، هه موو له بنه رته دا به کرمانجی ژوو روو نو سراون و شتیکی تی که ل
له به شی (هه کاری و بۆتان و بایه زیدی) ئه و دیالیکته یه. به لام به ره و پیش
چوونی تاییه تی وای کردووه که له بناغه ی کلاسیزمیه که ی کرمانجی
ژوو ره وه دوور بن و له جیاتی عه ره بی و فارسی و ته نانه ت تورکیش زا راوه ی
تازه ی زمانی تری تی که ل ببیت. له گه ل ئه وه شدا به تاییه تی له پاش
شۆرشی چوارده ی ته مموزی (۱۹۵۸) ی عیراقه وه، پونا کبیرانی کوردی
سو فیتی، چ بۆ خۆیان و چ له به ره مه میاندا له گه شه سه ندنی ئه ده بیاتی
کوردی عیراق دانه براون.

ئه م باسه به ده ستکارییه وه له په رتووکی

زمان و نه ده بی کوردی پۆلی پیتجه می ناماده یی وەرگیراوه

دانانی (د. عزالدین مسته فا) و هاوړیکانی، چاپی دوازه هه م.

جاسمى جەلىل

ھۆزانتقان و نووسەرو چىرۆك نووس جاسمى جەلىل لە ساالى ۱۹۰۸ لە گوندى (قىزىلقۆلى)ى سەر بەشارۆچكەى (دىگۆرى) قەزاي (قەرسى) لە يەككىتى سۆڧىيەتى جاران لە دايكبوو. لە تەمەنى (۱۰) سالىدا (۴۰)تا (۵۰) كەس لە بىنەمالەكەيان دەكەونە بەر ھىرشى توركان و ھەموويان دەكوژىن، تەنيا جاسمى جەلىل نەبىت كە ئەو كاتە، واتە لەكاتى ھىرشەكە لەچىاي شوانى بەرخان دەبىت. لەماوھى ژيانىدا زۆر ناخۆشى و تالى و بىكەسى ديو، ماوھىيەك لەگەل ھەزاران مندالى بى چاودىرى دىكەى كوردو ئەرمەنى وەك خۆى، لە خانەى ھەتيواندا دەژىت. لەشارى (باكو) دەست بە خويندن دەكات و لەبەر زىرەكى پەوانەى خويندنى بالاي لەشكرى لەشارى (تەفلىس) دەكرى.

لە تەمەنى (۲۳) سالىدا جاسمى جەلىل دەست نىشان دەكرىت بۆ خزمەتكردنى بزاڧى پۆشنىبرى كوردى لەولاتانى ئەرمىنيا، ئازەربىيجان- گورجىستان كە دەرفەت بەخويندن و نووسىنى كوردى بە پىنووسى لاتىنى دراوھ ئەمەش وەك ناوھندىكى پەوشنبرى بووھ بۆ پىگەياندىنى قوتابى كوپو كچى كوردو لە ھەموو كۆمارەكانى يەككىتى سۆڧىيەتى پوويان لى دەكرد. لە ساالى ۱۹۳۲ جاسمى جەلىل دەبىتە بەرپرسى سەرەكى ئامادەكردن و چاپكردنى كىتب بەزمانى كوردى، لەساالى ۱۹۳۸-۱۹۴۱ لە يەرقاندا لە ئەنستىتۆى نىو دەولەتى (كۆلىژى زمانەوانى) زمان و ئەدەبىيات دەخوينى و بەسەرەكەوتوى دەردەچىت.

پاشان بۆ ماوهى (۳) سالان له ئەنستىتۆى (ماف) دەخوینى دىيلۆمى دووه مى خویندىن بالا وەردەگریت ماوهیهك دەبیتە مامۆستای زمانى كوردی له قوتابخانهى له شكرى تايبەت له پرووسيا. ژيان و خەباتى ئەم كەلە پۆشنبیره زۆر بەنرخ بوو ناوى جاسمى جەلیل وەك پۆشنبیره شاعیریكى كورد لە ولاتانى ئەرمەنستان و پرووسیا و ئوكرانیا ئاماژەى پیدراوه. لە سالى ۱۹۶۳ بۆتە ئەندامى یەكیتی نووسەرانی سۆفیەت و زۆرجاران بۆتە نوینەرى یەكیتی نووسەرانی له كۆنفرانس و كۆنگرەكانى مۆسكۆ له بواری هونەرىشدا جاسمى جەلیل توانى (۷۰۰) گۆرانى و ئاوازی كوردی له رادیۆى یەریقان تۆمارو بلاویكاتەوه، ئەمەش وەك بناغەیهكى پتەو زێڕینی كورد بوو بۆ پیشكەوتنى مۆسیقا و هونەرى كوردی. جاسمى جەلیل یەكێك بوو لەو كەسانەى كە بناغەى ئەدەبیاتی كوردی له سۆفیەت دایناوه و زۆریەى شیعەرەكانى ئەم شاعیره كراون بە پرووسى و لە پێگای پۆژنامەكانى (پراڤدا) و (ئەزقیستیا) چاپ و بلاودەبوونەوه. جاسمى جەلیل باشتەرىن و نایابترین بەرھەمى بێگانە بۆ سەر زمانى كوردی وەرگێراوه بۆ ئەوەى خویندەوارانى كورد سوودى لى وەربگرن.

جاسمى جەلیل وەك كورد پەرەریك لەكاتى كیمیا بارانكردنى شارى ھەلەبجە وەك كوردیكى بریندار لە پێگای نامەیهكى كراودا بۆ سەرۆكى ئەو كاتەى سۆفیەت داوا لە حكومەت و سەرکردایەتى سۆفیەت دەكا ھەلۆیست نیشان بدەن سەبارەت بەم كارەساتەى ھەلەبجە. جاسمى جەلیل (۷۰) ھەفتا سالى پێ لە تێكۆشان و ماندوو بوون و شەونخونى لە

پېنناوى بەرەو پېش بىردىنى ئەدەب و پۇشنىبىرى كوردى لە سۆڧىيەتى
 جاران بەو پەرى دىلسۆزى و لېھاتووى كارى تېدا كىردوۋە، لېزانى و
 شارەزايى ئەو مەۋقە ھەموو دەرگايەكى ھونەرۋە ئەدەب و پۇشنىبىرى
 گىرتۈتەۋە، بەلام بەداخەۋە ئەم مەۋقە بلىمەتە لەسالى ۱۹۹۸ بەبى
 دەنگى مالاۋايى لى كردين و ئەستېرەيەكى دىكەى پۇشنىبىرى فەرەنگى
 كوردى كوزايەۋە لە گۇرستانىك لەنزىكى شارى يەرىقان نىژراۋە. ئەم
 بەرەمانەى كە جاسمى جەلىل بۇمانى بەجى ھىشتوون (پۇژىن من،
 كەلامى چيا، ئودا كوردا، زۇزان). ئەمەش يەككە لە شىعرەكانى
 جاسمى جەلىل بەناۋى:

خوبىيا شقان

۱. شقانى جاھل رۇھى تە نازك
 رۇھى تە نازك ۋەك زارۇك بىچك
 رۇھى تە ھەفال، بۇى جەو كانىانە
 رۇھى تە خوسيا كولىلك، كارزىانە

۲. شقانى جاھل، زانم رۇھى تە
 زمانى عەمر، تەبىيەتى زانە
 لى ۋەختا ئەزم، ئەزم ل رەخ تە
 دەبىيى كلىتم ئەز بۇى زارى تە

۳. ئو تو بەند دىي زمان لا لۆمە
بەلى فەعم دكەم ئەز ژ رۆحى تە
بەلى، كىم دبهيم خەبەرى تە دوور
خەزنا فکراتە، بەحرا بى بوو حوور

۴. زانم بلوورە، بلوورە زارى تە
سەر وى دليزن تلى پيچى يى تە
سەوتو مەقام لى دبنە كانى
حوببا تە ئۆكيان، ئۆكيانە ئەينى

۵. لى ومختا من راتوو خەبەرى ددى
ليقى تەنازك، ناز درجفن
ومختا بلوورى تو كو هەلددى
حووب، سەوتو مەقام چەمكى دكىشن

۶. خوو نافا ل سەر گولو سۆسەنا
ب ئەفینتيا ئەو وانە دنچە
كەرى پەز مووتاج مينا ئەفينا
چىرى بىردگە، دوور تە دچقە

۷. تەننى مرازەك دلى مندائە
خازى ببووما بلوورا دەستاتە
حويىبو ئەقىنتيا دلى تەدانە
من نجاندا ناب وان تلى تە

۸. ۋى چاخى ئەزى نەمر بمىنم
بى منەت، بژىم مينا تەيرەۋا
كوو سەر لىقى تە تمى بلووربم
ئوبىم كانيا سەۋتو مەقاما

(كۆپلەي يەكەم بۆ لەبەركردنە)

لىككەدانەۋەي وشەكان (شروۋەكەرنا پەيشان):

شۋان	: شۋان
جاھل	: جەھىل، لاۋ
زارۆك	: مندال
بىچك	: بچووك
بۆى	: بۆ
جە	: جۆگە
خوسيا	: پاھاتوو
كولىك	: كارزۆلە

كارزيان	: به رخ زان
عه مر	: هه موو ژيان
ته بيه تى	: ته بيه تى سروشت
زانه	: ده زانیت
ئه زم	: منم
له ره خ ته	: له لای تو
ده بى	: ده لى
كليتم	: كلیم
زارى ته	: ده مى تو، زمانى تو
تو به ند دى	: تو ده وه ستیت
فه عم دكه م	: فه هم دكه م، تى ده گه م
كىم	: كه م
دبهيم	: ده بيه ستم
خه به ر	: قسه
بى بوو خوور	: بى كووتايى، بى پايان
بلوور	: بلویر
دليزن	: يارى ده كه ن
تلى، پىچى	: په نجه، قامك
ئوكيان	: موخيت، ئوقيانووس
ئه ينى	: هيمن
ليف	: لىو

درجفن	: دهلەرزن
خووناڤ	: شەونم، ئاورنگ
ئەقینى	: خوۋشەويستى
دنچە	: دەچىت
مينا	: وەك
كەرى پەز	: كارزۇلە، بەرخ
مووتاج	: موحتاج
چىرى	: ماوہيەك
بىرۆكە	: لەبىردەچىت
دچقە	: دەجووليت
مراز	: ھىوا
فازى	: خۆزگە
وى چاخى	: ئەو دەمە
تمى	: ھەموو، تەوا

په خشانى كوردى

وشه ی په خشان وه كو له فهره ننگدا هاتووه له وشه ی په خش
وهرگراوه كه به مانای بلاوډی وه كو زاراو هس وشه ی په خشان بۆ ئه و
به ره مه ئه ده بی و زانستییه به كاردی كه نه خرابیتته قالبی كیش و
سه رواو زمانى هه لبه سته وه، ئاشكرایه یه كه م دابه شكردنى ئه ده ب
له پرووى شیوه و پروو خساره وه، ئه وه یه كه ئه ده ب ده كا به دوو جۆر:

هه لبه ستو په خشان: له زۆر كۆنه وه هه لبه ستو په خشان هه بوونه و
نموونه ی هه ردو و جۆرمان له سه رده مى كۆنه وه بۆ ماو هته وه، ئه گه رچى له
زۆربه ی ئه ده بی نه ته وه كاندا له كۆنا په خشان كه متربووه و هه لبه ست
زیاتربووه، به لام له سه رده مى ئیستاماندا په خشان له هه لبه ست زیاتر
به كاردی بۆ نووسینى هونه ره (جۆره) ئه ده بییه كانى به لام ئایا
هه لبه ستو په خشان كامه یان كۆنتره ؟ له م باره یه وه دوو پای جیاواز
هه یه :

پای یه كه م: ده لى هه لبه ست له په خشان كۆنتره . ئه وانى ئه م پایه
په سهند ده كه ن به لگه یان ئه مه یه :

۱. هه لبه ست زمانى هه ست و سۆزه و له ویزدانى شاعیره وه هه لده قولی،
كه چى په خشان زمانى هۆش و ژیرییه و له میشكه وه پیده گا جا
له بهر ئه وه ی مروّفه پیشت هه ست و سۆزى جولاوه و ویزدانى كه وتۆته
كار ئینجا هۆشى گه شه ی سه ندووه و پیگه ییووه و ده سه لاتى

بەسەردا پەيدا كىردوۋە، بەۋ پىيە دەبى ھەلبەست پىش پەخشان
ھەبوۋى.

۲. ھەلبەست لەبەر كىش و سەرواۋ ئاۋازەكەى لەبەر كىردنى ئاسانە و
دەكرى بە دەقى خۆى پارىزگارى بكرى ھەروا بىتە خواری، كەچى
پەخشان لەبەر كىردنى سەخترو راگرتنى دەقەكەى زەحمەتترە
مەگەر لە ھەندى رستەى كورتى سەروادارو كىشدارى ۋەكو قسەى
نەستەقو پەندى پىشىنان نەبى.

۳. لەلاى ھەر نەتەۋەيەك كۆنترىن دەقى ئەدەبى مابىتەۋە ھەلبەستە
نەك پەخشان، ۋەكو داستانى گلگامشى سۆمەرى ۋ ئەليادەو
ئۆدىساي ھۆمىرۆسى يۆنانى و دراما بەناوبانگەكانى يۆنان كە ھەموو
بە ھەلبەست بوون.

پاى دوۋەم: دەلى پەخشان پىش ھەلبەست ھاتوۋە. لايەنگرانى ئەم
رايە، ئەم بەلگانەيان ھەيە:

۱. مەۋقەيەكەم جار كە زمانى پىژاۋە و قسەى كىردوۋە، بە ئازادى
ھەست و بىرى خۆى دەرپرپوۋە، پاشان ھەۋلى داۋە ئەۋ ھەست و بىرە
بخاتە ناۋ قالبى كىش و سەرواۋە، لە دۇنيا شتى ئازاد پىش شتى
دەستور بەند دەكەۋى، بۆيە پەخشان كۆنترە چونكە ئازادەو
ھەلبەست دواتر داھاتوۋە چونكە بەپىي دەستورى تايبەتى
دادەپىژى.

۲. لەسەردەمی ھەرە کۆنەوہ پەخشان (پەخشانی سەرۋادار) لە پەرستگاكان بەکارھاتووہ و کتیبە ئاسمانییەکانیش ھەر ھەموویان بە پەخشان نووسراون، جگە لەوہی نووسینی کورتی سەر دەرگاۋ دیواری کۆشک و قەلّا کۆنەکان و کێلی گۆرەکان بە پەخشان بووہ، بۆیە دەبی پەخشان پێش ھەلبەست ھەبووی.

لەم دوو پایە کامەیان؟ زەحمەتە مەسەلە ی پێشکەوتنی ھەلبەست یان پەخشان یەك لا بکریتەوہ، بەلام لایەنگرانی پای یەكەم زیاترن و بەلگەکانیان بەھیزترن. لە کوردیشدا کۆنترین بەرھەمی ئەدەبی کە دۆزراپیئەوہ و تا ئیستا ماپیئەوہ ئەوہیە کە بەھەلبەست نووسراوہ ئەك پەخشان. دوور نییە دوا پۆژ دەقی ھەلبەست یا پەخشانی لەوانە ی ئیستا کۆنتر بدۆزریئەوہ. ئەمەش شتیکی ترە.

جیاوازی نیوان ھەلبەست و پەخشان:

ھەلبەست و پەخشان، وەکو دوو شیوہی (شکل) نووسینی ئەدەبیی، لە زۆر لاوہ جیاوازن. گرنگترین جیاوازییان ئەمانەن:

۱. ھەلبەست لەویژدان و سۆزەوہ ھەلدەقولی، کەچی پەخشان زادە ی ھۆش و ژیرییە، واتە ھەلبەست لەگەل دل و ویژدانی مروڤ دەدوی و ھەول دەدا ببزوینی، کەچی پەخشان لەگەل ئەقل و ھۆشی مروڤ دەدوی و ھەول دەدا بە ژیریژی و وردەکاری راستەقینەکان بخاتە

پو، ھەر لەبەر ئەمەشە ھەلبەست زیاتر کەسیتی شاعیری پێو
دیاردو پەخشان کەمتر کەسیتی نووسەرەکی دەردەخا.

۲. زمان و دەربەری لە ھەلبەستدا ئاویتەییە (تەرکیبی) یە کەچی لە
پەخشاندا شیکارییە (تەحلیلی) یە، چونکە ھەلبەست پێویستی بە
چەری دەربەری و کورتبەری ھەیە، کەچی پەخشان پێویستی بە
شیکردنەو و درێژە پێدان و لێکدانەو ھەیە.

۳. کیش و سەروا دوو پرەگەزی زەق و بنجی ھەلبەستن بەتایبەتی
ھەلبەستی دێری، کەچی ئەمانە لە پەخشاندا مەرج نین، تەنیا لە
ھەندێ پەندو قسە نەستەقدا سەروا ھەیە، ئەویش بۆ جوانییە.

۴. لە ھەلبەستدا، زۆرجار کیش و سەروا شاعیر ناچار دەکەن پرەزی
وشەکان لەرستەدا تێک بدان و وشەکان پاش و پیش بکا، بۆیە شاعیر
لێ ناگیرێ وشە لە ھەر شوێنێکی رستە ھەلبەست دابنێ، بەمەو
داپشتنی رستەکانی ناسروشتی دەردەچن کەچی لە پەخشاندا پرەزی
وشەکان دەبێ لە شوێنی خۆی بێ، بۆیە رستە پەخشان پەوانترو
ئاسایترە لە ھی ھەلبەست.

۵. نەخشە دابەشبوونی ھەریەکە لە ھەلبەست و پەخشان لەسەر
لایە پەردا، جیا. واتە تۆبۆگرافیای دەقی ھەلبەست جیا. لە ھی
پەخشان. لە شیعری کلاسیزمی ھەر دێرە بەسەر دوو لەتدا دابەش
دەبێ و سەرواش بەگوێرە جۆری ھەلبەستە کە دەگوێرێ، غەزەل و
قەسیدە و چوارین و مەسنەوی و موسستەزاد... ھەر یەکە جۆرە
سەروایەکی ھەیە و جۆرە نەخشەیک بە ھەلبەستە کە دەدا لەسەر

لاپەرەدا، كەچى پەخشان ھەمووى بەسەر يەكەو ۋە دەنوسرى ۋە تەنيا
بە تەواۋىۋونى پارچە يەك، دېڭىكى نوئ دەست پى دەكا.

جۆرەكانى پەخشان

پەخشان بە پىي ناۋەرۈك دەكرى بە دوو جۆر:

۱. پەخشانى ھونەرىي ۲. پەخشانى زانستىي.

۱. پەخشانى ھونەرىي: ئەو پەخشانە ئەدەبىيەت دەگرىتەو ۋە كە
ھەست و سۆزى نووسەرەكەي پىشان دەدا. نووسەر لەم جۆرە
پەخشانەدا لە پوانگەي خودى و تايبەتى خويەو ۋە سەيرى ژيان و كۆمەل و
سروش دەكا. ئەم جۆرە پەخشانە خوي لەبابەتى مەوزوعى ۋەكو
ئابورى و زانىارى گشتى و ھتە لادەدا. نمونەي پەخشانى ھونەرىي،
ۋەكو وتارى ئەدەبىي، چىرۈك، كورتە پۆمان، پۆمان... ئەم جۆرە
پەخشانە پىويستە شىۋازىكى بەرزى ھەبى، وشەكانى بژاردەبن و
دارشتنى پتەوبى. ئەم جۆرە پەخشانە ھونەرىيە لەپووى شىۋەو ۋە
دەكرى بە دوو جۆر:

ئ- پەخشانى سەرۋادار ب- پەخشانى رەۋان

ئ- پەخشانى سەرۋادار: ئەو پەخشانە ھونەرىيە كە بەشەكانى
پستەي دوو دوو سى سى يان... ھاوسەرۋا دەبن. ئەم سەرۋادارىيە
ھەنگاۋى لە ھەلبەست نىزىكى دەكاتەو ۋە. تەنەت ھەندى لەوانەي باسى
سەرەتاكانى ھەلبەستيان كىرۋو ۋە، دەلەن لە پەخشانى سەرۋادارەو ۋە

په ره ی سه ندووه و پیگه یشتووه که له په رستگاگان باو بووه . نمونه ی
په خشانى سه روادار، وه کو عه لائه دین سه جادی له پیښه کی باسی مه لای
جه باریدا، ده لئ:

(پیری مه یخانه ی خه یال شناسان، باده ئه نوښی له جه رگه ی خاسان.
رشته ی مرواری قسه و باسیه، نه وای قومریان وینه ی پازیه . بینى
هه ناسه ی شنه ی شه ماله، تیکه ل به بیرى به رزی خه یاله ...)

(بق له به رکړنه)

له م جوړه په خشانه دا، ده بی پارچه کانی هه ر پسته یه ک سه روایان
یه ک بی، جا پارچه کان له دريژیدا به قه د یه ک بن یان نا گرنګ نییه .

ب- په خشانى رهوان: ئه م جوړه په خشانه بایه خ به سه روای
پارچه کانی رسته نادا، نووسینه که به شیوه یه کی رهوان و بی گری و گول
ده روا. په خشانى رهوان ده بی له تیگه یشتنى فراوان و خه یالیکى ئازادو
دارشتنیکى سفت و پته وه وه هاتبی، ئه گه رنا جیگای خوی ناگرى.

نمونه ی په خشانى رهوان وه کو شاکر فه تاح، له (ژینى نوی) دا ده لئ:
(جیهان به ره و چاکى ئه روا: له گه ل ئه م هه موو شه پرو شوړو
به دکردارییه شدا که ئیمړو له جیهاندا ئه ببینن، من باوه یم وایه که
جیهان به ره و چاکى ئه رواو دواى هه ر ئه گاته ئه و ئامانجه ی ئاواتى بو
ئخوازين، واته ئه بیته یه ک خیزان له ناو یه ک خانوودا، به لام خیزانیکى
به ختیار له خانوویه کی ناوازه دا...)

(بق له به رکړنه)

ئەم پارچە نووسىنە بە كوردىيەكى پەتى و پەوان باسى لەناوچوونى
شەپو بەدكارى و سەقامگىر بوونى ئاشتى و ئاسايش دەكا. نووسىنەكە
وەكو ئاوى زولال بە نەرم و لووسى دەپواو خوینەر ھەست بە ھىچ گرانى و
زىربىيەك ناكە.

۲. پەخشانى زانستىي: ئەو پەخشانەيەكە بە شىۋەيەكى بابەتى
(موضوعى) باسى ھەقىقەتەكانى زانست دەكا، ھەر زانستىك: بىركارى،
فيزىيا، كىمىيا، جوگرافىا... ھتە. زمانى ئەم جۆرە پەخشانە دوورە لە
خوازەو دووبارەكردنەو ھونەرى پەوانبىژى تر. ئەم جۆرە پەخشانە
ناكەوئىتە ژىر كاريگەرى ھەست و سۆزى نووسەر ھەست و سۆزى خوینەر
نادوونى. بەبى لايەنى و بە يارمەتى كۆمەلە زاراۋەيەكى تايبەتيەو بە
دەربىرپىنىكى ورد، زانست شى دەكاتەو.

نموونەيەك بۆ پەخشانى زانستى وەكو مەحمود نورى قەرەداغى لە
باسى كۆمپىوتەردا دەلى:

(مىشكى ئەلكترونى پىك ھاتوۋە لە ژمارەيەكى گەلى زۆر لە
بەريەستەي (صمام) ئەلەكترونى يان ترانسستەر ھە پارچەي زۆر وردى
ئەلەكتريك كە كۆمەل كۆمەل داپىژراون و كۆكراۋنەتەو. زمانى ئەم
ئامىرە لە وشەي (بەلى - و - نە) پترى نيە، بە ماناي زانىارى
ئەلەكتريك، تەزووى ئەلەكتريك (بپوا) و (نەپوا) و ھىچ جۆرە ئامانجىك
ناداتە دەست ئاگادار و سەرپەرشت نەكرىت...) (بۆ لەبەركردنە)

لێرەدا، نووسەر بايەخى بەھەلپژاردنى وشە نەداو، زمانى خوازەيى و
پەوانبىژى بەكارنەھيئاو، تەنانت ھەولى نەداو، پرستەكانىشى

ئەۋەندە تۆكمە و پىك بىن، چونكى گەياندىنى زانىيارى لەلاى ئەۋ لەسەرووى
ھەموو شتىكەۋەيە، لەگەل ئەۋەشدا ئەۋەى لى دەگىرى كە دەيتوانى ھەر
بەۋ وشانە پستەى پىك و پىكتىر دروست بكاو ئەگەر نەختى وشەكانى
پاش و پىش بكدايە، ھەندى پستەى پەسەنتر دەردەچوون.

ھونەرەكان (ژانىراكان) پەخشان:

ھونەرەكانى ئەدەب، بە ھەردو شىۋەى ھەلبەست و پەخشانەۋە، لە
كۆنەۋە تا ئەمىرۇ زۆر گۆرانيان بەسەردا ھاتوۋە، لە گەشەسەندى
ئەدەبى جىھاندا، ھەندى ھونەر شىكلىان گۆرپاۋە ۋەكو دراما كۆنەكان
ھەموو بە ھەلبەست نووسراون، كەچى ئىستا دراما بە پەخشان
دەنووسرى، يان ھەندى ھونەر دەورىان بەسەر چوۋە ئىستا پىيان
نانووسرى ۋەكو داستانى پالەۋانىتى و دلدارى، ھەندىكى تر تازە
داھاتوون و تەمەنيان لە چەند سەدەيەك زياتر نىيە ۋەكو كورتە چىرۆك و
كورتە پۆمان و پۆمان، جگە لەۋەى پۆژنامەگەرى زۆر ھونەرى تازەى
ھىنايە كايەۋەۋ گەشەى پىدان ۋەكو وتارى ئەدەبى و بىرى پاگوزارى و
گالتەۋ گەپ... ئەمانە ھەندىكىن لەۋ ھونەرەكانەى بە پەخشان نووسراون:
ھەقايەت (بە ھەموو جۆرەكانىيەۋە)، ئەفسانە، وتارى ئەدەبى،
خوتبە، كورتە چىرۆك، كورتە پۆمان، پۆمان، شانۆگەرى، ژىننامە، بىرى
پاگوزارى (خاطرة)، لىكۆلىنەۋەۋ پەخنەى ئەدەبى، نامە، وتوۋىژ،
گالتەۋ گەپ، پەندى پىشىنان...

هه‌ریه‌که له م هونه‌رانه، له کوردیدا میژووی په‌یدا بوون و گه‌شه‌سه‌ندنی
خۆی هه‌یه، هه‌ریه‌که ده‌ستوو‌رو شیوازی نووسینی خۆی هه‌یه و هه‌ریه‌که
جو‌ری تایبه‌تی خۆی هه‌یه. له شوینی خۆیدا باسیان ده‌کری.

سه‌ره‌تای سه‌ره‌ه‌ئدانی په‌خشانی کوردی:

له کوردیشدا، له و میراته ئه‌ده‌بییه‌ی بۆمان ماوه‌ته‌وه، هه‌لبه‌ست
کو‌نتره‌و په‌خشان به‌قه‌د ئه‌و کۆن نییه.

کو‌نترین په‌خشانی کوردی که تا ئیستا دۆزرا بیته‌وه و له‌به‌ر
ده‌ستدابی کتیبه‌که‌ی عه‌لی ته‌رماخییه که له‌سالی هه‌زاری کو‌چیدا
(١٥٩١-١٥٩٢ ز) له ژياندا بووه. کتیبه‌که‌ی له‌باره‌ی پێ‌زمانی عه‌ره‌بی و
فارسی و کوردییه.

کتیبه‌که له‌ئه‌سلدا دوو ناوی بۆ داندراوه:

- هذا کتاب عبارة علی تره‌ماخی
- هذا کتاب صرف لسان کردی

کتیبه‌که پێ‌شه‌کییه‌ک و سی و یه‌ک (فصل) ه. چوارده‌ فه‌سلی پێ‌شه‌وه
له‌باره‌ی پێ‌زمانی عه‌ره‌بییه‌و شازده‌ فه‌سله‌که‌ی دوا‌ی ئه‌و له‌باره‌ی
پێ‌زمانی فارسییه‌و له‌ کو‌تایی زۆربه‌ی فه‌سله‌کاندا هه‌مان بابه‌تی له
کوردیشدا باس کردووه. فه‌سلی کو‌تایش بووه به (خاتمه).

زمانی نووسینه‌وه‌ی کتیبه‌که کوردییه‌کی پڕ و شه‌و ده‌سته‌واژه‌ی
عه‌ره‌بییه. ئه‌و زمانه‌یه که مه‌لاکانی کوردستان له حو‌جره‌کاندا ده‌رسی
عیلم و شه‌رعیان پێ ده‌گوته‌وه.

نەمەش نەوونەيەك لە پەخشانی تەرەماخی:

- فەسل د. بەحسا فەلە موزارەدایە: د زمانی کورمانجیدا پێنج سیغە بدەر دکهفن، زێدە نابێ وەکو نەها: (دچی)، (دچە)، (دچن)، (دچم)، (دچین). ئەفعالێدمایی ژێ لغان قیاس بکە...
- فەسل د بەحسا ئەمری حازریدایە: بزمانی کرمانجی دیسانی پێنج سیغە د ئەمری حازریدا ژێ دبه، مەسەلا وەکو نەها: (بدە)، یانی موفرەدی موخاتەبه، چەموزەککەر چە موئەننەسە (بدن) یانی هون تەسنیه و جەمعا غایبان چەموزەککەر چە موئەننەس، (بدم) یانی ئەز کو مۆتەککەلیم وەحدەمە، (بدەین) یانی ئەم کو مۆتەکەلیم مەعەلغەیرین، ئەم (بدەین).

دوای عەلی تەرەماخی، (عقیدە کردیە)ی مەولانا خالید دی که بە (ئاقیهی مەولانا) یان (ئاقیهی کوردی) ناسراوە. بێ گومان میژووی بو پیش ۱۸۲۶/۱۱/۱۷ دەگەرێتەو وە که مەولانا خالد لەو پۆژەدا کۆچی دوایی کردوو، ئاقیه که باسی پێنج روکنی ئیسلام و شەش ئەسلی ئیمان دەکا. لە باسی (پردی قیامت) دا دەلی:

(پردی قیامت که پردیکە لە موو باریکترە، لە تیغ تیزترە، بە ئەمری خودای تەعالا دەینێنە سەر پشستی جەهەننەمی، ئەم دەکەنە هەمووان بەسەریدا رابوورن، هەر کەسی بەهەشتی بێ، هیندیک وەک بروسکە، هیندیک وەک با، هیندیک وەک ئەسپی لنگ بەسەریدا

پاده بوورن. هر كه سى جه هه ننه مى بى پى هه لده خلیسكى ده كه ویتته
 جه هه ننه مه وه، خودای ته عالا وه های پى موقه دده ره هر كه س له دنیا دا
 له سه ر پى گای شه ریه تدا چاتر پابوردبى، له سه ر پردی قیامه تدا چاتر
 پاده بوورى).

گرنگى نه و به ره مه له وه دایه یه كه مین هه نگاوه بو جیبه جى كردنى
 داخوای گيانى و كولتوورى كومه لى كورده وارى به زمانى خو. هه ندی
 تیبینى له سه ر شیوازی به ره مه كه :

- نه و به ره مه ده ری ده خا، نه وسا سلیمانى هیشتا زارى جیگرتووی
 خو نه بووه چونكه كه شارى سلیمانى دامه زرا خه لكى زور ناوچه ی
 خاوه ن زارى جیا جیا هاتنه شارو هر كه سه جوړى ناخاوتنى خو
 هه بوو. دواى ماوه یه كى زور ئینجا نه و زاره كه لاله بوو كه ئیستا
 خه لكى شار قسه ی پى ده كه ن.

- هه ندی دیارده ی وشه سازى له به ره مه كه دا هه ن، جیگای لى
 وردبوونه وه ن، وه كو به كارهینانى (ده) له جیاتى (نه) ی كارى
 پانه بردوو. مانه وه ی (ت) له كوٹای كارى پانه بردوو بو كه سى
 سییه مى تاك. به كارهینانى (دى) له جیاتى (تر) ی ئیستای ناوچه ی
 سلیمانى.

- هه ندی وشه هه ن نه وسا به جوړىكى تر به كارها توون، وه كو:
 (بون) نه وسا (بىن) بووه، (بچوك) نه وسا (پچوك) بووه ...

دواى ئەم دەقە پەخشانە، بەرھەمەكانى مەلا مەحمودى بايەزىدى

دین، كە لەسالى ۱۸۵۶ و بەدواو نووسیویەتی، بۆ نموونە وەكو:

- مەموزین ۱۸۵۶

- عادات و پوسوماتنامەى تەوايفى ئەكرادىە و ئوسوولى نيزاماتى

كرمانجى، ۱۸۵۸-۱۸۵۹.

- جامع یى رساليان و حكايتان بزمانى كورمانجى ۱۸۶۰.

(مەموزین)ەكەى مەلا مەحمودى بايەزىدى كورت كردنەوہى

(مەموزىنى)ى ئەحمەدى خانىيەو بە پەخشان و بەزارى بايەزىدى

نووسراوہتەوہ. ئەمەش نموونەيەك لە دەقى چىرۆكەكە:

(دوئى وەقت و زەمانىدا، لەوان كناران، عادەتەكى قەدىم بوو كو سالى

جارەكى، دوەقتى نەورۆزىدا سەرى سال دكرن. وئ پۆزى، ئەهلى و

خەلكى بازىر حەموو، فەقىرو دەولەمەند، مەزن و بچووك، نىرومى،

عموومى، ژبۆگەشت و گەپپيانى، ب دەرقە دچوونە دەشت و سەحرانى.

جنس جنس و پەف پەف، ژ دەرقە پەسمى كەيفخوشى نەورۆزى ل وئ

دەرى ئىجرا دكرن، لەورا وئ زەمانى قسمى تايفا ژنىد موسلمانان حەموو

مەستوورەو قەشیرتى بوون، بەپرووى نا مەحرەم و بيانىان نەدكەتن.

لاكن پۆزا كو ئەو عيدا نەورۆزى دبوو، حىجاب و پەردە ژتايفا ژنان

پادبوو، مپروژن وئ پۆزى بە ھەڤخويا دبوون...

دوای ئەم بەرھەمانە و ھەر لە ساڵی ١٨٦٠ شیخ حوسینی قازی
مەولوودنامە کە ی خۆی نووسیوە کە بە خشانیکی سەر وادارو پەوانە و
بەزاری کرمانجی خواروو (ناوچەی سلیمانی) نووسراوە. ئەمەش
نموونە یەک لەو مەولوودنامەیە:

(حکایەت کراوە لە زەمانی ئەمیری پەشید - ھاروونە پەشید -
لە شاری بەسرە جوانێک ھەبوو پێسو پەلید، لە فاسیقیدا شاگردی ئەوی
بوو یەزید، چ چاکە ی نەبوو لە پاش ئیمان، فەقەت کە مانگی مەولوود
دادهات غەسل و تۆبە ی دەکرد تەماعێکی ئی دەنا دە یخویند مەولوودی
حەزەرەتی پیغەمبەری ئینس و جان. وەختی کە مرد لە بەر خراپی یان
فریایان دایە سەر گووفەکان، نە یان بەردە سەر قەبران، بانگی هات لە
ئاسمان، ئە ی ئەھلی بەسرە حازر ببنە سەر جەنازە ی فلان جوان، کە
وەلی ییکە لە ئەولیا ی خوداوەندی پەحمان. ئەھلی شار جوان و پیرو
پادشاو دەرویش و گەداو فەقیر، حازری جەنازە بوون دەفنیان کرد بۆ
تەئخیر. لە خەویان دیت ئەو وەل شەو لە سەر تەختی بەھەشتی
دانیشتیە پووی وەک مانگ دەدا پەرقەو، پێیان وت ئەتۆ لە دنیا زۆر
فاسق بووی و ئەحمەق، بەچی سەبەب شادبووی بەھوورو قوسوورو
لیباسی سوندوس و ئیستەرەق، گوتی بەسەبەبی تەعزیمی مەولوودی ئەو
حەزەرەتی کە بەئیشارەتی ئەنگوستی مانگی دەکرد شەق).

ئەم مەولوودنامەيە لە رووی ناوەرۆک و رووخساردەو:

- ۱- چۆنیەتی دروست کرانی دنیا چونکە لە شەرافەتی پیغەمبەر دروست کراوە (لولاك لولاك لما خلقت الافلاك)
- ۲- ھەندى چىرۆكى كورتى تىدايە، گەرەبى و کاریگەرى مەولوودى پیغەمبەر پيشان دەدەن و نموونەى سەرەو یەکیکە لەو چىرۆکانە.
- ۳- باسى چۆنیەتی لە دایکبوونی پیغەمبەر دەکا.
- ۴- مەولوودنامەکە بە پەخشان نووسراوە و جاروبار پارچە شیعریکی تی ھەلکیش کراوە.
- ۵- زۆریەى ھەرە زۆرى بە پەخشانى سەرۆادار نووسراوە، بەزۆرى ھەر جارەى کۆمەلى دەستەواژە و پستەى زۆر دەبن بەھاو سەروا.
- ۶- زمانەکەى پرە لە وشەى فارسى و عەرەبى. ھەر ئەو زمانەيە کە شاعیرانى سەدەى نۆزدەمى ناوچەى سلیمانى شیعریان پى نووسیوە.

دواى ئەم بەرھەمانە کە پەخشان نووسراوە و لەبەرە بەرى کۆتایی سەدەى نۆزدەم پەخشانى کوردی دەروویەکی زۆر گەرەبى بۆ کرایەووە لەو بە دواوە بە فراوانی کەوتە بلۆبۆنەووە نەشو نەماکردن، ئەو دەروویش لە ۱۸۹۸/۴/۲۲ لە قاھیرە و لەلایەن میقداد مەدحت بەدرخانەو دەرچوو بۆ ماوەى چوارسال بەردەوام بوو. نموونەيەك لە پەخشانىكى رۆژنامەى کوردستان:

(وەك ئەز دېهسېم كورددا گەلەك دەولەمەند هەنە، گەلى دەولەمەندىن كورددا، بابىن وە ب دوگاز جاوى سېى چوون بەر پەحما خودى، ئون ژى وى وەلى بچن لەوان زىڤو زىڤىن عولبەكرىن وەدە دەرىڤن، پىيا خودىدە مەكتەبو مەدرەسا چى كەن، زارويىن بى دى و باب بدن خوندن دا ئون دنياو ئاخىرەتى راحەت بكن، خودى ژ وە پازى ببە. دەرىن ئەز لى گەپابىم من گەلەك مەوقىن دەولەمەند دىتنە زارويىن فەقىر دانە خویندن پى كرنە ئەستانبولى، مەكتەبو مەدرەسەيىن مەزن، نھۆ حەمى مەزن بىنە، حەمى ژى مەئموورو زابىتن دەولەيىنە...).

(بۆ خویندەنەو)

لەو ساوہ تا ئىستا چى پۆژنامەو گۆڤارى كوردى دەرچوو، هەموو دەورىان لەپىش خستنى پەخشانى كوردیدا هەبوو، چونكە پۆژنامەگەرى هەموو دونيا هەر پەخشانەو تەنيا جاروبار دەقى شيعرى بلاو دەكاتەو ئەویش پىژەيەكى زۆر كەمە لەچاو هەموو نووسىنەكانى دى. جگە لەوہى پەرەسەندنى زياترى چاپو چاپەمەنى واى كرد پەخشان زياتر گەشە بكاتو هەموو ھونەرەكانى پەخشان بە كتيپىش بكەونە بەر دەستى خوینەرەن... لەباسى پۆژنامەگەريدا، پۆلى پۆژنامە لە گەشەسەندنى پەخشان پوونتر دەكرىتەو، جۆرەكانى ترى پەخشانىش وەكو وتارو چىرۆكو پۆمان... ھەريەكە لە شوينى خويدا باسى لى وەردەكرى.

هەندى جۆرى پەخشان

۱. وتار:

پارچە نووسىنىڭ بە پەخشان دەنوسى، درىژىيەكەي چەسپاۋ نىيە، دەشى يەك دوو لاپەرە بىۋ دەشى بىست سى لاپەرە بى، بەشۋازىكى پوون بەزىمانىكى پاك و پاراۋ باسى بابەتەك دەكات و بىرو باۋەر ھەست و سۆزى نووسەرەكەي دەردەپرى. لەھەموو جۆرە (ژانرە) ئەدەبىيەكانى دى نەرم و دەستەمۆترە، چۆنت بوى وا دىتە دەست.

كورتە مېژوۋىيەكى وتار

ئەگەر چى پەگو سەرە داۋو پەگەزەكانى نووسىنى وتار زۆر كۆنە بۆ سەردەمى يۇنانەكان دەگەرپتەۋە، بەلام بۆ يەكەم جار لە مېژوۋدا لەسەر دەستى مۆنتىنى فرەنسى (۱۵۳۳-۱۵۹۲) ياساۋ بنەماكانى گەلالە بوون، ئەۋكاتەي كە سالى (۱۵۸۰) دوو بەرگى وتارى ئەدەبى بەناۋى (ھەولەكان - les essais) بلۆكردەۋە، مۆنتىنى وتارەكانى درىژبوون دەگەيشتە چەند ھەزار وشەيەك، بابەتەكانى بەزۆرى بە دەۋرى شتى ۋەكو: درۆزنەكان، دەستوۋرى جلو بەرگو ھونەرى گفتوگۇدا بوو. لەدۋاى مۆنتىنى (باكون) ئىنگلىزى لەژىر كاريگەرى مۆنتىنى دا كۆمەلە وتارىكى بلۆكردەۋە.

لە سەدەي ھەقدەھەمدا، ھەندى نووسەرى ۋەكو سىر وىليەم كۆرنوۋىلېرو نىكولاس برىتون و سىرتۆماس ئۆفەرېرى، لەبۋارى وتار

نووسیندا بەشدارى چاکیان نواندو جىّ پەنجەیان بەرپەوتى وتار
نووسینەوہ ئاشکرایە .

لە سەدەى ھەژدەھەمدا، بەھۆى دەرچوونى بلاوکراوہ و چاپەمەنى،
وتار زیاتر بەرہ و پىش چوو، رىچارد ستايل و جۆزيف ئەدیسۆن داھىنانى
باشیان لە نووسینى وتاردا کرد .

لە سەدەى نۆزدەھەمدا وتار بناغەى پتەوترو خۆیشى گەشاوہتر بوو،
بابەتەکانى فراوانتر بوون و وتار نووسەکان زیاتر بابەت و شیوازی
خودىیان پەپرہ و دەکرد، چونکە سەردەمەکە سەردەمى پرہوسەندى
پىيازى پۆمانتىک بوو، دیارترین و وتارنووسى ئەم سەدەى (لام و ھازلت و
دى کوینسى و ستیفنسن) بوون... ئەوہى زیاتر گەشەى بە وتاردا
دەرچوونى گۆڤارو پۆژنامە بوو، چونکە جیگای بلاوبوونەوہى وتار
بەزۆرى گۆڤارو پۆژنامە و بلاوکراوہیە... لە سەدەى بیستەمدا، وتار ھەر
لەچوونە پىشەوہدابوو و تا ئىستاش وتار نووسین نرخى خۆى لە دەست
نەداوہ .

لە کوردیدا، نووسینى وتار لە گەلّ بلاوبوونەوہى پۆژنامە سەرى
ھەلداو چەسپا، ئەگەر پىشتەر پرەگەزو بنەماکانى وتار لە ھەندى نووسیندا
ھەشبوو بىّ بەو جۆرە نەبووہ، بىّ بە ژانرىکى سەربەخۆ...

جۆرهكانى وتار:

وتار به شئوويه كى گشتى دوو جۆره:

۱. وتارى خودى (ذاتى)

۲. وتارى بابەتى (موضوعى)

يه كه ميان زياتر په يوه ندى به خودى نووسه ره وه هيه وه هست و
سۆزى نووسه رى به سهردا زالّه و كه سىتى نووسه ره كه ي به پوونى پيوه
دياره، كه چى دوو ميان پى له سهر لايه نى بابەتى داده گرى وه ولّ ده دا
راسته قينه ي چه سپاو باس بكات، بويه ريگه به هست و سۆزى خوى نادا
تيكه لى نووسينه كه ي ببى و، كه سىتى نووسه ر له م جۆره وتاره دا
دهرناكه وى.

هه ندى سيماي وتارى چاك:

۱. وتار نووسينى كه، نه زۆر كورته و نه زۆر دريژه، به ده ورى (۱۰) لاپه ره
مه زنده كراوه.

۲. باسيكى سهر به خويه، واته نه ليكدانه وه ي بيرى كى كورت و چرپه و
نه كورت كرانه وه ي باسيكى دريژه.

۳. وتار بيناي تايبه تى خوى هيه. له پيشه كى و چه ند پهره گرافيك و
نه نجام پيك دى. بيرى گشتى وتاره كه: به پى گرنكى، به سهر
پهره گرافه كان دابه ش ده بى.

٤. وشه و پرسته كانى پوون و پوخت و بژاردەن، هەريەكە وەكو خشتى
 ديوار لە شوينى خۆى هاتووە .
٥. ئامانجى سەرەكى بزواندى هەست و سۆزى خوینەرە ...
٦. وتار ناو نیشانى هەيە و دەبى ناو نیشانەكە لە گەل ناوەرپۆكەكەى
 بگونجى .

نموونه يه كى وتار:

وتاريك لە ژمارە (٩)ى پۆژنامەى (كوردستان) بە ناوى (ولات - وطن)
 بلاوكراوەتەو، نزيكەى سى ستوونى داگرتووە . لە پيشەكيدا دەلى:
 (وەتەن، ئانكو ولاتى مرۆ، جسمەك وەيە كويين ژوى جسمى
 مۆتەئەسیر دبن خەلقين وى دەرينە . دە ويجا هنگى مرويين ولاتەكى
 خوى قوووت بين هەوقاس ئاخ و بەرى وى ولاتى خوى دبە . هنگى بابى
 من ژكوردستانى پابى ئەو مەئمورين حكومەت پى دكە سەرگوندو
 بازارپين كوردستانى وەك مارا، خونا خەلقين كوردستانى قەدخون...)

لیکدانه وهی مانای وشه کان :

مرۆ	:	مرۆڤ
بیڤ	:	ئهوانه ی
وی ده ری	:	ئهوینده ری، ئه وی
هنگی	:	کاتی که
خوی	:	خاوه ن، خودان.
هه وقاس	:	ئه وه نده
ئاخ	:	خۆل، زه وی
به ر	:	به روبووم
رایی	:	هه ستا، پۆیشت
رێ دکه	:	ده چیته
قه دخون	:	ده خون هه

ئه م وتاره به کوردیی هکی ره وان نووسراوه، ئه گه رچی جاروبار وشه ی بیانی شی تیکه وتوو به لام دارپشتنه که ی پوون و رهوانه. ئه م وتاره هاندانه بو ئه وه ی هاوولاتیانی کورد یه ک بگرن و دژی داگیرکه ر بجه نگن. جا ئه و داگیرکه ره چ عوسمانلی بی و چ مسقوف (واته پووس).

۲. كورتە چىرۇك

چىرۇك لە ئەدەبى جىھاندا رەگى زۆر كۆنە و لە قالبى ھەقايەتى
فۆلكلورى و ئەفسانە و داستان و چىرۇكى گيانداراندا دەردەكەوى، بەلام
كورتە چىرۇك وەكو جۆر (ژانر) يىكى سەربەخۇ لەسەدەى نۆزدەھەمدا
لەسەردەستى (ئەگار ئالان پۆۋكى دى مۇپاسان و چىخەف) قالبى
ھونەرى خۇى وەرگرت.

كورتە چىرۇك بەگشتى دوو جۆرە:

- چىرۇكى بىياتگەرىى (تركىبى)

- چىرۇكى شىكارىى (تحليلى)

ھەرىكە لەم دوو جۆرە سىماو بىنەماى تايىبەتى خۇى ھەيە، بەلام
بەشىۋەيەكى گشتى كورتە چىرۇك لەم رەگەزانە پىكىدى: (كەس، كات،
پووداۋ، شوين) ھەرىكە لەم رەگەزانە مەرج و خاسىيەتى تايىبەتى ھەيە
بۇ ئەۋەى چىرۇكەكە سەركەۋتوۋىي.

لە ئەدەبى كوردىش، وەكو ئەدەبى نەتەۋەكانى دى، رەگەزى كورتە
چىرۇك بۇ چىرۇكى مىللى و ئەفسانە و داستان... دەچىتەۋە، بەلام وەكو
جۆرىكى ئەدەبى سەربەخۇ لەسەدەى بىستەم سەرى ھەلداۋ نەش و نماى
كرد.

ئەگەرچى بىروراي جيا جيا ھەيە، ئاخۇ يەكەم كورتە چىرۇكى كوردى
كامەيە و كەى بلاۋبۆتەۋە، بەلام بەزۇرى تۆزەرەۋان لەسەر ئەۋە رىكن

كە يەكەم چىرۆك ئەۋەدى (فونئادى تەمۆيە) كە لەژمارە (۲-۳) ى گۆڭىرى
پۆزى كورد (۱۹۱۳) لە ژيژى ناۋى (شەۋىش) دا بىلاۋ كراۋە تەۋە.

ئەمەش نەمۇنە يەكە ئەم چىرۆكە :

(شەۋىش كۆپى شىفانە كى يە، ب خۈە دەھ سالىيە، زارۆكە، بەلى پىر
چاقى ۋى گرىيە، شەۋىش دىا خۈە نەدىيە، پەبەن ۋە بەلەنگازە، قەت
تشتە كى وان تونىنە. تىنى مەتە كى شەۋىش ھەبۈۋ، ئەۋزى پىرەك بوۋ،
شەۋىش جارنا بال ۋى دچە، دلى مەتا خۈە ھەك دكر...)

لىككەدەۋەى وشەكان :

شۋان	:	شۋان
ب خۈە	:	خۋى
زارۆكە	:	مىندالە
بەلى	:	بەلام
چاق	:	چاۋ
گرى	:	گرىيان
دى	:	دايك، دىاخۈە: دايكى خۋى
نەدىيە	:	نەدىتيە، نەدىۋە.
پەبەن	:	بىكەس و كار
بەلەنگاز	:	ھەزارو نەدار
تونىنە	:	ھىچ نىيە

تنى : تەنيا
 مەت : پوور، خوشكى باوك
 ئەوژى : ئەویش
 جارنا : جاروبار، ھەندى جار
 يال وى : لاي ئەو (لاي پوورى)
 ھنك : فىنك، خوش

ئەم چىرۆكە وىنەي ژيانى كۆيرەوهرى شوانىكى كورد دەخاتە بەرچاۋ
 كە لەباۋكىكى پىرو مندالىكى دەسالانە پىك ھاتوۋە ناۋى (شەۋىش) ە.
 پۇژىكىيان باوكە پىرەي نەخۇش دەكەۋىۋ ناتوانى بچىتە بەر مەرى،
 پىدىن سىپىيەكى گوند، بە نەخۇشىەكەي دەزانى، دى (شەۋىش) دەباتە
 مالى خۇيان، خواردنى دەداتىۋ ھەندى خواردنىش بۇ باۋكى شەۋىش
 دەنىرىۋ پزقۇي كورى خۇي پادەسپىرى لەباتى باۋكى شەۋىش بچىتە
 بەر مەرتا لەنەخۇشىەكەي چاك دەبىتەۋە.
 ئەم چىرۆكە بە دوو ھەلقە بالاۋكراۋەتەۋەۋ لەكۆتايىدا نوسراۋە (داۋى
 ھەيە - ماۋىەتى).

لەژمارە سىدا چىرۆكىكى دى بەناۋى (كندو) بالاۋكراۋەتەۋە، ئەمە
 زىاتر چىرۆكىكى مىللىيەۋ لەناۋ ھەلكدا باۋە، زۆر لەچىرۆكىكى
 مەحمۇدى بايەزىدى دەكات. دوور نىيە ھەر ئەۋىۋ داپژابىتەۋە.

دوای ئەمە چیرۆکی (لەخەوما)ی جەمیل سائیب دى، كە لە (١٩٢٥)هەو بەزنجیرە لە پۆژنامەى (ژيانەو)دا بڵاوى كردهووە. ئەم چیرۆكە هەمووى پەخنەى لە فەرمانپەرەواى شىخ مەحمود.

٣. شانۆگەرى

شانۆگەرى بەرھەمىكى درامىيە (كردەنيە) بۆ ئەو نووسراو لەسەر شانۆ پيشكەش كرى، ئەكتەر دەورى كەسەكانى شانۆگەريە كە دەگيرن.

كوڤترين شانۆگەرى لای یۆنانەكان بوو كە لە بۆنە ئاينىيەكاندا پيشكەشيان كردوو شانۆگەرى ئەوسا بە شيعر بوو و لە شانۆى كراوہى نيمچە بازنەييدا پيشان دراوہ. دوای یۆنانەكان رۆمانەكان پەرەيان پيداو لە چاخەكانى ناوہ راستيش زمانى لاتينى بەسەر نووسيندا زال بوو و شانۆگەرى خرايە خزمەت بىروباوہرى ئاينى. لەسەدەى شازدەم و حەقدەمدا لە ئینگلتەرە شەكسپىرو ھەر لەسەدەى حەقدەمدا كورنى و موليېرو راسين لە فرەنسا گەشەيان بە شانۆگەريدا لەسەدەى ھەژدەم و نۆزدەم ئينجا بىستەمدا جۆرە ريبازى جيا جيا لە نووسين و پيشكەشكردنى درامادا سەرى ھەلدا لە كوردیدا، جگە لەوہى پەرگەزى دراما لە زۆر يارى ميللى ناو كوردەوارى ھەيە وەكو مىرو ئاشەوان، ئاغا ئاغيانى و ھتد... يەكەم درامای كوردى ئەوہى كە عەبدە پەحيمى پەحمى ھەكارى (١٨٩٠ - ١٩٥٨) بەناوى مەمى ئالان نووسىويەتى و لەژمارە (١٥)ى گوڤارى (ژين)ى سالى ١٩١٩ بڵاوكراوہتەوہ.

نموونه يهك نه شانۇگه رييه كه

(مه مۆ: به لى... ئىرۆكه مير عه مر كرىيه غه زايه، نه ياران سه رحه د
 گرته، زارى كوردان مه عازهللاه دى دبه ر ده ست و پييين دژمنان
 بچت... نه ز ژى كي مترم! ما نه ز كورمانچ نيم! ما نامووسا هه ر كورده كي
 نامووسا من نيينه! نه ليه ت، نه ليه ت نه زى بچم قيامه ت رابت ديسا نه ز
 دچم، خوين سه ران ببت ديسا نه ز خوه ناگرم. هه تتا خه زال ژى من مانع
 بكه ت ديسا نه ز ناوه ستم. نه ز مه مى ئالانم. ميرى هه كارييان نه مر
 كرىيه...)

(ته نها بۆ خويندنه)

ئيكدا نه وهى وشه كان:

ئىرۆكه	:	ئهمپۆكه، ئهمپۆ، ئىرۆ
عه مر	:	ئهمر، فهرمان
غه زا	:	چوونه شه پى كافران
نه يار	:	دورژمن
سه رحه د	:	سه رسنور، سه رتخوب
زارى	:	زارۆ، مندال
مه عازهللاه	:	په نا به خوا
نه ليه ت	:	بى گومان
رابت	:	هه لېسى
خوه ناگرم	:	خۆم دوا ناخه م
مانيع بكه ت	:	پى بگرى، لى نه كه پى.

هەر چهنده پالەوانى ئەم چىرۆكه ناوى (مەمى ئالان)ە، بەلام هيچ
پەيوەندى بە داستانى مەمى ئالانى ناو كوردەوارىيەو نىيەو وەكو هەر
ناوێكى تر بۆ پالەوانى شانۆگەرييەكه داندراوہ.

شانۆگەرييەكه بىرى نەتەوہيى و ئايىنى پێكەوہ گرى داوہو
هەلوێستىكى پر سۆزى لە كۆتاييدا نواندووە كه لە ئەدەبى بيهودەيى
(عبث) كامۆى فرەنسى نزيك دەبێتەوہ.

مەمى ئالان گەنجێكه تازە ژنى هێناوہ (خەزال)و پيرە دايكىكى هەيە
كه جارى شەرى قرالى كافران دەدرى و سەلاحەدينى ئەيووبى بەرەو
پرۆوى خاچ پەرستان دەبێتەوہ، مەمى ئالان بەدواى جارەكه دا دەچى و
دواى سالىك دەگەرێتەوہو لەگەڵ خەزالى ژنى باوہش بەيەكدا دەكەن و
پادەكشێن و خەو دەيانباتەوہو ئەو دەمە دايكى لەمال نابى كه ئەو
دیتەوہ، پاشان دايكى بەسەردا دیتەوہو دەبينى پياويك لەگەڵ خەزالى
بووكى پاكشاوہ، ئەويش يەك پمى لى دەداو دەيكورژى و خەزال بە
ئاگادى و هاوار دەكا (تە چاقى خوہ كۆركر)...

ئەم كۆتاييە دلتهزێنە لە چىرۆكى (مەمۆ)ى فۆلكۆريدا هەيەو
شانۆگەرى (تيك نەگەيشتن)ى كامۆى فرەنسى لەسەر هەمان بنەما
هاتوہ.

كوردى پەتى

زمانى كوردى، ھەر لە سەرھەتاي نووسىنىيەو، كەوتبوو ژیڤ
كارىگەرى زمانى دراوسىڭكانى و بەتايبەتیش زمانى ەرەبى، بە ھەزاران
وشەو دەستەواژەى ەرەبى لە كوردى بە كاردەھاتن واى لى ھاتبوو
زۆرجار تەنيا دارشتنى پىزمانى پستە بە كوردى دەمايەو، دەنا ھەموو
وشەكان ەرەبى بوون... ئەگەر چاويكى خىرا بە نووسىنەكانى
پۆژنامەى (كوردستان) و (پۆژى كورد) و (پۆژى كوردستان) و... بگيرين
ئەم راستىيەمان بۆ دەردەكەوى.

مىجەرسۆن، كە دواى ھاتنى ئىنگلىز بۆ عىراق و كوردستان، خاوەن
دەسەلاتىكى زۆربوو، سەرھەتا لە بەغدا پۆژنامەى (تىگەيشتنى راستى)
دەركردو پاشان لە سايىمانى پۆژنامەى (پيشكەوتن)ى دەركرد
(۱۹۲۰-۱۹۲۲) سۆن جگە لەوھى كە خۆى كوردىيەكى باشى دەزانى و
زۆر بەرھەمى راستەوخۆ لە ئىنگلىزىيەو كوردو بە كوردى و لە
پيشكەوتندا بلاوى كردۆتەو، ھەولئى دەدا زمانى كوردى لە وشەى بيانى
پاك بكاتەو. بۆ ئەم مەبەستە نووسەرانى ھان دەدا بە كوردى پەتى
بنووسن و پيشپرکىيەكى ئەنجامدا سى كەس خەلاتەكەيان بردەو:
يەكەم: شىخ نوورى شىخ صالح بە شىعرى (جووت و گا شتىكى چاكە)،
دووم زەكى سائيب بە پەخشانى (بۆ چرووك) و سىيەم: جەمىل سائيب
بە پەخشانى (پۆژەو بوونىك)، ھەرسىڭيان لە ژمارەى (۳۰) پيشكەوتندا
بلاوكرائەتەو.

نەمەش نەمۇنە يەكە لە (بۆ چرووك) ى زەكى سانیب

(هەچ وەختى ئەم قامیشە دوو لەتە، ئەم ئاسنە دوو کەرتە ئەگرم
بە دەستە وە، زمانم توى توى ئەبى. خويىنى دل، ئەو دلۆپە سوورانە لە
هەموو شارەگى لەشمە وە کۆ ئەبیتە وە ئەتکى حەوزىكى سوور دەخاتە
بەر چاوم، تىنۆك تىنۆك لە چاومە وە فرمىسك ئەپژى و لەبەر پىما بىرىك
پەيدا ئەبى سەرم وەکو مزراحىكى دگ دگە بەگور دايكوتى، گىژو سوور
ئەخواو لەبنيا ئەمىنیتە وە. ئەو هەنسكانەى لە بنكى دلە وە هەلئەكشى
لە گەرووما کۆ دەبیتە وە، هەناسەم لى دەبىرى، دەمەوى نەختى لەم
کاسە لىو پىژەى دلەم برىژم و سووك كەم...) (بۆ خويندە وە)
دیارە ئەم وتارە بە کوردییەكى پەتى نووسراوە، وشەى بیانى زۆر
كەم تىدايە، پستەکانى پىك و پەوانن، دارشتنى پوختە و بى گرییه.
ناوەرۆکەكەشى بابەتتىكى خودییه... نووسەر باسى بارى دەروونى خوى
دەكات و دەیهوى بۆ کرووزو بۆ چروو دلەى سووتاوى بە گەرووى شمشال
دەردەبىرى.

حسین حوزنی موکریان، که زمانزان و دیرۆکنووس و هونه رمه ندىكى گه و ره ی کورد بووه، له ساڵى ۱۹۱۵ له حه له ب چاپخانه یه کى کړى و ساڵى ۱۹۲۶ هینایه پواندز دهستى به بڵاوکردنه وه ی کتیبى کوردی کردو رپۆژنامه ی (زارى کرمانجى) یشى ده رکرد که له ماوه ی ۹۲۶-۹۳۲، (۲۴) ژماره ی لى ده رچوو. له ژماره (۵) ی ساڵى دووه مدا (۱۹۲۸) و تارىكى بڵاوکردۆته وه به ناوى (دهورى ئىستيعباد) (ل ۸- ۱۵)، باسى زولم و زۆرو كوشتارى (محه مه دى قاجار) ده كا دژى گه لى كوردو نه به ردى كورد پيشان ده دا له به رگرى كردنى ده سترى ژىيه كانى محه مه د ئاغا.. ئه مه ش نمونه يه كه له و نووسينه: (له كورده كانى تالش، سى كه س ده ستیان هاويزته خه نجه رى پياوه تى، له شه وى شه ممه، بيست و يه كه مى زيلحيجه، ساڵى ۱۲۱۲ د، نزيك به سپييده، له ناو چادردا چوونه سه ر ئاغا محه مه د به خه نجه ران پارچه يان كردو سندووقى پر گه وه رو بازوو به ندو شيرى گه وه ر به نو ده رباى نوورو تاجى ماه و گه ليك چتى به نرخ، كه ئاغا محه مه د له حكوومه تى كورده كانى زه ندى ده ست كه وتبوو، هه موويان هه لگرتو چوونه كن سادق خانى شقاق، ئه و سى كوردانه تۆله ی كورده كانى تالش و زه ندیان له ئاغا محه مه د كرده وه ...).

(ته نها بۆ خویندنه)

بەشى نەمۇنەى ئەدەب

سەيید یاقوبی ماھیدەشتی

ژیانی:

سەيید یاقوبی ماھیدەشتی ناسراو بە (سەی یاقۆ) یەکیکە ژ ھۆزانقانی کورد کو ھۆزانی بەشیۆ زاری کوردی لوری ڤەھاندییەو سەرەرای ئەڤ شیۆ زارەش، ھۆنراوەی بە موکری و ھەورامی داناوە. ھەر چەندە تانھۆژی سالی لە دایکبوون و مردنی بە تەواوی پوون و ئاشکرانییە، بەلام ژۆرتتری سەرچاوە ئەدەبیەکان بۆ ھەندی دەچن کە ناوبراو لە سالی ۱۲۲۹ی کۆچی کە دەکاتە بەرامبەر سالانی ۱۸۱۲-۱۸۱۳ز لە گوندی (قەمەشە)ی مایدەشتدا لە دایکبووە و ھەر لە منداڵیەو خراوەتە بەر خویندنی ئەو کاتەو سەرەتا ھەردوو زمانی فارسی و عەرەبی فیروبووە، ئنجا ھەر بۆ خویندن پووی کردووەتە کرماشان، ھەر بەمەستی خویندن سەری لە گەلەك شوین و دەر داوە و تا لە پاشان بووە بە (میرزا) و نووسەر لای حەسەن خانی فەرمانپەرەوای کەلھور، لای ئەودا دەمینیتەووە تا لە سالی ۱۲۹۲ی کۆچی کە دەکاتە ھەڤەر سالانی ۱۸۷۴-۱۸۷۵ز، کۆچی دوایی دەکات و تەرمی وی لە گوندی قەمەشە دەیتە قەشارتن. دیوانەکی نزیکە (۲۰) ھەزار دێرە ھۆنراوە بووە تیا چوووە و نەماوە، ئەوێ ماوە بە دەست گەیشتوووە دەوری ھەزار دێرێکە.

ناوەرۆكى ھۆنراوەكانى :

وەك زۆرىنەى ھۆزانقانە كلاسيزمەكانى پۆژھەلات، سيفەتە زالەكان بەسەر ھۆنراوەكانى سەيىد ياقوبدا خۆيان لەم چەند تەوەرەيەدا دەبيننەو :

۱. تەوەرەى ھۆنراوەى دلدارى و خوشەويستى، كە ديارە
كارىگەرييەتى سەعدى شيرازى فارس و مەلا خدرى نالى كورد
بەسەريدا لەم بوارەى ھۆنراوەدا تا رادەيەكى زۆر ديارەو، ئەو
دلداريىيەى كە سەيىد ياقو باسى ليۆە دەكات زياتر بەرگۆشە نىگاي
دلداريىيەكى ئاسمانى دەكەويت بەلاى تەسەووف و خوارپەرستىيەو
با دەداتەو، بەشيكى زۆرى ئەو ھۆنراوانەى كە بەدەستمان
گەيشتوون و لە فەوتان پزگارييان بوو، ھۆنراوەى دلدارين،
نموونەشيان ئەم چەند دىرەيە :

(۱) گا پەروانەى دەور شەم جەمالانى	گا ھامرازی راز كەمەر لالانى
(۲) گەھى سكووتى گەھى نالانى	گا چون ئەودالان ويلى مالانى
(۳) من ھەر دەواگەم تۆ ھەر زامەنى	تۆ تاكەى نەفكر سەوداى خامەنى

(ھەمووى بۆ لەبەرکردنە)

۲. تەوەرەى ھۆنراوەى وەسفى ديمەنى سروشتى، تەوەرەيەكى دى
ناوەرۆكى ھۆنراوەكانىيەتى كە ديارە جوانى سروشت و ديمەنە
جوانەكانى بەھار سەرچاوەيەكى ئىلھام بەخشى ھۆزان بوو لای
ئەو، بۆيە كە دیتە سەرباسى بەھار و ديمەنى سروشتى وەستايانە
باس لە جۆرى گول و گولزارى بەھارى كوردستان دەكات و دەلييت :

۱. ئەر خەوان و نەرگس و نەسرین و یاس و یاسەمەن

سۆسەن و لاۋلا و لیل و لالە ھایی ئەحمەدی

۲. گاج و شمشاد و سەنەوبەر عەرعر و سەر و سەھی

سەر فرازان قەد کەشیدە تا وە چەر خ داومری

۳. فەسلی عەیش و فەسلی نۆش و دل بە جۆش و غەم خەمۆش

بادە نۆش و دەس نەدۆش و ماھروویانی پەری

۴. فەسلی گۆل، فەسلی رمیاحین، فەسلی سونبول، فەسلی عشق

ئەم بەھار لالەزار و ئەم شەرابی کەوسەری

(لە سەرەتاوە سێ دێر بۆ لەبەرکردنە)

۳. ئنجا تەوەرە یەکی تری ھۆنراو لای سەید یاقۆ، تەوەرە ی

ھۆنراوە ی ئاینییە، لەو جۆرە ھۆنراوە یە شدا ئەسپی خۆی تاوداوەو

شارەزایانە مەلەوانیی تیا دا کردووە.

ھەر لەم بوارەدا ئەگەر بەچاویکی پسپۆرانە ھۆنراوەکانی سەید

یاقوب بخویننەو دەبینن وەکو مرقیکی شارەزا لە ئەدەبی فۆلکلۆری

نەتەوەکی زۆرجار پەنا دەباتە بەر بەکارھێنان و سوود وەرگرتن لە

پەندی پیشینان، بۆ ئەوەی ھۆنراوەکانی پێ برازیننەو وەو جۆرە

پتەوييەك بە ناوەرۆكى ھۆنراوەكانى بدات. بەكارھيئەتە پەندى پيشينان
لەلايەن ئەم ھۆنەرەو نيشانەى پلەو پايەى شارەزاييەتى لە ئەدەبى
فۆلكلورى كوردیدا. بۆ نموونە لەم دىرە ھۆنراوەدا:

رای روواو ئەنجیر کەردەنى وەپیش
باوہ توو گورگی ھای نە چەلدەمیش

(بۆ لەبەرکردنە)

ئاماژە بە پەندىكى پيشينانى كوردى دەكات كە بەشيۆەى لورى بەم
جۆرەيە: ((پووا دەمى وە دار ئەنجیر نارەس، ئوشيت خراوہ))
واتە: ((پىوى دەمى بەدار ھەنجیر ناگات دەلى خراپە))
واتاى دىرە ھۆنراوەكەش ئەوەيە: ((تۆ پى پىوى و ھەنجیرت گرتۆتە
پيش (کردووتە بەپيشە)، بابە تۆ گورگی بەلام واى لە پىستى مەر
داى)).

رووخسارى ھۆنراوەكانى

لەپيشدا گوتمان كە سەيید ياقوب وەكو ھەر ھۆنەرێكى ئەو
سەردەمانە، لە ھۆنراوەكانیدا بى ئەوەى پى بزانيەت پىچكەى پىبازى
كلاسيزمى گرتۆتە بەر، تەنانەت پىبازى ھۆنراوەكانى لەگەڵ پىبازە
كلاسيزمەكەى پۆژەلاتدا دەگونجيت چونكە:

۱. لە ھۆنراوەكانیدا زمانىكى كوردى تىكەل بە وشەى عەرەبى و فارسى
بەكارھيئاوہ، كە ديارە پى و ابووہ ئەم كارە جۆرە پازانەوہو

جوانىيەك بە پووخسارو سىماي ھۆنراوەكانى دەبەخشىت، بۆ
نمونه :

۲. بەشىكى زۆرى ھۆنراوەكانى بەسەر كىشى (عەروون) دانراون كە
ھۆنەرانى عەرەبو فارسىش بەكارىان ھىناو، زياترىش بىر بۆ ئەو
دەچىت كە ئەمەي لەژىر كاريگەرىيەتى ھۆنراوەكانى مەلا خدرى
ناليدا ۱۸۰۰-۱۸۷۲ز كىردىت، چونكە شەيداي ھۆنراوەكانى ئەو بوو.

۱. ھەر لەبەر ئەو ھى كەوتوو تە ژىر كاريگەرىيەتى ھۆنراوەى ھەورامى،
بۆيە دەينىن ژمارەيەك لە ھۆنراوەكانى بە كىشى (پەنجە- بىرگە)
داناو، جگە لەو شەھەرە تا لەجۆرى دارىشتنى ھۆنراوەكانىداو
لەجۆرى ئەو پەيغ ووشانەى بەكارى ھىناو بەلاى ھۆزانقانى
گۆران (ھەورامى) دا دەچىت وەك:

زاھد حەرامەن، زاھد حەرامەن

زاھد زىندەگى وەتوو حەرامەن

نەشوورت وەسەر نەپات وە دامەن

نە ھەرگىز مەجلىس عەيشت مەقامەن

تەماشاي ئەبرۆى خەم نەگردنى

ژەو خەم و قامەت چەم نەگردنى

(بۆ لەبەر كردنە)

۴. بەگشتى ئەگەر سەيرى پووخسارى ھۆنراوەكانى بکەين و تىياندا
وردىنەو دەينىن، بەشى ھەرە زۆريان ھۆنراوەى ناسكو پاراون، بە

زمانىكى سادە و بى گرى، دايانۇن كە ئەمەش يەككە لە سىما ديارەكانى
 ھۇنراۋە سەيىد ياقوب، ديارە سەيىد ياقوبىش، ۋەكو ھەر ھۇنەرلىكى
 كورد لەو سەردەمانەدا كەتتوۋەتە بەر كارىگەرىيەتى چەند ھۆكارىك كە
 ماۋەيان بۇ پەخساندوۋە بۈيۈكلىك بۇ خۇش كىرۋە تا پىچكەي
 ھۇنراۋە دانان بگىت و بىي بە ھۇنەر، ھەندى لەو ھۆكارانە ھاۋەشەن
 كارىگەرىيان بەسەر ھەموو ھۇنەرلەر ھەبوۋە، ھەندىكىشيان تايپەتن
 بەخۇي، بۆيە بەتتىكرابى دەتوانىن ئەو ھۆكارانە لەم چەند خالەي
 خوارەۋەدا كۆ بگەينەۋە:

۱. خويىندەۋەي شاكارەكانى شاعىرى بەناۋبانگى فارسى زمان

(سەعدى) شىرازى ئەو شاكارانەش (گولستان) و (بوستان) بوون.

۲. كارتىكرىنى ھەندەك ھۆزانقانانى كورد ۋەك (ئەلماس خانى

كەلھور) و (خاناي قوبادى) و (نالى) و (سالم)، تەنەت ئەۋەندە

شەيداي ھۇنراۋەكانى (نالى) بوۋە ھاتوۋە، ژمارەيەكى زۆر

ھۇنراۋەكانى لە ھۆزانقانانى كەلھور ۋەركىر ۋەركىر ۋەركىر

(نمونه ل ۵).

۳. ۋەكو زۆربەي ھۇنەر ھۆزانقانانى پىش خۇي و سەردەمى خۇشى،

گىرۋەدى داۋى دۆست و خۇشەۋىستەكەي بوۋە ئەم ھۆكارەش

كانياۋى ھۇنراۋەيان لەلا تەقاندۆتەۋە.

ئەمەش نموونەيىكە لەو ھۇنراۋانەي كە لەژىر كارىگەرىيەتى ھۇنراۋەي

نالیدا دايانۋە:

۱. شوورئ وه سهرم كهوتيه لهم مهستی چاوه
هیچ جیگه نه نیشم مهگهر نهوجی كه شهراوه

۲. ئەم زولفو روخی دولبهره؟ یا لهیل و نه هاره؟
یا ههوری رهشو پهردمكهشی بانى ههتاوه

۳. رووخسارى توو وهك مانگو دوو زولفت ومكو عهقره
هر چهن كه قهمر عهقرهوه، رازیم به قهزاوه

۴. سوۆزى دلمه باعسى تاوو كوولى گریان
مه علوممه كه ناگر سه بهبى جوششى ئاوه

(له سه رهتاوه سى دىر بۆ له بهرکردنه)

لیكدانهوى پهیشان

۱. شوورئ وه سهرم كهوتيه : شوړيک كهوتيه سهرم
هیچ جیگه نه نیشم : هیچ جی نییه تیایدا دانیشم
واتا : شوړیکى وان كهوتيه سهر له بهر مهستی
ئەم چاوانه، هیچ جه و شوینیک نییه كه تیایدا دانیشم، تهنیا ئەو
جیگهیه نه بى كه وینهى چاوى دۆسته كه مى تیدا كیشراوه و نهوى تیدا
ههیه .

۲. روخ : پوو، دەم و چاو

پەردەكەشى : پەردەى كىشاوه (كىشايە)

بانى : بەسەر

واتا : ئەمە زولفو پووى خۆشەويستەكەمە؟ يان ئەمە شەوو

پۆژە، لىرەدا زولفى لەپرەشىدا بە شەوو پووى لە گەشاووييدا بەپۆژ

چواندووە يا ئەمە ھەورى تارى و پرەشە كە وەكو پەردە خۆى بەسەر

(ھەتاو) دا داوھ لىرەشدا زولفى بە ھەورى پرەشو پووى بە (ھەتاو)

چواندووە .

۳. پووخسارى توو : پووى تۆ، پووئى تە

عەقرەو : دووپشك، عەقرەب

پووى تۆ لە جوانيدا وەكو مانگەو ھەردوو زولفەكەشت لەوھدا كە

لاربووئىنەوھ وەكو دووپشك وان، ھەر چەندە كە مانگ بەدەست

دووپشكەوھ گىرى خواردووھ، بەلام ئەم قەزايەو بووھ وا ھاتووھ .

۴. سۆز : شۆرش و سووتان، سۆتن.

باعسى : ھۆكارى و سەبەبى .

تاوو كول : بەخوپ، بەليزەو بەتاو

جۆشش : كولان، كەلن.

شۆرش و سووتانى دلمە بوويتە ھۆى ئەوھ كە بارانى فرمىسكى

گريانەكەم بەگەرمى دەپژئى، ئەمە شتىكى راستە كە ئاگر ھۆى كولان و

جۆششى ئاوھ، ئەگەر ئاگرى عەشقى تۆ نەبى فرمىسكم بەو جۆرە

نارژىتە خوارەوھ .

عەلى حەرىرى

عەلى حەرىرى ئىكە ژ ھۆزانقانىن كلاسيزمى يىن كورد ناڤى ۋى
(عەلى) يە ب ناڤى گوندى ۋى (حەرىر) جەي ژ دايك بوونى ب ناڤ كرىيە.
(حەرىر) گوندەكە ل ناحيا (شەمزدىنايە) ياكو دكەڤىتە دەڤەرا
(هەكارى) يا.

ناڤ و دەنگىن دەست ھەلى ۋ ھۆستايى ۋ ئىخستە بەرىك ۋ سەنگاندنى
ب ئاوازەكى خوش و دلڤەكەر د كوردستاندا ناڤدار بوويە.
عەلى حەرىرى خويندكارى جەي ھەكارىان بوويە. زاناو رۆشنېر
بوويە، مېژوو نووسى كورد (شەرەفخانى بەدلىسى) د (شەرەفنامى) دا
خويندكارىن ھەكارى يا ب سەر خويندكارىن كورد ئىخستىيە. پەسنا
زىرەكى ۋ جوامىرىيا وان كرىيە.

ھەروەسا شاعىرى كوردى ب ناڤ و دەنگ (حاجى قادىرى كۆيى)
گەرەبى ۋ شاعىرىيا عەلى حەرىرى دەردىڤىخت، چونكە ل پال وان
شاعىراندا يى كواسى وان دكەت ناڤى عەلى حەرىرى پ قى جۆرى
دەينىت دەمى دېڤىت:

ئەوى جامى گوتوويەتى ئەمەيە
لەو قسەو مەدحە مەقسەد ئەمەيە
پىرە مەردى بدیدە ئەم ز جەزىر
نىك مەردى بدیدە ئەم ز حەرىر

حاجی دبیزیت مه به ستا (جامی) ژوی دپری (عه لی هه ریری) یه ده می
دبیزیت: من پیره میره ک دیت خه لکی جزیرییه و پیاوه کی چاک دیت
خه لکی هه ریرییه.

دگه له ک سه رچاوه یین نه ده بیاتی کوردیدا وه سا لیک ده دن کو
مه به ست پی (مه لا جزیری) و (عه لی هه ریری) یه.

ژ دایک بوون و مرنا عه لی هه ریری تا ئیستا پوهنو ئاشکرا نه بوویه
هه ر سه رچاوه یه ک ب هۆزانقانی سه ده یه کی داده نیت.

لی یادیارو ئاشکرا، عه لی هه ریری پیش نه حمه دی خانی یی ژیا ی
چونکه خانی د کتیا (مه م و زین) یدا نا قی هه ریری ب یی (مری) و ئینیت
ده می دبیزیت:

من دی عه له ما که لامی مه و زوون
عالی بکرا ل بانئ گه ردوون
بینافه روحا مه لی جزیری
پی حه ی بکرا عه لی هه ریری
که یفه ک وه بدا فه قی ته یران
حه تا ب نه به د بمایه هه یران

واته: ((ئه ز دا ئالایی هۆزانی و توری کوردی ل هه رچوار په خین
جیهانی به رزکه م. گیانی مه لای جزیری زیندوو که مه فه، دا عه لی هه ریری
ب گیان ئیخم. ب زیندوو کرنا جزیری و ب جان ئیخستنا هه ریری ب
پاده کی وه سا فه قی ته یران دلگه شو به ختیار که م تا کو هه تا هه تایئ نه و
دلگه شو شادمان مابا)).

چەرخى ژىنا عەلى حەرىرى ب دروستى پوهن و ئاشكرا نەبوويه،
دتارىيا نەزانينى دايە، تنى ئەو تىشتى نەو ددەستدا دىپرە شيعرى
(پى مەى بکرا عەلى حەرىرى) يا خانىيە و ياکو نافى وى پشتى جزيرى ئىنايە.
جزيرى ل ساللا ۹۵۷ كۆچى ژ دايك بوويه و ل ساللا ۱۰۵۰ كۆچى پى مرى.

حەرىرى د وارگەهەكى كوردیدا نزيكى نيڤا دووى ژ سەدى شازدى و
سەرى سەى هەقدى زايىنى ژايە. لى ھندەك دىژن خەلكى
(حەرىرە - دىر حەرىرا) لىك ھەقلىرىيە، ئەگەر خەلكى (دىر حەرىرا) بىت
ئەقە بەلگەيەكى تازە بۆ مىژووى ئەدەبى كوردى دەداتە دەست و ئەو
ژى ئەوە كو ئەدەبىياتى كرمانجى ژووروو د وى سەردەمىدا ب پەنگەكى
وہسا د (بۆتان) دا گەشە كرىيە تا گەشتىيە ناوچەى سۆران و ئەگەر
مىرنشينا بۆتان تىك نەچووبوايە ئەف دىالىكتە وەسا دا بەلاڤ بىت كو
ھەمى كوردا پى نقيسىبايە.

ئەو وارگەھ و جڤاتگەھا عەلى حەرىرى تىدا ژياى وەكى ھەمى
جڤاتگەھىن دى يىن كوردى ژ لايى ئابوورى و ئافە دانكرنى د پاشكەفتى
بووينە و دىن كارتىكرنا ئۆلى (ئايىنى) موسلمانەتتى قە بووينە. ژ بەر
ھندى پى و دەرگەھ ھەمى بۆ سۆفيايتى د قەكرى بوون و پەھىن خۆ تىدا
بەنە خوارى، ھىلىنن خۆ د مەژى زاناو نە زانادا چىكەت. ژ بەر ھندى
ھۆزانن عەلى حەرىرى يىن كو ژ ديوانا وى ماين و ددەست دانە، پويىن
وى جڤاتگەھى و وارگەھى كوردى كو حەرىرى تىدا ژيايە بەر پوى دكەت.
عەلى حەرىرى ھوزان ب دىالىكتا كرمانجى ژووروو قەھاندينە، تا
ئىستا ژ چەند پارچە ھۆزانى، حەرىرى زىدەتر ب دەست نەكەفتىنە.

عەلى حەرىرى ھۆزىنغانەكە سەر ب قوتابخانا مەلای جىزىرى بوويە،
پەيوەندى ب ئاقەرۆك و پووخسارى وى چەشنى ئەدەبا كلاسسىزمى قە
ھەبوويە .

ژھۇزانىن عەلى حەرىرى

۱. ديسان ژىئۇ عەشقا بەرى، پىر ئەندە روونم ئا تەشە
زولفا موزىيەن عەنبەرى، دەعوا دگەل خالا رەشە
۲. خالال دىمى دل رەقا، سەد رۇخ و جانم بىن فیدا
سوونم گەلۇ چوم تى ئەما، تەرکەم كىردن عەقل و ھوشە
۳. عەقل و ھۆشم بوونە ئەسیر، دنیا کو گەھگەھ تىتە بىر
دىم شوبەھتا بەدرا مونىر، زولفا ژ وىردى بىن خومشە
۴. وىردان ژ نىف زولفا دىرىن، شوغلا بەنەفشى تى وىرىن
بالا و قەددا عەرەرىن، ھەریان ل سەر مارى رەشە
۵. ديسانى حەى تىت و دچىت، ئىحيايى ئەمواتان نەبىت
وہجەان مودام نوور ژى تەچىت، دىم شوبەھتى شەمعا گەشە
۶. شەمعا شەبستانان ئەوہ، وىردا گولستانان ئەوہ
سرى تەبستانان ئەوہ، شوخا (حەرىرى) دل گەشە

۷. عه جیب له تیفو جندییه، ئه زمان نه زانو (پښم) یه
 ناگه ه ژ عه شقبازان نییه، مه ستو خومارو سهر خومه شه

۸. سهر خوشی جاما شهربه تی، دیم شوبهی شه معا زوله تی
 حوریا دباغی جه ننه تی، سهر داری جه نندین مه هومه شه

۹. مه هومش کو وستان سهر ب سهر، ئه وهاته دهر میری دگه ف
 وان گو ت (عه ل) یو لاته خه ف، مه ب مردنی قهوی خومه شه

(سی دیری له سهره تاوه بو لهیه رکردنه)

لیکدانا په یشان

ژنق	: سهر له نوی
به ری	: پيشوو
ئهنده روون	: ناوه وه، ناو دهر وون
ئاته ش	: ناگر
موزه یه ن	: پاراوه، خه ملاندی
ده عوا	: شهر، جهنگ
ت گه ل	: له گه ل
دیم	: ده مو چاو
دل ره قا	: دلی رفاند
گه لو	: خه لکینه، کورینه
چو	: هیچ
بین	: بهین - بون

له نيوان	: رُ نيّف
شين بوون، پوان	: ههريان
مار	: حەي
شه وه زهنگ، تاريكستان	: شه بستان
هاوين	: ته بستان
جوان، جحيل	: جندی
سه رخوش	: مه ست
نازدار، وهكو مانگ	: مه هوش
شيرى ميسرى	: ميسرى
دده ستدا، له جهنگدا	: ت كهف
ئه وان	: وان
مه ترسه	: لاتە خەف
ناوچه	: ده قەر
زيره كى	: ده ست هەلى
پيڭخستن	: ئيخستنه به ريك
ناودار	: ناقدار
زور	: گە لەك
داده نييت	: دادنييت
كوچى	: مشه ختى
چوو به دلوقانیا خودى: مردوو، كوچى دوايى كردوو	
به مردوويى	: ب يى (مري)
سه ده	: چه رخ
ته نيا	: تنى

نهۆ	: ئیستا
مالك	: دیره شیعر
نبقا دووی	: نیوهی دووهم
جفاتگهه	: کومه لگه
ئۆل	: ئایین
پئی	: پینگا
پهه	: پهگ
مهژی	: میشتک
چیکهت	: دروست بکات
به ر پوی دکهت	: دیار دهکات، پیش دهخات.

۱. دیسان سهر له نوێ عه شقه که ی پيشوو سه ری هه لدايه وه و پر دهروونی کرد له ئاگر. ئه و زولفه ی به عه نبه ری بۆن خو ش رازاوه ته وه، شه ر له گه ل خالی په شی دهم و چاوی یار دهکات.
۲. ئه و خاله ی وا به دهم و چاوییه وه دل می رفاند، با سه د پۆج و گیانم فیدای بیّت، ئای خه لکینه ئه و منی سوتاندو هیچم تی دا نه ماو عه قل و هۆشی منیان به جی هیشت.
۳. عه قل و هۆشی من بوون به یه خسیری ئه و خاله په شه و جاروبار که دنیا ی دیته وه بیر ده بینێ دهم و چا و له مانگی یه ک شه وه ی پوونا ک ده چیت و زولفیشی له گو لی بۆن خو شی.

۴. گول له ناو زولغان دپروين، شوعله ی وښه وشه یان به سهردا وهریوه،
بالاو قه د وځ عهرعهرن و ماری پرشیان له سهر پواوه. ماری پرش
(واته زولف).
۵. دیسان نه و ماره پرشه دیت و ده چیت، مردووان زیندوو ده کاته وه
(واته نه و زولفه مردوو زیندوو ده کاته وه).
- ده م و چاو وځ مه ی به رده وام پروناکی لی هله دستیت و ده م و چاو
وځ مومی گه شه.
۶. نه و ده م و چاوه یه مومی شه وه زهنگ، هر نه و گولی گولزاران،
نه وه نهیني گهرمی دل، شوخیکی دلگه شی خه لکی هریره یا
شوخی دلگه شی عه لی هریریه.
۷. زور سه یرو جوان و قه شهنگه، زمانی کوردی نازانیت چونکه پومیه
واته تورکه، ناگای له عاشقان نیه، چونکه هه میسه مه ست و
خومارو سه رخو شه.
۸. به جامی شه ربه ت سه رخو شه، ده م و چاوی وځ مومیک وایه له
تاریکیدا، له باغی به هه شتدا خوړیه، سهر دارو گهره ی پوی جوان و
نازدارانه.
۹. نازداران پۆل به پۆل پاوه ستان و پریزبون، نه و نازداره ش هات و
شیری میسری به دهسته وه بوو، نه وان وتیان (عه لی) مه ترسه، نیمه
به مردن زور دلان خو شه.

مەھەلە

۱۸۳۰-۱۹۰۶ز

ژىيانى:

ھۆنەرى پايتەختى بەرزىمان ناۋى مەھەلەدە، كۆپى مەلەك ئوسمانى بالىسى،
لەنەھەلى پىرو زاناي (شىيخ رەش) ۵، سالى (۱۸۳۱ز-۱۸۳۲ز) لە سلىمانى
ھاتتە دۇنياۋە، ھەتتە سالان بو، خراۋەتە بەر خويىندىن، ماۋەيەك لاي
باۋكى كىتەپ ورتەلەكەنى خويىندۇۋە، پاشان بەر فەقىيەتى بۇ خويىندىن
چوۋە بۇ شارى (سەنە، سابلاغ)، لە دىۋايىدا گەپراۋەتەۋە سلىمانى، لاي
مامۇستا ناۋدارەكەنى ئەۋناۋچەيە خويىندۇۋىيەتى. پاشان چوۋە بۇ
بەغداۋ لاي زاناي بەناۋبانگى كورد مفتى زەھەۋى خويىندۇۋىيەۋ ماۋەيەك
لاي ئەۋ ماۋەتەۋە تا ئىجازەتى مەلەيەتى پىداۋەۋ كوردۇۋىيە بە مامۇستاي
مىزگەۋتى ئىمام ئەزەم لە بەغدا. لە سالى (۱۸۶۲ز) بەغداي
بە جىھىشتۇۋەۋ گەپراۋەتەۋە بۇ سلىمانىۋ بوۋە بە ئەندامى دادگا.
لە سالى (۱۸۶۸ز) دا بەھۋى مردنى باۋكىيەۋە. دەستى لەكارى مىرى
كىشاۋەتەۋەۋ بوۋە بە مەلەۋ دەستى كوردۇۋە بە دەرس وتەۋە بە
فەقىيان.

لە سالى (۱۸۸۳ز) مەھەلى چوۋە بۇ ھەجۋ لەۋيۋە چوۋە بۇ
ئەستەمۇلۋ لەپىگەي پىۋاۋ ماۋۇلانى كوردەۋە چاۋى بە سولتان
عەبدولھەمىدى ئوسمانى كەۋتۇۋە، سولتان پىزىكى زۆرى لى گرتۇۋەۋ
فەرمانى داۋە كە خانەقاھەكى لە سلىمانى بۇ بىكەنەۋە، بەناۋى (خانەقاھە)

مەھىۋى(يەھۋە) . كە گەپراۋەتەۋە بۇ سىلىمانى خەرىكى دەرس وتتەۋەى
 زانست و ئايىنو رابەرى كىردنى خەلك لەبارەى سۆفىيەتى دابوۋە . لە سالى
 (۱۹۰۶ز) كۆچى دواىى كىردوۋە لە خانەقاكەى خۆيدا بەخاك سىپىردراۋە .
 لە ھەرەتى تەمەنىدا جۆش و خرۆشك لە دلىدا پەيداۋوۋە بەرەو
 مەيدانى عەشقەۋەى بىردوۋە ، ھەرئەو عەشقە بەتىنە بوۋەتە ئىلھامى
 ھۇنراۋە وتنى ، ئىنجا وشەى (مەھىۋى) ھەلېژاردوۋەو كىردوۋىيە بەنازناۋى
 ھۇنراۋەى خۆى .

ئەو بنەمالەى كە مەھىۋى تىايدا گەۋرە بوۋەو پەرۋەدەكراۋە ۋاى
 لىكىردوۋە كەسەر بەرىتە مۆزەخانەى ئەھلى سۆفىنزمىيەۋەو بەراۋىدىكى
 بىرو باۋرەكانيان لەگەل دلى خۆيدا بىكات ، ھەر بىرو باۋەرى سۆفىيەتى
 مەھىۋى كىردە ھۇنەرىكى ناۋدارى سۆفىيەتى .
 مەھىۋى بە يەكك لە شاعىرە بەرزەكانى كلاسيزمى كوردى
 دادەنرىتەو لەسەر پېرەۋى نالى پۆىشتوۋە .

پرووخسارى ھۇنراۋەكانى :

- ۱ . كىشى عەروۋى عەرەبى بەكارھىناۋە .
- ۲ . يەككىتى قافىيەى پاراستوۋە ، واتە سەرتاسەرى ھۇنراۋەكە لەسەر
 يەك قافىيەى .
- ۳ . وشەى عەرەبى و فارسى لە ھۇنراۋەكانى ديارە .
- ۴ . وشەكارى و وردەكارى زۆرى بەكارھىناۋە بەدۋاى وشەو دەرپىنى
 گران گەپراۋە .

ناوەرۆكى ھۇنراوەكانى:

لەرپووى ناوەرۆكەوۋە ھۇنراوەكانى لەبارەى ئايىنى وفەلسەفەو
سۆفىيەتى و ھەستى نەتەوہىيە .

۱. ئەمە نموونەيەك لەھۇنراوہى سۆفىيەتى مەحوى:

۱. ديارم دەيرى عيشقە، جئ بە سووتن بئ لەوئ دەگرم
كە من مشتئ چل و چئوم، بەچى بىم، كەلكى كئ دەگرم

۲. نەگەيىە دامەنى دەستى دوعا، جا دەبمە خاكى رپئى
تەرىقەى گۆشەگىرى بەردەدەم، ئەمجارە رپئ دەگرم

۳. كەدادى يەئسى خۆمم بىردە لا، ئەم عارفە توند بوو
وتى: ئاخر سبەينئ جەژنە، خوئنى تۆ لەپئ دەگرم

۴. لە روو سورى عىبادەت لامو لەروو زەردى خەجالەت مام
بەناوى سئوى ناوم باغەوانو من بەھئ دەگرم

۵. لەسەر خۆچوونە، شەيدابوونە، قور پئوانە، سووتانە
ھەتا مردن، مەجەببەت ئىشى زۆرە، رپزى لئ دەگرم

٦. چ شوخه ئاگرم تیبهر دمداتو پیم دهلی یا شیخ
به خاشاکی دهوت شوعله، عهسامه دمستی پی دمگرم

٧. کهسینهی ریښمی بهو تیغی نازه نهجن نهجن کرد
وتی: پهژموردهیه ئهم لالهزاره، ئاوی تیدمگرم

٨. له پاداشتی قسهی سهردا همه ئاهو ههناسهی گهرم
کهسی شیتانه بهردم تیگری، من بهرقی تیدمگرم

٩. شوکر هوشیاره مهحوی، تیدمگا دونیا خهراباته
که بهد مهستی بکا نههلی، خراپهی بۆچی لیدمگرم

(له سهرهتاوه سی دیر بۆ لهبرکردنه)

مهحوی له مهیدانی کوردایهتی لهم چوارینانهی خوارهوهدا ههستی
نیشتمان پهروهی و نهتهوهپهستی خوی دهربرپوهو شانازی پیوه کردوه.
دهلیت:

١. له دهوری دلمی که دی ئهم ههموو غهمو تهعهبه
دهروونی کهیله له زووخواو و دهردو تا بهلهبه
وتی: ببی دله! وهک تو خهرابو شیفته حال
بهلی ههیه له من ناشفته تر: ولاتی بهبه

۲. بنووسه، پیری دلم ئه مری کرد، ئیتاعه م کرد
 له ئیبتیداوه که بهینئ مونسایی دیوان
 که دایه کی و مگو مه حوی، قه له ندریکی کورد
 میسالی پادشه هی فورسه، ساحیبی دیوان.

(یه ک له م چوارینه بۆ له بهرکردنه)

واتای وشه کان:

دیار	:	کۆی داره به واتا شوین و ولات
دهیر	:	شوینی په به نه بۆ مه سیحییه کان
گۆشه گیری	:	دووره په ریژی
عارفه	:	پۆژی پیش جه ژنی قوریان
لام	:	من ته ریک و بئ به شو مل پیچی که رم
شوڅ	:	عه یارو زۆرزان
ریش	:	بریندار، سینه ی ریشمی: سینگى بریندارمی
په ژمورده	:	سیس بوو
سهرد	:	سارد
خه رابات	:	مه یخانه
به دمه ستی	:	سه رخۆشی له راده به دهر
چل و چپو	:	ئیسک و پروسک
به ناوی سیوی ناوم: واته به سیو ناوی بردووم، ناڤئ من کرییه سیف		

شیخ رهزای تاله‌بانی

۱۸۳۱ز- ۱۹۱۱ز

ژیانی:

شاعیری گه وره‌مان ناوی (ره‌زا)یه و کورپی شیخ ئه حمه‌دی کورپی مه‌لا مه‌حموودی زه‌نگه‌نه‌یه و له‌ سالی ۱۸۳۱ زایینی له‌ گوندی (قرخ)ی سه‌ر به‌شاری که‌رکوک هاتۆته‌ دنیاوه، له‌ مزگه‌وتدا خویندوو‌یه‌تی، جگه‌ له‌ زمانی دایک زمانه‌کانی عه‌ره‌بی و فارسی و تورکی به‌ باشی زانیوه، هۆنراوه‌ی به‌م چوار زمانه‌ نووسیوه‌ تییاندا بالا ده‌ست بووه، شاره‌زای ئه‌ده‌بیاتی فارسی و عه‌ره‌بی و تورکی بووه، ماوه‌یه‌ک ژیا‌نی خۆی له‌ ئه‌سته‌نبۆل به‌سه‌ر بردوووه‌ پاش گه‌رانه‌وه‌ی بۆ که‌رکوک له‌سالی ۱۸۹۸ چوو‌ته‌ به‌غدا له‌وێ پهیوه‌ندی له‌گه‌ڵ بنه‌ماله‌ی سه‌لیم به‌گی بابان و سه‌ید عبدالره‌حمان نه‌قیبی به‌غداد زۆر خۆشبووه، تا له‌سالی ۱۹۱۱ی زایینی له‌ته‌مه‌نی (۷۹) سالی‌دا کۆچی دوایی کردوووه‌ و له‌ گۆرستانی مزگه‌وتی شیخ عه‌بدولقادی گه‌یلانی نیژراوه‌...

دیوانه‌که‌ی تاوه‌کو ئیستا چه‌ند جار له‌ کوردستان و له‌ ده‌ره‌وه‌ی کوردستاندا چاپکراوه، دیوانه‌که‌ی کراوه‌ به‌سی به‌ش (به‌شی کوردی و فارسی و تورکی) له‌ هه‌ر سی زمانیشدا شاعیریکی زۆر سه‌رکه‌وتوووه، ته‌نانه‌ت وای ئی هاتوووه‌ هه‌ندی‌ک له‌ شاره‌زایانی ئه‌ده‌بی تورکی به‌ شاعیریکی گه‌وره‌ی نه‌ته‌وه‌ی تورکی دابنێن که‌ ئه‌مه‌ش راست نییه، سه‌تمیکی گه‌وره‌یه‌ که‌ له‌م شاعیره‌ گه‌وره‌یه‌ی کورد ده‌کریت:

۱. چاپی یه که می دیوانه که ی له سالی ۱۹۳۵ له لایه ن مه ریوانیییه وه له به غدا بووه .
۲. (دیوانی شیخ رهزای تاله بانی) چاپی سالی ۱۹۴۶ له به غدا له لایه ن شیخ عه لی تاله بانیییه وه چاپکراوه .
۳. (دیوانی شیخ رهزا) چاپی سالی ۱۹۹۹ له سلیمانی ئاماده کردن و لیکدانه وه ی ئومید کاکه رهش وحه مه بۆر.
۴. (دیوانی شیخ رهزا) ساغکردنه وه ی شوکور مسته فا چاپی سالی (۲۰۰۰) له شاری هه ولیر.
۵. (دیوانی شیخ رهزا) ساغکردنه وه ی لیکدانه وه ی د. موکه ره م تاله بانی له سالی (۲۰۰۱) له شاری هه ولیر چاپکراوه .
۶. (شیخ رهزای تاله بانی) که له شاعیری خۆره لاتی ناوه راست که لیکۆلینه وه یه کی تیرو ته سه له له سه ر زیان و هۆنراوه کانی له لایه ن نووسه ر (ئه حمه د تاقانه).

مه به سته کانی شیخ رهزای تاله بانی:

هۆنراوه کانی شیخ رهزای تاله بانی ئەم مه به سته بانیان تیدا ده بینریت:

۱. داشۆرین و شه ره جنیو (جوین):

ئەگەر سهرنج بدهینه دیوانی شیخ رهزا ئەوه ده بینن زۆریه ی
هۆنراوه کانی، داشۆرینن واته هۆنراوه ی (هه جوون، واته ئەم بابته
بابته تی سهره کی شیعره کانی شیخ رهزا بووه، به هونه ریکی بهرزو
زمانیکی ئاگرینه وه دایرشتوون، قسه ی سه یرو سه مه رهن که نه ک هه ر
پسپۆرو شیعر دۆستان به لکو به گشتی زۆریه ی خه لکه که هه زیانی لی
بووه، بۆته مایه ی به ناوبانگ بوونی شاعیر، واته هۆیه سه ره کییه که ش
ئەو هۆنراوه پر له جنیوو قسه په رده لی هه لمالراوانه یه تی، بۆیه شاعیر
شانازی بۆ به زمانی خۆی ده کات له م باره یه وه ده لیت:

تۆ هه ته تیغی ده بان، من هه مه تیغی زبان

فه رقی ئەم دوو تیغه هه روه ک ئاسمان و رێسمان

(بۆ له بهر کردنه)

که له م دێره دا شیخ رهزا زمانی شیعره کانی خۆی به تیغ داده نیت
به رامبه ر خه نجه ری ده بانی خه لک واته هی ئەو تیزتره له هی ئەوان.
هۆنراوه شه ره جنیوه کانی نیوان شیخ رهزاو شاعیری گه وره (جه میل
صدقی زه هاوی) له لایه ک و شیخ رهزاو شوکری فه زلی له لایه کی تره وه هه ر
له و شه ره جنیوانه ده چیت که له نیوان شاعیرانی عه ره ب (جه ریر) و
(فه ره زده ق) کراوه به لام ئەم هۆنراوانه و هۆنراوه کانی تری هینده پوو
هه لمالراون که پووی ئەوه مان نییه بیانخه ینه سه ر لاپه ره کان لیتره دا

تەنھا ئەم ھۆنراۋىيەى دەخەينە پۈۈ كە زەمى (شەيخ عەلى) دەكات و دەلەت:

۱. بېگانە ھەموو ساحىبى جاھو جەبەپۈۈتن
بېچارە براى (شەيخ عەلى) موفلىس و پۈۈتن

۲. ئەى شەيخ عەلى چاكە وسووقت بەبرا بى
باۈر مەكە بەم خەلقە كە وەك توۈلە لەدوۈتن

۳. قەۈمى كە لە عەھدى پەمەرت خەلقە بە گۆش بوۈن
تەحقىقى بزەنە بە خۇدا جۈملە عەدوۈتن

۴. رەحمىان نىيە دەربارەى تو خەزم و ئەقارب
موشفىقرە، بېگانە، لەمانە كە عەموۈتن

۵. نادان و قورمساغ و نەزانن كە ئەمانە
گاھى لە سەما، گاھ لە سەيرى مەلەكوۈتن

۶. ئەم تەكىە نشىنانە چە دەرۈش و چە سۆفى
ھەر چەند بەدل موشتەغىلى زىكرو قنوۈتن

۷. وەك حاجى مابەينى (سەفا) و (مەرۈە) بە تەعجىل
بۆ لوقمە ئەمانىش بە مەسەل يونس و خوۈتن

۸. جومعانه بپراوه، به خودا موفليسه (لاميع)
نه پوولي حه مامي هه يه نه پاره يي تووتن

(له سه ره تاوه سئ دتر بؤ له به رکردنه)

۲. نيشتمان په روه ري و شانازي كردن:

شيخ رها له باري نيشتمان په روه ري شدا شاعيري كي بي وينه بووه،
له ديوانه كه يدا كومه ليك هونراوه ي وا ده بينرئيت كه لووتكه ي هه ستي
نيشتمان په روه ري هه و شانازييه كي بي وينه به دهوري ميرنيشينه كانى بابان
دهكات كه له شارى سليمانى فرمانر هه و بوون نه ويش وهكو روشن بيرئكي
هوشيار نه وه ي زانيوه كه له ناو چوونى ميرنشينى بابان زيانى خو ي و
نه ته وه كه يه تي، بويه هه ناسه ي ساردى بؤ هه لده كيئشى و له هه ستي كي
نه ته وه ييه وه باسى (سليمانى) ي پايت هه ختى بابان دهكات و ده لئيت:

۱. له بيرم دئ سوله يمانى كه دارو لوئكى بابان بوو
نه مه حكوومى عه جه م، نه سوخرم كيئشى ئالى عوسمان بوو

۲. له بير قاپى سه را سه فيان دمه بست شيخ و مه لاو زاهيد
مه تافى كه عبه، بؤ نه ربابى حاجه ت گردى سه يوان بوو

۳. له بير تابوورى عه سكه ر رئ نه بوو بؤ مه جليسى پاشا
سه داي موزيقه و نه قاره تا نه يوانى كه يوان بوو

٤. در یخ بو ئه و زه مانه، ئه و دمه، ئه و عه سه ره، ئه و پۆزه
که مه یدانی جرید بازی له ده وری کانی ئاسکان بوو
٥. به زه ربی حه مه یی به غدا ی ته سخیر کردو تی ی هه لدا
سوله یمانی زه مان راستت ئه و ی باوکی سوله یمان بوو
٦. عه ره ب ئینکاری فه زلی ئیوه نا که م ئه فه زلن، ئه م ما
سه لاهه ددین که دنیا ی گرت له زومره ی کوردی بابان بوو
٧. قوبو وری پر له نو وری ئالی بابان پر له په حمه ت بی
که بارانی که فی ئیجسانیان وه ک هه وری نیسان بوو
٨. که عه بدوللا پاشا له شکری والی سنه ی شر کرد
په زئا ئه و وه خته عومری پینچ و شه ش تیفلی ده بستان بوو

(له سه ره تا وه سی دیر بو له به رکردنه)

له شیعرێکی تر ده لیت:

زوبده ی مه تاعی حیکمه ته ئه م شیعر ی کوردیه
هه زانه بی موباله غه حه رفی به گه وه را

(بو له به رکردنه)

لیره دا دیسان له هه ستیکی نیشتمانیه روه ربیه وه شانازی به زمانی
کوردی و وشه ی کوردی ده کات و ده لیت پارچه ی په نگاو په نگی به نرخ ی
حیکمه ت که هینرا وه ته مه یدانه وه شیعر ی زمانی کوردی خا وینترو
پاکژتری ئه و پارچه و ئه و کوتاله یه، ئه گه ر بی ت و تاقه پیتیکی بفروشی

(تەننەت بە زېڭىش) لەبەر ئەو ئەم بەنرخترە ھەر دەخەلەتت، ديارە
ئەم شىعرەى منىش دايدەننم يەككە لەو شىعرە كوردىيە بەنرخانە:

۳. ستايش:

شىخ پەزا لەستايشدا كوردنیشدا دەستىكى بالاي ھەبوو كە ھەندىك
كەسى ستايش كەردوو، كەم شاعىر ھەيە لەم بابەتەشدا بىگاتى، ئەو تە
كە ستايشى كاك ئەحمەدى شىخ دەكات دەلت:

۱. مەربووتە ھەياتم بە سولەيمانى و خاكى
خۆزگەم بەسەگى قاپىيەكەى ئەحمەدى كاكى

۲. ئەو قەدەى ساداتە كە سوكانى سەماوات
شەرىانە لەسەر سوجدە لەبەر مەرقەدى پاكى

۳. بۆ دەست و ەسا نازگەكەى داخە دەروونم
قوربانى ەسای دەستى دەبم، سۆل و سىواكى

(ھەمووى بۆ لەبەر كەردنە)

٤. دلداری:

شیخ رەزا پێگەی شیعی دلداریشی گرتوووە وەک هەموو شاعیرە کلاسیزمییەکانمان، جوانترین شیعی دلداری کوردیی نووسیوەتەو، بە سۆزێکی راستەقینەو زۆر راستگۆیانە، کۆمەڵێک شیعی دلداری لە دیوانە کەیدا دەبینرێت، وایێرەدا یەکێک لە شیعرە تەرپو ناسکەکانی دەخەینە پوو کە پێنج خشتەکییە کە لە سەر شیعرێکی مستەفا کوردی:

دلی بێردم بە نازو عیشووە دیسان، شوخی، عەیارئ
فریبی دام بە سیحری چاوی خوێ مەحبووبی، سەحاری
لە هێجرانێ تەقەم کرد ئەو رەفیقان کوا مەدەدکاری
ئەمان مەردم عیلاجی سا لەرپی پێغەمبەرە چاری.
ویسالی یا قەتل و یا تەسکین، لە هەرسێ بۆم بکەن کاری

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

پوختساری شیعرەکانی:

شیخ رەزا بە گەورەترین شاعیری کلاسیزمی کوردی دادەنرێت کە سەر بە قوتابخانەی شیعی بابانە، چونکە یەکێک لەو شاعیرانەی کە لەشاری کەرکوک لەسەر پوختساری شیعرەکانی نالی و سالم و کوردی هۆنراوەکانی هۆنیوەتەو، واتە لە شیعرەکانیدا لە پووێ پوختسارەو ئەم خالانە دەبینرێت:

۱. بەزمانىكى كوردى تىكەل بە وشەى عەرەبى و فارسى و توركى
ھۆنراۋەكانى نوۋەسىۋەتەۋە.
۲. بەكارھىننى كىشەكانى (عەرووزى) عەرەبى.
۳. لەپوۋى سەرواۋە پەپرەۋى شىعرى كلاسسىمى كوردى كردوۋە، واتە
سەرواى يەك پەۋىيەى بەكارھىناۋە كە پىي دەوترىت سەرواى
يەكگرتوۋ، واتە ھەموو دىپرەكان بەيەك پىت كۆتاييان دىت.
۴. پاراستنى بابەتەكانى غەزەل و چامە لەھۆنراۋەداۋ پەپرەۋەكردنى
بابەتەكانى رەۋانېژى واتە يارى كردن بە وشەۋ وشەكارى لەناۋ
ھۆنراۋەكانىدا.

ناۋەرۋى شىعرەكانى

لەپوۋى ناۋەرۋىكىشەۋە ئەم خالانە دەبىنرئى:

۱. لەھۆنراۋەكانىدا ھەموو مەبەستەكانى ھۆنراۋەى گوتوۋە ھەر لە
داشۋرئىن تا دلدارى و ستايش كردن و شانازى كردن و تەنانەت شىعرى
ئايىنى و تەسەۋفى ھەيە، بەلام لە ھۆنراۋەى داشۋرئىن پلەى يەكەمى ھەيە.
۲. ھۆنراۋەى فارسى و توركى زۆر كارىان تىكردوۋە، بەتايىبەتى
ھۆنراۋەكانى (خافزى شىرازى) گەۋرە شاعىرى فارسى
كارىگەرىيەكى زۆرىيان لەسەر ھەبوۋە.
۳. يەككە لەو شاعىرانەى كەسەر بە قوتابخانەى بابان بوۋە واتە سەر
بە قوتابخانەى شىعەرىيەكەى نالى و سالمو كوردى، بەتايىبەتى شاعىرى
گەۋرە (نالى).

ناری

۱۸۷۴-۱۹۴۴ز

ژیانی:

هۆنه‌ری پایه به‌رزمان ناوی (کاکه حه‌مه) یه‌و کورپی مه‌لا نه‌حه‌دی کورپی مه‌لا محه‌مه‌دی کورپی مه‌لا عه‌بدولره‌حه‌مانه، له‌سالی (۱۸۷۴ز) له‌ گوندی (کیکن) ی نزیك مه‌ریوانه‌وه هاتۆته‌دونیاوه، له‌ته‌مه‌نی شه‌ش سالاندا لای باوکی ده‌ستی به‌خویندن کردووه، قورئان و کتێبه‌ ورده‌له‌کانی ته‌واو کردووه، ئینجا به‌فه‌قییه‌تی به‌دوای خویندن له‌م شویتانه (مه‌ریوان، سنه، پینج‌وین، سلیمانی، بانه، سابلاغ، وان، باشقه‌لا، هه‌ولێر، په‌واندن) گه‌راوه. له‌ په‌واندزی لای مامۆستا نه‌سه‌ده‌ فه‌ندی خه‌یلانی ئیجازه‌ی مه‌لایه‌تی له‌سالی (۱۸۹۷ز) وه‌رگرتووه.

پاشان گه‌راوه‌ته‌وه بۆ مه‌ریوان و له‌وێ چووه‌ گوندی بیلووی نزیك مه‌ریوان، به‌ده‌رس وتنه‌وه خه‌ریك بووه‌ تا له‌سالی (۱۹۴۴ز) کۆچی دوایی کردووه له‌دیی بیلوودا به‌خاک سپێردراوه.

هۆنراوه‌ی نالی و مه‌حوی کاریان کردۆته‌سه‌ر ناری و ته‌لی سۆزی شاعیریان بزواندووه‌و می‌شکیان زاخاو داوه. وشه‌ی (ناری) هه‌لبژاردووه‌و کردووێه به‌ نازناوی هۆنراوه‌ی خۆی.

ناری یه‌کیکه‌ له‌ لووتکه‌ به‌رزو دیاره‌کانی پێبازی کلاسیزمی کوردیمان و به‌ به‌رهمه‌ په‌نگینه‌کانی نه‌و پێبازه‌ نه‌ده‌بییه‌ی گه‌شه‌دارتر کردووه.

روخسارى ھۇنراۋەكانى:

۱. كېشى عەرووزى عەرەبى بەكارھىناۋە
۲. يەككەتى قافىيە پاراستوۋە.
۳. وشەى عەرەبى و فارسى لە ھۇنراۋەكانىدا ديارە.
۴. گرنگى بە وشەكارى و رازاندنەۋە داۋە، لە وشە دەرېرىن و بەھرەى وشە ئارايدا شارەزايىەكى بەتوانا بوۋە.

ناۋەرۈكى ھۇنراۋەكانى:

لەرۈۋى ناۋەرۈكەۋە ئەم مەبەست و بابەتانه (دلدارى و خوشەويستى، ستايشى ئايىنى، نىشتمان پەرۋەرى و نەتەوايەتى) بە ئاشكرا لە ھۇنراۋەكانى دەرەوشىنەۋە.

۱. **ھۇنراۋەى دلدارى:** نارى ھۇنراۋەى دلدارى و خوشەويستى ھەيە، ئەمجا ئەو دلدارىيە حەقىقى بىت بان مەجازى بىت، گرنگ ئەۋەيە بەدل و دەرۈۋىكى پېر بەجۈشى عەشقەۋە ئەم ھۇنراۋە ئاگرىينانەى وتوۋە.

۱. چاۋمكەم من بۆيە دايم كارو پيشەم زارييە
حاكمى چاۋت لەگەل من مايلى غەددارييە

۲. شۆرش و ئالينى كەس بى ۋە جەۋ بى عىللەت نىيە
ئاهى من فەريادى بولبول ئيشى بى غەم خوارىيە

۳. من ھەر ئەو پۇژە دەسم شۆرى لە پۇحى خۇم گەدیم
 ھەزەرتى خوون خواری ئەبرۆت مەشرەبى خوون خوارییە
۴. گەر دەپرسی بۆچی بى ئەشئەو مەلوول و عاجزى
 پوومەتى زەردم عەزیزم شاھیدی بى یارییە
۵. گەم بە خەندە بى بەلامۆ ھەیفە تانەم لى مەدە
 لیم گەرئ تو بى و خودا ئەم جارە دەردم کارییە
۶. دل لە شامى پەرچەمى پرووتا بەدایم بى خەو
 چونکە کیشکچى لە شەودا عادەتى بیدارییە
۷. ھیکمەتى پەر مەسئەلەى کولمت لە بۆ کى ھەل دەبى؟
 ھەر سەحیفە سەد ئىشارەو پەمزى تیدا جارییە
۸. خالى پوخسارت ھیدایەت بەخشە، شەرحى زولفەگەت
 قازى ئاسا حاشیەى ئەگرىجەکانت لارییە
۹. پرووت و مکوو ئاتەش موژمت وەك شیشە ئەبرۆت قىمەگیش
 مېرۆھەت زولفو کەبابت جەرگى پارەى نارییە

(لە سەرەتاوە سى دىر بۆ لەبەرکردنە)

۲. **هۇنراۋدى ئايىنى:** نارى بەدلىكى پىر جۇش و خرۇشەۋە،

بەدەروونىكى بە سۆزەۋە ھاتۆتە سەر باسى ستايىشى ئايىنى و وتوۋىيە:

۱. سوورمىتى ياسىن كە ۋەسفى ھەزرىتى لەۋلا دەكا
ئەھلى دل مايل بە جىلوۋى سوورمىتى تاھا دەكا

۲. خاكى بەر دەرگاھى قەسرى گەر بەسەرداكا، گەدا
ھەر نەفس نەفرىت لەتاجى قەيسەرو دارا دەكا

۳. ئاسمان ۋەك موشىتەرى ھەر دەم بە مىزانى ۋەفا
كەسبى ھەر شامى بەيادى دەۋلەتى ئەسرا دەكا

۴. گەر تەسەۋرگا مەسىجى تەختى عەرشى ئەعزەمى
تا ئەبەد تەركى بەيانى پەغەتتى عيسا دەكا

۵. نوورى عىشقى تۆ لەسەر تورى دلى موسا مەگەر
داى لەسەر سىنەى بە شەۋقى دل يەدى بەيزا دەكا

۶. بۆ خەلىلان گەر نەسىمى گولشەنى لوتفت بىي
نارى نەمردوۋى بە سەحنەى (جەننەتو لەۋا) دەكا

(لە سەرەتاۋە سى دىر بۆ لەبەرکردنە)

۳. ھۇنراۋەي نىشتىمان پەرۋەرى: نارى بەناۋى سۆزى ئايىنىيەۋە باسى
نىشتىمان دەكاتو لەناخى دەروونىيەۋە ئاخ بۆ نىشتىمان ھەلدەكىشىت
كە بەو شىۋەيەي دەيىنىت:

۱. ئەي خاكى ۋەتەن بۆچى نەما سەيرو سەفاكەت؟
بۆ زىرو زەبەر بوو بەدەمى، قەسرى ۋەفاكەت؟

۲. بۆ گۆلشەنى ئاۋابى مەحەببەت نىيە ئەمرۆ؟
بۆ سازە لەبۆ نەشتەرى دل خارى جەفاكەت؟

۳. بۆ دل بەدلى مەيلى نەماۋە لە ۋەتەندا؟
بۆ پروۋى لەتەرەف قىبلە نەما قىبلە نوماكەت؟

۴. بۆ قاعىدىمى بوغزو ھەسەد سازە لەتۇدا؟
بۆ پاكى شكا، پەنجەيى ئىحسان ۋەتاكەت؟

۵. سا بۆچى نەبى تۆ بە زىربارى مەجووسى؟
يا چىھرمى تۆ دىدە نەبىنى بە ەجووسى؟

(لەسەرەتاۋە سى دىپى بۆ لەبەرکردنە)

واتای وشه‌گان:

کارو پیشه‌م زارییه	:	کارو پیشه‌م گریانه.
خوون خواری	:	خوونکاری، خوین پرشتن.
کیشکچی	:	ئیشکچی، پاسه‌وان.
ئاته‌ش	:	ئاگر.
میروه‌حه	:	باوه‌شین.
قازی	:	لاری: ناوی مصلح‌الدین لارییه، خه‌لکی
		ناوچه‌ی لارستانه، په‌راویزی له‌سه‌ر زۆر
		کتیبی دینی هه‌یه.
جه‌رگی پاره	:	جه‌رگی پارچه‌کراو.
جیلوه	:	خۆ ده‌رخستن.
موشته‌ری	:	ناوی ئه‌ستیره‌یه‌که له ئاسمان.
خار	:	درك.
زێرو زه‌به‌ر	:	مه‌به‌ست شاری زریباره‌ که پۆچوو، ئیستا
		ده‌ریاچه‌یه به‌ناوی زریبار ناسراوه له‌ناوچه‌ی
		مه‌ریوان له کوردستانی ئێران.
به‌عه‌بووسی	:	به‌پوو‌گرژی.

زیڤوهر

۱۸۷۵ز- ۱۹۴۸ز

شاعیری پایه بهرزو نیشتمان پهروهري کورد ناوی عهبدوللایه کورپی
محهمه دی مه لا په سووله، له سالی (۱۸۷۵) ز له شاری سولیمانیډا چاوی
به جیهان هه لهنه اووه، حوجره و مزگه وت کانگای به هره ی خویندنی بوو،
جگه له زمانی کوردی زمانی فارسی و تورکی و عهره بی زانیوه و
هونراوه ی به هه موویان هه یه، نه و کاریگه ریانه ی به سهر زیڤوهره وه دیارن
نه مانه ن:

۱. زیڤوهر هه ر له ته مه نی لویه تیدا دیمه نه په نگاو په نگه کانی کوردستان
کاریان کردو ته سهر دل و دهر وونی و هه سستی ناسکیان جوولاندووه.
 ۲. تام و بونی شیعره کانی مه وله وی و نالی له هه موو دهماره کانیډا هاتوو
چویان کردووه و ته لی سۆزبان بزواندووه.
 ۳. دیوانی شاعیره فارسه کانیش کاریان تی کردووه و هه سستیان
جولاندووه، وایان لی کردووه که باوه ش به ئاسوی شیعره د بکات.
 ۴. هه روه ها سته م و زۆرداری پۆژگارو چه وساندنه وه ی نه ته وه ی کورد
نه وه نده ی تر دلیان هیناوه ته کولان و به ره و کۆشی شیعریان
بردووه و ئیلهامی شیعریان به تینتر کردووه.
- وشه ی (زیڤوهر) هه لېږاردووه و کردوویه تی به نازناوی هونراوه ی
خوی، له پۆزی ۱۹۴۸/۱۱/۱۰ له شاری سولیمانیډا له ته مه نی (۷۳)
سالیډا مالآوایی له م جیهانه کردووه و له گردی سه یوان نیژراوه.

هۆنراوه‌کانی له‌باره‌ی (دڵداری و خۆشه‌ویستی، وه‌سفی سروشت، کۆمه‌لایه‌تی، نیشتمان په‌روه‌ری و نه‌ته‌وه‌یی، فێرکردن و هاندان بۆ خۆبندن و پێشکه‌وتن، فه‌لسه‌فه) بوون، واته‌ له‌په‌روه‌ی مه‌به‌سته‌وه‌ ده‌کرێن به‌م جۆرانه‌:

زیوهر وه‌کو شاعیره‌کانی تر له‌سه‌ره‌تادا ده‌که‌ویته‌ مه‌یدانی دڵداری و خۆشه‌ویستییه‌وه‌، له‌و به‌واره‌دا ئه‌سپی خه‌یالی تاو داوه‌و په‌پووله‌ی ئاره‌زووی له‌ په‌نگینترین باغچه‌ نیشته‌وته‌وه‌، بیرى وردو خه‌یالی ناسک و سۆزى به‌تین له‌هۆنراوه‌کانیدا دیارن، یه‌کێکه‌ له‌ شاعیره‌کانی پێزی پێشه‌وه‌ی بابته‌ی هۆنراوه‌ی دڵداری له‌ ئه‌ده‌بیاتی کلاسیزمی کوردیدا.

سه‌یر بکه‌ چۆن وه‌سفی یاره‌که‌ی ده‌کات و ده‌لیت:

١. تکانی ئابرووی چه‌مه‌ن به‌په‌روه‌ی ئابداره‌وه
شکانی نرخى نه‌سته‌ره‌ن به‌ زولفی مشکباره‌وه

٢. چه‌مه‌ له‌ مه‌ی؟ له‌ نه‌ی! له‌ جام ئه‌گه‌ر به‌له‌نجه‌ بێته‌ لام
به‌په‌روه‌ی تابداره‌وه‌، به‌چاوی پر خوماره‌وه

٣. عه‌ره‌ق نییه‌ له‌ عاله‌ما که‌ لابه‌ری له‌ دڵ غه‌ما
به‌ غه‌یری قه‌تره‌ عاره‌قی له‌ رووت که‌دیته‌ خواره‌وه

۴. نیشانی من، جهمالی تو، بهراتی من، ویسالی تو
خه یالی من له خالی تو، به عیشوه لیّم مه شاره وه

۵. عهزیمکه ی حه بیبی من، نیگارمکه ی ته بیبی من
با شق بهری رقیبی من، وهره به سه د و یقارمه وه

۶. فیدا خه دو قه دی تو، چه مه ن به فه و جی گوئی وه
به بولبول و به چلی وه، به قومری و چناره وه

(له سه ره تا وه سی دیر بۆ له بهر کردنه)

ژی وه باسی جوانی سروشتی کردوه که به دهستی کردگار
نه خشاوه، سهیری ئه و دیمه نه ی کردوه، که له به هاردا هاتۆته کایه وه،
له م باره یه وه گوته ویه تی:

۱. بنواره نه و به هارو هه وای ته پراوته
نووسانی پیکه وه له بی غونچه ی هه لاوته

۲. هینایه شوق و زمزمه، تهیرانی سه ر زمین
سه رما برایه وه، هه موو توندی و سه لابه تی

۳. هه وره تریشقه بۆته سه قا ئاورشین ئه کا
تا سه بزه زاری ئه رز موجه لابی سه فوته

۴. ئەم غەردە مردوۋە ھەموو پۇخى گرايە بەر
گۇراۋە سەربەسەر ھەموو دونيا قىافەتى

۵. بادى سەبا بەجىلوۋ قەدى گولبەنى لەران
گول زارى كىردەۋە كە بىكا شوكرى نىعمەتى

(لەسەرەتاۋە دوۋ دىرى بۇ لەبەركىدە)

۳. لەبارەى كۆمەلەيەتتە ۋە بىنويەتى شىرازەى ياسا لەيەك تىرازوۋە
ھەر لەيەك كە تۇ دەيگىرى ۋە تەۋى بىچىتە ناويانەۋە، سەير دەكەيت
لەۋانى تر خراپىرن، ھەموۋى ئامانجىك ھاتتە سەر پارە پەرسىتى ۋە لە
ويژدان دوۋر كەۋتەۋە، لەم بارەيەۋە ۋەكو شارەزايەك ئامۇژگارى خەلك
دەكەت ۋە دەلىت:

۱. يەك عەيىبى خەلك ئەبىنى خۇت سايىبى ھەزارى
خەلكت لەلا خەرارە خۇيشت ۋەكو دىۋارى

۲. زاھىر فەقىرو سالىم، بەرپىنگو بەرگى عالم
ئەمما لەناۋ دىۋوۋندا ماريكى زەھردارى

۳. چۇن پىت بلىم موسولمان يان فەردى نەۋى ئىنسان
دوۋرى لە خىرو ئىحسان مەستى مەى ۋە قومارى

(تەنبا دىرى يەكەم بۇ لەبەركىدە)

۴. لەبارەى ھەستى نىشتمانپەرۋەرى و نەتەۋەييەۋە، زۆۋەر
 بىنيويەتى و نەتەۋەكەى لەژىر بارى ستەمى زەمان و ناخەزى پۆزگار
 دەچەوسىنریتەۋە، دوورە لە ھەموو نازو نىعمەتتەك، دوورە لەژيانى
 خوشى و ئازادى، بۆ پزگار بوون لەم جۆرە ژيانە، شاعىر داۋاى
 تىكۆشان و براىەتى و زانست و خویندەۋارى كردوۋە، ئەمانەى بە بناغەى
 سەرکەۋتن داناۋە و گوتويەتى:

۱. ۋەتەنى مە كوردستانە يادگارى ئەجدادمانە
 بەھەشتى سەر پرووى زەمین خاكى پاكى كوردستانە

۲. با ھەموومان ۋەك برابىن، پەقىقى دىن و دونيابىن
 با لەۋەحشەت تەۋەلابىن، نۆبەتى عىلم و عىرفانە

۳. كورد مىللەتتىكى ناسراۋە، لە مەعارىف بەجى ماۋە
 پۆزى سەعى و تىكۆشىنە بۆ ئەو كەسەى كوردزمانە

۴. كورد مىللەتتىكى قەدىمە، ساحىبى تەبىعى سەلىمە
 شاھىدى ئەم مودەعايە سەلاحەدىنى سولتانە

(لە سەرەتاۋە سى دىز بۆ لەبەرکردنە)

۵. زۆۋەر دېتە سەر باسى وردەكارى و وشەكارى لەزمانى كوردیدا،
بەراستى گۆى ھونەرى بردۆتەوۋە پەوانبىژى زمانى كوردى
دەرخستوۋە، لەسەر شىۋەى نالى پۆشتوۋە بگرە تاكى ترازوۋى لەگەل
نالیدا راست كردۆتەوۋە. ۋەكو گوتوۋىيەتى:

۱. با نەچىتە لای پەقىبان يار ئەنىسى خانەبى
لازمە ئەو ئاسكە لەولانەبى، لەولانەبى

۲. دىدە ۋەختى تۆى لەلا حازر نەبى ۋا حمز ئەكا
بۆ نەزەر لەعل و دورى يەكتانەبى، يەكتانەبى

۳. عارفى حەق بىن چ باكى زىنەت و ئارايىشە
ۋاى ئەۋى ناو شارو ناودى ۋانەبى، دىۋانەبى

۴. دۆستى و خزمى نەماۋە بۆ رەفىقى خۆى ھەلاح
حەز ئەكا بەو شەرتە گەر بى گانەبى، بىگانەبى

۵. ھەر كەسى بۆ تەركى دلبەر دى نەسىحەتمان ئەكا
ئەم دوعايەى لى ئەكەم ياخوا نەبى، ياخوا نەبى

۶. شەمەى پرووتە بۆتە باعىس زۆۋەر ئىستا دائىما
گەر لە خاترىا كەمى پەروانەبى، پەروانەبى

(لەسەرەتاۋە سى دىر بۆ لەبەر كىردنە)

واتای وشه گان :

تکائی	: ئاوی لی هاته خواره وه
ئابرو	: حه یا
چه مه ن	: باخچه
ئابدار	: ئاوی پیوه بیّت، ئاودار
شکانی	: نرخى که م کرده وه
نه سته ره ن	: گولئیکی بۆن خوۆشه، رهنگی سووره یا سپییه.
مشکبار	: بۆنی مسکی لی بیّت.
تابدار	: هه تاو، هه تاؤ
خومار	: نازو عیشوه
ره قیب	: ناحه ز، دوزمن
ویقار	: گه وره یی
ئه نیسی	: هوگری
ئاسک	: مامز
له ولا نه بی (۱)	: له لای ره قیب نه بی
له ولا نه بی (۲)	: له هیلانه که ی خووی بی که ماله که یه تی.
یه کتا نه بی: (۱)	: بی هاوتا، نه بی
یه ک تانه بی (۲)	: تانه یه کی به سه ره وه بی
دی وانه بی (۱)	: دی وه ها نه بی
دیوانه بی (۲)	: شیت بی
بی گانه بی (۱)	: بی گای جووت نه بی

- بیگانہ بی (۲) : لاییدہ بی. خەلکی دەرەوہی ناوچە کہ بی. بیانی بیٹ
 یاخوا نہ بی (۱) : یاخوا ئەو کہ سە ھەرنە بی.
 یاخوا نہ بی (۲) : مەبەست پی (خوانە) شیت بی. کہ کابرایە کی شیت بووہ.
 پەروا نہ بی (۱) : بی پەروا، بی ترس
 پەروا نہ بی (۲) : با بی بە پەروانە

تییینی:

۱. بۆ نووسینی ئەم بابەتە سوود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە.
- أ- میژووی ئەدەبی کوردی: مامۆستا عەلانەدین سوجادی.
- ب- دیوانی زیوەر: کتیبخانە ی زیوەر محەمەد عارف.

شیرکو بیکهس

کوری شاعیری به ناویانگو نیشتمانپه روه ری کورد (فایه ق بیکهس) ه
له سالی ۱۹۴۰ له شاری سلیمانی له دایکبووه، به کهمین شیعی خوی
له ته مهنی هه قده سالییدا بلاوکردۆته وه. له سالی ۱۹۶۸ دا به کهمین
کۆمهله شیعی خوی به ناوی (تریفه ی هه لبه ست) وه له به غدا
چاپکردوه. له سالی ۱۹۷۰ دا، له گه ل ده سته یه ک شاعیر و نووسه ری
دیکه دا بانگه وازی ئه ده بی (پوانگه) یان بلاوکرده وه، نوێکردنه وه له
پوخسار و ناوه پۆکدا مه به سته ی سهره کی پوانگه ییه کان بوو، له شۆرشی
پزگاریخوازی گه له که ییدا به شدارییکردوه. تا ئیستا زیاده چوارده
کۆمهله شیعی به زمانی کوردی بلاوکردۆته وه، شانۆنامه و چیرۆکه
شیعرو داستانی شیعی نووسیوه. له سالی ۱۹۸۷ / ۱۹۸۸ دا له لایه ن
یانیه ی قه له می سویدییه وه خه لاتی ئه ده بی تۆ خۆلسکی پیبه خشراره.
هه لبژاردیه ک له شیعره کانی بۆ گه لی زمانی بیانی وهرگیپاره، وه ک
ئینگلیزی، ئه لمانی، فره نسی، ئیتالی، سویدی، تورکی، عهره بی،
فارسی و هی تریش.

شیرکو بیکهس چۆن له شیعردا بالاده سته، هه روه ها له په خشانیشدا
که م وینه یه، له وته یه کداو له کتیبی چراکانی سهر هه له مووتدا، ده لیت:
له سه ره تای ده ستدانه قه له م و له یه که م چاو پشکووتنی به هره و، له
شیعره کانی (تریفه ی هه لبه ست) وه تا ئه مرۆ، ناوی قوریانییه کانی
ئازادی و خوینی ده م به هاواریان و ئه مجا سیحری شوین و جوانی

سروشت و چریکە ی سروودە میللی و نەتە وەییە کانمان و سونبۆلەکانی
 خاک و میژوو، داستانەکانی خۆبەختکردن، مەرگی یاران و ئازیزان و
 زنجیرە دیرۆکی تراژیدیای گەلی کورد و ھەروەھا مرقۆقایەتی و دونیاش، لە
 شیعرو پەخشانی مندا لە نیشانە ھەرە دیارەکانی ئەوین و پەيامی
 ئەدەبیی گیانی من بوون. پێ ئەچی خۆشەویستی خاک و مرقۆقایەتی
 منیان کردبێت بە شاعیر، چونکە بڕوام وایە ئەدەب و ھونەری خەڵک بێ
 خۆشەویستی خەڵک تەنانت ئەگەر جوانیش بن، لە گۆلدانی خالی و
 خانووی چۆڵ دەچن! خولیای ھەمیشە ی من ئەو بوو ئەدەبی بنووسم
 لەدەو بە دڵ بێت تا بتوانم گوزارشت لەو خولیاو مەراق و خەیاڵانە بکەم
 کە لەدڵی خەڵکیدا و ئەوان ناتوانن دەرببڕن، من لە خولقاندنەو دەیکە
 دیکە دا بیانخەمە پیش چاو...

ئەزموونی دوورو درێژی خۆم ئەو ی فیڕکردووم ئەگەر لە پۆچی
 زمانەکە ی خۆمدا نەژیم ھەرگیز لە پۆچی ھیچ زمانیکە دیکە ی دنیا دا
 ناژیم.

ئەمەش چەند نموونە يەكە ئە ھۇنراوەكانى :

۱. خاك

دەستم بىرد بۇ چلى دارى
لەتاو ئازار لق داچلەكى
كە دەستم بىرد بۇ لقەكە
ناو قەدى دار كەوتە ھاوار
كە باوشم كرد بە قەدا
خاك لەرييەو لەژىر پىمدا
بەرد نالاندى
ئەمجارمىيان كە دانەويم
خۆلەم ھەلگرت
گشت كوردستان زرىكانى

۲. خۆشەويستى

گويم نا بەدلى خاكەو
باسى دلدارى باران و خوى بۇ كردم
گويم نا بەدلى ئاوو
باسى خۆشەويستى خوى و
سەرچاومكانى بۇ كردم
گويم نا بەدلى دارمو

باسى خۇشەويستى خۇي و
گەلاكانى بۇ ئەكردم
كە گوئشم نا بەدلى خۇشەويستى خۇيەو، ئەوسا
باسى سەربەستى بۇ كىردم!

۳. سى زمان و چوار قامچى

لەناو ئاپوورەى مەراقى گشت دنيادا
هەر لە دوور را
مەراقى خۇم ئەناسمەو
مەراقى من!
قزى سەوزەو
پىش خوئناوى و
چوار خاچى وا بە گوئەو
مەرگىش بە سى زمانى جياو
چوار قامچى بەدوايەو
تەوق لە گەردن
كەچى نەچۆك دا ئەدات و
نەبى دىنگى ئەكات مردن!

تېيىنى: تەنيايەك كۆپلە لە شىعرەكان لەبەر دەكرىن

سەرچاوە: زمان و ئەدەبى كوردى / دانانى لىژنەيەك - سلىمانى

شیخ غەياسەدین نەقشەبەندی

۱۸۹۰-۱۹۴۴

غەياسەدین نەقشەبەندی کوپى بەھائەدین کوپى شیخ محەمەدى کوپى مەلا حاجى پىکانىيە . ئەڭ بىنەمالە ژ (پىکانى) يال ناڧ پىکانى يا مشەختبووینە و ل ئامىدى پايتهختى مىرنشینا بەھدینا ئاکنجى بوویە . ئەڭ بىنەمالە ل دەڧەرە بەھدینا ب بىنەمالە کا پۆشنبىرو ئۆلدارو ژ خودى ترس ناڧدارە .

شیخ محەمەد ژ ئامىدى چوویە گوندی (بامەرنى) و لى جەھوار بوویە ، تەکیایە کا نەقشەبەندی ل بامەرنى ب سەرکڧە ئینایە ، پاشى شیخ محەمەدى کوپى وى (بەھائەدین) بابى غەياسەدین بوویە شیخى تەکیایى .

شیخ غەياسەدین ل سالاً (۱۸۹۰) ى ز ل گوندی بامەرنى ژ دایک بوویە و ل وى مالاً ئۆلدار ژیايە و پەرەردە بوویە ، ئەو ژى وەكى ھەمى خویندکاران ل دەستپىکا خواندنا خو دەست ب خویندنا پەرتووکىن ئایینى ژ (شەریعتى و فقہى) ل جەم زانایین دەڧەرى وەكى مەلا نەجمەدینى یى ئىمام و سەیدایى تەکیایى ، ل بامەرنى خویندیيە . پاشى چوویە ئامىدى ئىجازا عالمى ژ دەستى (محەمەد شوکرى) مفتى ئامىدى وەرگرتییە .

دژیی پیرییدا دەست ب هۆزان قەھاندنی کردیە . هۆزانین وی
 قەھاندین هەرچەندە دکیمن لی هەمی دپەرمانن، ب شارەزایی قەھاندینە
 ژ بۆ ئامۆژگاری و پری نیشاناندان و پەسەند کرنا پۆشنبیری .
 غە یاسە دین مرۆفەکی تیگە هشتی و زاناو دوورین بوویە ، دزانی
 پیشکەوتن و قەژینا مللەتی ب خواندن و بە لافکرنا پۆشنبیری و قپرکرن و
 نەھیلانا نەزانینی و یە کبوونی قەگریدایە ، دەمی دبیزیت :

۱. ئەگەر هوین مۆتەفق بن علم و فەن و سنعەتا بخوینن
 چو شک نینە سەعادەت بۆ وە دی هین بی زەحمەت

۲. کورپی بابی ئەو، دەستی هەفالی بگریت و ڕاکەت
 هەکە کەفتە کوورا تەنگا فیی خشیانە سەر زیقەت

۳. کورپیت بابا تەنگا دانن و دەستا سۆک هەلدە
 هەوە ئەفرۆ قەلەم لازمترە داکو بەیت فەرسەت

۴. کورپیت بابا ئەگەر هوین بوونە زاناو تفاق ژیک
 دەیت تەیارە بۆ وە پیش تەنگیئە نەکەن حەسرەت

(لەسەرەتاوہ سی دیری بۆ لەبەرکردنە)

ژبه ر هندی بڙاڅ و خه باتا وی یا ژ دل نهو بوو څه کرنا خویندنگه هان
ل ده څه را به هیدنان ب تاییه تی ل ئامیدی و بامه پنی.
هه روه ها زور خه بات کریه داکو ملله ت و نه ته و دیا کورد بو لایین
کورد بدعت نیاسین ده می دبیریت:

۱. کوریت بابا بزنان حق چیه مهوتنه چیه نه څه ر
هه وهل سهر لازمه هوین تی بگه هن عنوانه څه ومیه ت

۲. چو گازاندا ژ زهمانی هوین نه که نهو ههر شه و پوژن
ومکی خویه به ئی سویچا مهیه نه م بووینه بی قیمت

۳. گه لی لاوا ومتهن دهینی خوئی دخازیت چ دی دهینی
هه چی تشتی بدهین مالی ویه بی خیرو بی منه ت

(هه مووی بو له به رکړنه)

غه یاسه دین ل سالا (۱۹۳۰) ئی ز بوو نوینه ری څه زا ئامیدی و ل سالا
(۱۹۳۵) ئی ز نه څه نوینه ری به بو هاته څه نویکرن.

ل ده می جهنگا دووی یا جیهانی چوویه به ر دلوقانیا خودی.
سالا مرناوی هوژانقانی کوردی ب ناڅ و دهنگ (نه حمه دی نالیه ند)
دهوژانه کا زیمار پی گوتنی دا ده ست نیشان کریه کو سالا (۱۳۶۳) ئی
مشه ختی به رامبه ر (۱۹۴۴) ئی زایینی ده می دبیریت:

دهزارو سئ سهدو شيسټو سئ يا چوو غياث
هجرهټاوى ژ فئ دنئ وهك عومرئ (ختم المرسلين)
عومرئ فهخرئ عالمئ مرنا غياثى بوونه ئيئك
سرټكا كو (پر) نهزانئ ئهحمهټئ (ابن الامين)

غهياسهدين د فههاندنا هوزانادا پيچا هوزانقانيئ كلاسيزمى گرتبوو،
ئاخفتن و زاراوين بياني بكار ئينايه.

نموونه يهك ژ هوزاني، غهياسهدينى ياكو ب خهباتا نهقيئ بهدرخاني و
بهلافكرنا كهلتوورو پوښنبريا كوردئ فههاندويه: ب ناقئ بهدرخاني.

۱. خوشى ئهفه هاتو ههميا مل ل سهمايه
كهيزو كهنييه ئهفرؤ چ نعمهت خودئ دايه

۲. علم ئهدهبا گرتى سهراسهر جهئ كوردا
بهر بوونه دورو ئاخ ههمى زيږى سهفايه

۳. خوشى نه ئهوه پاخلى تڙى كهئ ژ دهرافا
دل خوشى نهبيت مال ههمى دهردو بهلايه

۴. كا خوشى وهكى فكره ئهسير مال دهماغا
ما بوچييه زين وهقتئ كو نهزمانئ برايه

۵. سەربەستىيە ئىنسانى دىگىرىت ب سەعادەت
ئەمىيەتە بۇ بىزنى دىگەت گورگى براپە
۶. ئەفرۇ خەبەرى خۇش مە گوھ ئى بوو كو بەدرخان
ساخبوو فە دىشەخسى نەفيا دا فەگەراپە
۷. ھندىكە جەلادەت ب جەلادەت ومكى شىرا
كامىران ژى ب كەمال و ئەدەبىا مىرئ ھەماپە
۸. بۇ جەنگو جىدالا ومكى شىران و پلنگا
ومختى قەلەمى دور ومكى لىمشتى پزاپە
۹. ئەف مللەتە دى كەنگى حەقى قەنجىي راکەت
يا ژ ھەمىا سىكتىر ب گرانى ياخو چىاپە
۱۰. يارمىي حىزكەى بۇ ئەفى مللەتى موحتاج
قان ھەردوو عەزىزان كو كەسى دى مە نە ماپە
۱۱. كەيفى دى فى پىرە مەلاىي راکرە رمقسى
ماپىر ومكى جان بوون فە؟ كەرەم كارى خوداپە

(لە سەرەتاوہ سى دىر بۇ لەبەركردنە)

ژبده:

۱. گوڤارا (هاوار) هژمارا (۵۰) يى سالا ۱۹۴۲.
۲. موزانقانىن كورد - سادق به هائدين - چاپا ئىكى - به غدا - ۱۹۸۰.

ئىكدا نه وهى په يقه كان

مشه خت بوويه	: دهر به دهر بووه
ئاكنجى بوون	: نىشته جى بوون
ئول	: ئاين، مه زهه ب
جهوار بوو	: ئاكنجى بوو، نىشته جى بوو
ب سه ريگه ئينايه	: دروست كردووه
ده ستيك	: سه ره تايى
ل جه م	: له كن
ژى	: ته مه ن
قه هاندن	: هو نينه وه
لى	: به لام
قر كرن	: له ناو بردن، نه هيلان
بو وه	: بو ئيوه
زيقه ت	: ته نگانه
خشيانه سر	: به سه رى داهات، كه وته سه رى
بزاف	: خه بات

هوين	: ئيوه
گازنده	: گله يي
دهين	: قهرز
زيمار	: لاواندنه وه
رېچا	: رېچكه
بياني	: بيگانه
مل	: شان
تڙي كه ي	: پرېكه ي
ده راڅ	: پاره ، دراو
ساخ بوو	: زيندووبوو
ميري هه مايه	: ميري هه مووانه

شیخ محەمەدی خال

١٩٠٤ - ١٩٨٩ز

پوختهیهك له ژيانی:

زاناو نوسەری گەرەمان ناوی (محەمەدەو کۆری شیخ عەلی کۆری حاجی شیخ ئەمین کۆری شیخ محەمەدی خال) ه لە ساڵی ١٩٠٤ ی زایینی لەشاری (سلیمانی) له گەرەکی گۆژە لە دایک بووه له ١٩٨٩/٧/١٥ هەر لەشاری (سلیمانی) کۆچی دوایی کردووه و له گردی سهیوان تهرمی پاکی به خاک سپێردراوه .

شیخ محەمەدی خال له بنه ماله یه کی ئاین پهروه رو زانا هه لکه وتوو ه هه ر له مندائییه وه خه ریکی دهرس خویندن و مزگه وت بووه ، ئیجازه ی مه لایه تی وه رگرتوو ه ، بووه به (مامۆستا) له مزگه وتی خۆیان که به مزگه وتی حاجی شیخ ئەمین به ناویانگه ، له ساڵی ١٩٣٩ بووه به (قازی) له شاره کانی (سلیمانی، که رکوک، موسل) دا قازییه تی کردوو ه له ساڵی - ١٩٦٧ وازی له کار هێناوه . ئەندامی کۆری زانیاری عیراقی و کۆری زانیاری کوردی بووه له به غدا له ساڵه کانی (١٩٧٠ - ١٩٨٩) ...

به ره هه هه کانی:

شیخ محەمەدی خال که زانییه کی کارمه و دانایه کی به توانابوو پێبازی پۆشنییری و خزمه تکردنی زمان و ئە ده بیاتی نه ته وه ی کوردی گرته به ر له سه ر ئە م پێبازه نه وه ستا تاوه کو دوا هه ناسه کانی ژیان،

باوه‌ری به دووشت هه‌بووه یه‌که م موسلمانیه‌تییه به‌گشتی دووه م
 نه‌ته‌وه‌ی کورد به‌تاییه‌تی، کێلگه‌ی پی‌رۆزی پۆشنبیری (خال)ی زانا
 خه‌رمانی هه‌مه جۆری که‌له‌پووری کوردی تێدا قووت بۆته‌وه، له‌م
 پووه‌وه مامۆستا خال گه‌لی به‌ره‌می به‌نرخه‌ی هه‌یه چ به‌زمانی کوردی چ
 به‌زمانی عه‌ره‌بی له‌وان (شیخ معروف النوده‌ی) که به‌زمانی عه‌ره‌بییه
 باس له‌به‌ره‌م و خزمه‌ته‌کانی زانایه‌کی گه‌وره‌ی کورد ده‌کات به‌زمانی
 عه‌ره‌بی هه‌روه‌ها کتیبی‌کی دیکه‌ی به‌زمانی عه‌ره‌بی له‌سه‌ر (المفتی
 الزهاوی) هه‌یه.

به‌زمانی کوردیش کۆمه‌لێک به‌ره‌می هه‌یه له‌وانه (فه‌ره‌نگی خال)
 که به‌سی به‌رگ چاپی کردووه که فه‌ره‌نگی‌کی له‌کوردی و بۆ کوردیه‌،
 به‌رگی یه‌که‌می له‌سالی ۱۹۶۰ چاپ‌کردووه له‌ سلێمانی به‌رگی دووه‌میشی
 له‌سالی ۱۹۶۴ هه‌ر له‌ سلێمانی چاپ‌کردووه به‌رگی سییه‌میشی له‌سالی
 ۱۹۷۶ چاپ‌کردووه تا ئێستا به‌یه‌کێک له‌فه‌ره‌نگه‌ باشه‌کانی زمانی
 کوردی داده‌نرێت که توانیویه‌تی زۆرت‌رین وشه‌ی زاراوه‌کانی زمانی
 کوردی کۆبکاته‌وه له‌م فه‌ره‌نگه‌دا، به‌مه‌ش بووه به‌گه‌نجینه‌یه‌کی
 ده‌وله‌مهن‌دی زمانه‌که‌مان و به‌سه‌رچاوه‌یه‌کی گه‌وره‌ ده‌ژمێردرێت بۆ
 فه‌ره‌نگه‌کانی تر که له‌پاش ئه‌و چاپ‌کراون:

به‌ره‌می‌کی تری مامۆستا خال کتیبی (په‌ندی پێشینان)ه که تا
 ئێستا سی جار چاپ‌کراوه، جاری یه‌که‌م له‌سالی ۱۹۵۷دا بڵاوی کرده‌وه
 که (۱۳۰۸) په‌ندی تێدایه، که له‌م سامانه‌دا په‌فتاری تایبه‌تی و
 بیرکردنه‌وه‌ی گه‌لی کوردو باری کۆمه‌لایه‌تی و ژیا‌نی پوون و ئاشکرا دیاره،

شاكارى گەل و نه ته وهى كوردە، ئەو پىكى خستوون، لە ساالى ۱۹۷۱ دا
 ھەمان كتيبي لە چاپ داو ته وه ژمارەى پەندەكانى پتر كردووه و
 گەياندوو يه تى بە (۳۸۹۳) پەند، لە ساالى (۲۰۰۰) زايىنى ديسان ئەم
 بەرھەمە بە چاپىكى جوانترو قەشەنگتر لە شارى سلیمانى چاپ
 كراو ته وه، واتە جارى سييەمى كە ئەم بەرھەمەش وه كو خوى
 گەنجينه يەكى پر لە گەوھەرە تا ئیستا بە پوخت ترين كارىكى
 كۆكردنە وهى (پەندى پيشينان) دادەنریت كە لە كوردستان كرابیت و
 زۆرترين ژمارەى پەندى كوردى تیدا كۆكرا بیتە وه...

ھەروەھا مامۆستا (خال) بەسەدان وتارى بلاو كرددۆتە وه لە گوڤارو
 پۆژنامە كوردییه كاندا دەربارەى زمان و ئەدەب و پەخنە و ئایین و
 تەسەوف جگە لەو بەرھەمانەى كە باسمان كردن.

ئەم بەرھەمانەشى ھەيە كە ئەمانە مشتێكن لە خەرمانێك

۱. فەلسەفەى ئایىنى ئىسلام - ۱۹۳۸

۲. تەفسیری خال - جزمى يەكەم - ۱۹۶۹

۳. تەفسیری خال - جزمى دووھەم - ۱۹۷۲

۴. (مەولود نامە) - ۱۹۷۲

۵. نالەى دەروون - ۱۹۷۶

جگە لەم بەرھەمانەى شیخ محەمەد خال دەستنووس و چاپەمەنى
 دەگمەنى كتيبخانەى خوى بلاو كرددۆتە وه، ھاتووہ چى دەستنووس و
 چاپكراوى دەگمەنى بە ھادارى كتيبخانەكەى ھەيە چ بە زمانى كوردى و یا

عه ره بی یا فارسی یا تورکی هه موویانی به شیوه ی لیسته بلاوکردۆته وه که تیایا خه ته که ی خۆشه یا ناخوینریتته وه کاره که ته واوه یان نوستانه ژماره ی لاپه ره کانی چهنده که ئه مهش به به شیك له گرنگی دان به که له پوری نه ته وایه تی ده ژمیردریت، شیخ محهمه دی خالّ یه کیک بووه له په خشان نووسه به توانا کانمان که به زمانیکی پوخت وسفت و په وان دهینووسی وا لیره دا پارچه نووسینیکی بلاوده که وینه وه که وتاریکی په خنه ییه ده باره ی دیوانی شاعیری پایه به رزمان شیخ په زای تاله بانی نووسیویه تی که له گوڤاری کۆری زانیاری کورد به رگی بیسته م بلاوی کردۆته وه به ر له مردنی له سالی ۱۹۸۹.

((داخی گیانم ئه گه ر شیعری هه موو شاعیره کانمان کۆبکرانایه ته وه له وهختی خویا، ئیستا به سه ده ها دیوانمان ئه بوو، به لام به داخه وه له هه زارا یه کیکیان شیعیان نه نووسراوه کۆنه کراوه ته وه، له گه لّ مردنی خویان، شیعره کانیشیان مردوون و نیژراون، وه به بی ناویشان چونه ته وه بیابانی نه بوونی، ته نانه ت ناوی شاعیره کانیشمان پیّ نه گه یشته وه ئه م ده پانزه بیست دیوانه ی که ئیستا له ناومان هه ن به چاپکراو ده ست نووسه وه هه ر شاعیری ناوچه ی خۆمانن له دوو سه د سالّ له مه و پيشه وه، ئینجا ئه بیّ شاعیرانی کوردستانی گه وره له ده وروبه ری بابا تاهیری هه مه دانییه وه، که هه زار سالّ له مه و پيش بووین و چه ندبووین و چۆن بووین، ئه مه مه گه ر هه ر خوا بزانی...))

باشه شاعیره كۆنهكانى دەورى بابەتاھىرى ھەمەدانى ئەگەر فەوتابن
لەبەر دوورى پۆژگارى، ئەى شاعىرەكانى دەورى خۆمان بۆچى
شيعرەكانىان فەوتاون؟!

زۆر دوور نەپۆين ئەو شەيخ پەزاي تالەبانى كە پىچى مېزەرىكە
كۆچى دواىي كەردووە، تا ئىستا دووجار ديوانەكەى لەچاپ دراوہ بەلام
بەداخەوہ لە دە يەككى كۆكراوہتەوہ؟ ئەوى كۆشكراوہتەوہ ھەمووى
پەرە لە ھەلەو ساتمەو كەم و كورپى و كورت و كوپرى، بى گومانم شەيخ پەزا
بەقەد (كەليم) شيعرى فارسى و بەقەد نامق كەمال شيعرى توركى و
بەقەد نالى و سالم شيعرى كوردى وتووە، بەلام بەداخەوہ بەشى زۆريان
لەناو چوون و كوا شيعرەكانى بەھەر چوار زبانا كە چىيان لى ھات؟ بۆچى
مەردىك لەخزمەكانى خۆى شيعرەكانى كۆنەكەردۆتەوہ؟ يا بۆ خۆى
لەدەفتەرىك ھەمووى تۆمار نەكەردووە؟ ديوانم نەديوہ بەقەد ديوانى شەيخ
پەزا بەدبەخت و ويران بى و ھەلەى تىابى...!!))

پەوشەن بەدرخان

(۱۹۰۹-۱۹۹۲)

(يەڭگرتنا گەلى كورد بدە من ئەزى كوردستانەك سەربەخۇ بدەم تە)

پەوشەن بەدرخان

پەوشەن بەدرخان كچا م. صالح بەدرخان (مەحمود صالح بەدرخان)ە، ھەقزىنا جەلادەت عالي بەدرخانە (جەلادەت عالي بەدرخان) م. صالح بەدرخان ژوان بەدرخانىان يىن خزمەتا پۆشنىرىيا كوردى كرى). پەوشەن بەدرخان ل ۱۹۰۹/۷/۱۱ ل باژىرى (قەيسەرى) ل توركيا ژ دايك بوويە، ژىيى وى گەھشتە دوو سالا خىزاننا وى بۆ ئەستەمبۆلى ھاتە قەگوھاستن، ل سالا ۱۹۱۳ دەمى بنەمالا بەدرخانىان بۆ گەلەك وەلاتىن پۆژھەلاتا ناڧىن ھاتىنە دوور ئىخستىن بابى وى نەچاربوو مالا خۆ برە (شام)ى ل سالا ۱۹۱۵ بابى وى ژ ئەگەرا نەخوشىيا تىڧوئى دچىتە بەردلوڧانیا خودى. خواندنا يا سەرەتايى ل قوتابخانا (شوعلەت ئەلتەرەقى) يا توركى دەس پىكر، پشتى سەربازىن توركى ژ (شام)ى ھاتىنە قەكىشان و خواندن ل قوتابخانىن سورىي بوويە ب زمانىن (عەرەبى و ئىنگلىزى) خواندنا خۆ، ل (دار ئەلموعەلىمات) ب داوى ئىنايە و ل سالا ۱۹۲۵ ل باژىرى (كەرەك) ل ئوردنى بوويە فەرمانبەر. ل سالا ۱۹۲۷ جارەكا دى پەوشەن بەدرخان قەگەپىايە شامى و وەك مامۇستايان زمانى عەرەبى ل قوتابخانا (ئەللانق) دەست ب كارى خوە كرىەب شىوہىيەكى فەرمى (پەسمى).

ل سالا ۱۹۲۹ شووی کردیه، به لی دفی شوی خۆدا یاسه رکه فتی نه بوویه و پاش (۲۰) مه هان هاتییه بهردان و دفی ماوهی دا کچهک هه بوو بنافی (ئه سیمه خانم).

ل سالا ۱۹۳۴ چوویه ناف ریزین ئیکه تیا ئافره تین سوریی و ل سالا ۱۹۴۴ نوونه را ئافره تین سوریی بوویه ل کۆنگری جیهانیی ئافره تان دا کول (قاھیره) پایته ختی میسری هاتبوو به ستن.

ل سالا ۱۹۳۵ شوو ب میر جه لادەت به درخان کریه و کچهک بنافی (سینه م خان) و کورهک بنافی (جه مشید) ژئ هه بوون و ل سالا ۱۹۵۱ میر جه لادەت چوویه به ردلوقانیا خودی.

ل سالا ۱۹۵۶ دگه ل (نوری دیرسمی - حه سه ن هشیار - حه یدەر حه یدهری - ئوسمان ئه فه ندی) کۆمه لا زانست و پۆشنییری ل (حله ب) ی پیک ئینایه (دامه زرانندیه).

هه تا سالا ۱۹۶۴ ی دریزی ب کاری خو وهک ماموستا دایه و ل سالا ۱۹۶۵ ی هاتییه خانه نشینکردن. ل سالا ۱۹۷۲ ی به شداری دکۆنگری سیی یی ئیکه تیا ئافره تین کوردستانی داکریه یی ل کوردستانا عیراقی هاتییه به ستن.

هه تا سالا ۱۹۷۲ ی ل شامی ژیايه پاشان ژيانا خوه ل (بانیا س) بریه سه ر ل سالا ۱۹۹۲ ی چوویه به ردلوقانیا خودی هه مان سالدا ژلاوهکی کورد ره دبیزیت (کورپی من ده می ئه م هه ین هوون هیشت پی نه گه هشتبوون ئیرو هوون پی گه هشتنه ئه م ل سه ر دارئ ژیانئ نامینن، کورپی من حه ز ژ هه ژ بکن، دگه ل هه ژ هاریکاربن، یهک بگرن و ژ هه ژ جودا

نەبن، كۆپىيىش مەن يەككىرىنى گەلى كورد بىدە مەن ئەزى كوردستانەك سەربەخۇ بىدەم تە).

خىزمەتتە رەھبەرلىك بەدرخان دىۋانى رۇشنىيىرى دۇۋا كوردىدا

دىۋانغا ھاۋار (۱۹۳۲)دا زۆر خىزمەتتە رۇشنىيىرى دۇۋا كوردى كىرە. رەھبەرلىك بەدرخان ئىككىنچى مەن ئافرىقا كوردە ل كۆڭۈر ھاۋار گوتارىن خۇە ب زىمانى كوردى (كىرمانجى) ئەلغا بىي لاتىنى نىقىسىن بىلەن كىرىن. لىسالا ۱۹۷۱ى ۋەك ئەندامەكە فەخرى بۇ كۆپىيىش زانىيىرى كورد ھاۋىيە ھەلپىزەتتە لىيى كۆپىيىش زانىيىرى كورد قە ھاۋىيە راسپاردەن كۆ بىچىتە ئەستەمبۇل ۋە رەھبەرلىك بەدرخاننى ۋىي رەھبەر بىلەن نامە ۋە رەھبەرلىك بەدرخاننى دەست نىقىسىن پەيۋەندى بىلەن دەۋر زىمان ۋە مېۋى كەلەپۈرى كوردى قە ھەي كۆم بىكەت ۋە بۇ كۆپىيىش زانىيىرى بىلەن ھەي، رەھبەرلىك بەدرخاننى زۆر سەركەفتىيەنە كارى خۇ جى بەجى كىر.

ل سالا ۱۹۵۷ى كۆنگرىيى ئىككىي ۋە لاتىن دەرياسى سىيى ۋە پۇرەھەلاتا نىقىن دىۋى كۆلۈنىيالىيى ل ئەسپانىيە (يونان) ھاۋە گىردان ۋە رەھبەرلىك بەدرخاننى بەشدارى تىداكر كۆ ئىككىنچى مەن ئافرىقا كورد بۇ جارا ئىككىي بەشدارىيى د كۆنگرىيى جىھانى دادەكەت.

ئەقە پارچە نىقىسەنەكە رەھبەرلىك بەدرخانە كۆ د كۆڭۈر ھاۋار ژمارە (۲۷) يا ۱۵ نىسانا ۱۹۴۱ى دا بەلەبۇۋى ل رەھبەرلىك (ستونى كاپانىيەن كاپانىيەن مامۇستە):

((خودهيئن من ئيئن دهلال، ههروهكي هوون ژي دزانن دهردي
 مللهتي مه ئي مهزن و غه دار نه زانييه، نه زانين نه خوشييه كو
 دهرمانئ وي زانيه. نك مللهتيئن خودان حكوممهتو ته شيكلات في
 نه خوشيئ دخسته خانه يئن خسوسي ده دهرمان دكن و ژوان
 خهسته خانان ره (دبستان) ديئژن. ماموسته پزيشكيئن وي
 خهسته خانه يئ نه، مللهتي مه نه خوه ديئ وان خهسته خانه،
 مللهتي مه مللهتهكي بي ته شيكلات، بي خهوه دي و سهري، مللهتهكي
 به لاوه لايه و دين حكمي مللهتيئن دوژمن دن، مللهتيئن دوژمن دهيه، لي
 دوژمني مه ئي مهزن، ئي مهزتر نه زانييه. دقيت ئه م شهري وي
 دوژمني غه دار بكن. دقي شهري ده ژي ژ مه ژنيئ كوردمانج ره دقيت
 كو ئاريكاري ميئرئ خوه بكن زارويئن خوه بعهلينن خوهندن و
 نفيساندنئ و وان ژ نه خوشييا نه زانيئ خهلاس بكن)).

ليكدانه وهي وشه كان

دبستان	:	قوتابخانه.
نه خوه ديئ وانه	:	خاوهن و خوداني وان ينيه.
نفيساندن	:	نووسين.
زارويئن خوه	:	منداله كانتان.
هوون ژي	:	ئيوهش، ئهنگوش.

❖ بەشى خويندەوہ ❖

۱. خەج و سیامەند
۲. تووتن
۳. مەقام و ئاواز و ئالەتى موسیقای کوردی
۴. خەيام
۵. شیللی
۶. بەستەى ھەئۆ
۷. چوونا سەر ھەیشی
۸. پیشەسازی ئەناو کوردەواریدا.
۹. شینی گۆران بۆ پیرەمێرد
۱۰. میکروبیین دوست
۱۱. شاعیری نەتەوہ
۱۲. گالیلو
۱۳. بەرھەمی زۆرو بەشکردنی بە ھەقیانەت.
۱۴. کەرکووک
۱۵. گوئە میخەک

خەج و سیامەند

هەموو داستانەکانی دلداری کوردی، لە گەڵ باسی ئازایی و کۆڵنە داندای، وێنەی وەفاداری و قسە و پەیمان بردنە گۆرەووەن. لە هەموو داستانیکە دلداری کوردیدا سۆزی ئەقین و دلدارییەکی پۆژەلات بەدی دەکرێت، لە ناو ئەمانیشدا، دیسان دیمەنی کێشەیهک هەر دیارە. کێشەیی نێوان چاکە و خراپە، نێوان پاکی و ناپاکی، وەفاداری و سەرپاستی لە گەڵ بێ پەیمانیدا.

لێرەشدا دیسانەوێ گێانی میلەت دەردەکەوێت و کێشەیهک لە لایەکی ترەوە دەبەستێتەوە بەو کێشەیهوێ که لە ژبانی کۆمەڵایەتیدا هەیە. بۆیە زۆرجار دەبینین قارەمانەکانی داستانی دلداری، پیاوی پەنجەر و زەحمەت کێش و لە هەموو خاسییەتیکە ئەم کەسانەدا لە پەروەشت و کردار و سەر ئەنجامیدا، وێنەی مەرداوەتی و ئازاوەتی و وەفاداری و خۆبەخت کردن دیارە.

چەند داستانی کوردی هەیە که چیرۆکی حەزکردنی کۆرە جوتیارمان لە کچە ئاغا بۆ دەگێڕێتەوە، ئایا دەتوانین باسی دلدارییەکی کە لا بخەین و ئەمە بکەینە نموونەیهک بۆ ئاواتە هەمیشەییەکی ئادامیزاد. ئاواتی بە ژبانی باشترو خۆشتر گەشتن؟ زۆرجارێش هەیە که هەر ئەو کچە ئاغا یە کە سوو ئامۆزاو خزمی کۆرە جوتیارە، وەک لە داستانی خەج و سیامەنددا دەبینین ئەو داستانە ی که هەر بە تەواوی داستانی کوردەو بەشیکی لە گەنجینهی نەتەواوەتی ئێمە و لە ناو کورددا زۆر بڵاوە.

عوبەيدۇللا ئەيۇبىيان^(۱). لە پېشەككىيە فارسىيەكەى چاپەكەى خەج و
سىامەنددا نووسىويە: ((مېژووى ژيانى خەج و سىامەند ديارنىيە. ئەم
بى مېژوويە بە قسەى يەكك لە مامۇستايان شتېكى تايبەتى خەلكى
چىايە، بەيتى خەج و سىامەند وېنەى گيان بەخشىنە، داستانىكى
راستەقىنەى كە لەسەر گوزەشتەى سۆزمەندى سىامەندى قارەمان و
ئارەزووى سادە، بەلام گيان بەخش و لە عەشق و وفادارى و گيان
بەخشىنى (خەج)ى فېداكار وەرگىراو)).

بەپتى ئەو پېشەككىيە خەج و سىامەند خەلكى دېھاتى سەر سەوزو
بەرزى (كىلە سىپان)ى ناوچەى مەھابادى. بەلام جۆرە گىرانه وە
كرمانجىيەكەى، (سىپان) دەباتە لای دەريای وان. لەم داستانە وە
دەتوانىن (لەبىرى پووناك و دەروونى زىندووى مىللى و ھونەرى خەلكى
كوردستان بگەين، ئەم داستانى عەشق و ئەقىنە كە لە وېنەى خۆى كەم
ھەيە، چونكە بەشىو ھونەرىكى سەرنج پاكىشەر نووسراو، جۆرى
بىرکردنە وەى كۆرۈكچ لە دلدارى و عەشق و خوشەويستىدا پىشان
دەدات و لەسنوورى خۆيدا يەككە لە بەرھەمە بە دىمەنەكانى دەروون و
دىمەنى مەعنەوى ناو كوردان).

لەم داستانە دا وەك ھەموو داستانى دلدارى قەدو لووتكەى چىاي
كوردستان، وەك چىرۆكى بن دارو دەوہن و وەردو كۆرى دروینە و كۆل

(۱) عوبەيدۇللا ئەيۇبىيان لەسالى ۱۹۵۶دا لە تەوريز، چرىكەى (خەج و سىامەند)ى بە تېپى لاتىنى
چاپ كىردو وە كىردوويەتى بە فارسى و پېشەكى بۆ نووسىو.

كيشان، (خەج و سيامەند)^(۱). دليان بە يەكدا دەچيٽ و پەيماني دلدارى و
 وفادارى دەبەستن، كەسو كارى خەج رازى نابن كچى خويان بدەن بە
 سيامەندى ھەزار با ئاموزاي خویشى بيٽ، بۆيە خەج بريارى ئەو
 دەدات لە گەل سيامەنددا سەرى خوى ھەلگريٽ.

سوارەى عەشرەت دوايان دەكەون، سيامەند شەريكى ئازايانە
 دەكات، تا دوايى تيرىك جگەرى دەسميٽ و لەسەر لووتكەى چيائى
 بەردينەو ە گلۆر دەبيٽەو (خەج) يش دوا بە دواى ئەو خوى فريٽ دەداتە
 خوارى لە پال دلدارەكەيدا دەمرىٽ.

سيامەنديش لەسەر مەرگدا پوو دەكاتە خەج و دەليٽ:
 ((سيامەند گاز دەكا: وەى لەمن... توخوا (خەج) ئى بەسەر و پووى
 سوورەو، بەسە، مەكە - ھەى - پۆ پۆو گريانى. ميهرو جەمبەرى
 خوشەويستت لە دلما تاكو مەرانى ئاورىكى بەرداومەو لە ھەناوى، نە بەر
 گورەژنى شيبانى نيو ە شەوى دەكوژيٽەو، نە بە پيرىكا دەبارانى.
 بۆ چرۆكىكم لەتەنى ھەلدەستى لە گويين ھەورى رەش دەگەريٽەو
 كەليني ئاسمانى)).

(۱) خەج و سيامەند ھەروەھا بە نوو دياليتكتە گەرەكەى كوردى ھەيە، لە زۆر ناوچەى جياوازي
 كوردستاندا بە جۆرى قسەكردنى ناوچەكە ئەم داستانە بلأو. ئەو ەى تا ئىستا چاپ كراو، ئەو ەيە كە
 لە يەريقان دوكتۆر حاجيى جندى لە ۱۴۸۱ لاپەرەدا لە گەل ناوەرۆكەكانى تىرى كنىيى (تقيسار كارى
 كرمانجا سۆفيتى - ۱۹۵۷) دا بە ناوى كورتهى (سيامەندو خەجى زەري) وە چاپى كروو، ھەروەھا ئەو
 چاپەى عوبەيدوللاى ئەيوبيانە، ھەروەكو محەمەد توفيق وردى لە ناوچەى شەقلأو جۆريكى ئەم
 داستانەى نووسيو ەو.

لەم داستانەدا ھەروەك نائومییدی و کارەسات پیشان دەدری، ھەروا
تا سەرەمەرگ دەست لە خۆشەویستی و وفاداری ھەل نەگرتنیش
دیارە. سیامەند لە سەرەمەرگدا بە خەج دەلیت:

((ئاخ... ئاخ... ئەمن چ بکەم: نەم ماوە مەودای دەس کردنەوہی،
جەنگە ی دەخۆر ئانانی... ئاخ دەستم ناگریتەوہ شینگى گەرۆماری
چرگە ی خەنجەری دەبانى. لەبۆت بگرمەوہ سەرۆ خواری ولاتی
کرمانجاتى وشەش دانگى دە کۆنە مەیدانى)).

خەج کە ئەم دلسۆزییە سیامەند دەبینیت، سەرەنجامى خۆی
دەبەستیت بەوہوہو لەناو جەرگە ی نا ئومیدییدا بریاری خۆی (*). دەداو
دەبیته وینە ی وەفاو ئازایەتى، براکانى لى نزیك دەبنەوہ، بیکوژن،
سزای لەگەل سیامەنددا ھەلاتن، بەلام ئەو بانگ دەکات:

((جا بەخوا: ئەوانە ی دین، چ ھۆمىرو گزیرن، چ کومیل و راسپیرن. چ
مى گەلن، چ نیرن، لىم خۆشن یا زویرن، ناتوانن سیامەندەگیان، تا
پشوو یەکم مابى لەتۆم ببویرن)).

سیامەند لە لووتکە ی چیاوہ کەوتە خواری، پیش ئەوہ ی براکانى
خەج بگەن، خەجیش خۆی فری دەداتە خواریوہ پیش ئەوہ ی بمریت
شینیک بۆ سیامەند دەکات، کە لەپادە ی شینەکە ی زیندا یە بۆ مەم و
تەواو لە پارچە یەك دەچن کە شاعیری گەرە ی ڕووس (لیرمانتوف) لە

(*) گۆرانى بیژى ھونەرمەند عیسا بەرواری (خەج و سیامەند) بە مەقامى تاییەتى خۆی دەلیت... جا
دەتوانین لە ڕیگە ی ئەو ھونەرمەندەوہ لەگێرانیوہ کرمانجیەکە ی ئەم داستانە بکەین.

داستانى (دايمۇن - دىق) دا نووسىيويىيە كە پەنگە ھەر گيانى پۇژھە لات و
گەشتى قەفقاس ئەو ئىلھامەى دابىتتى.

خەج دەلتىت:

جا ژيان چىيە؟ گيان بۇ چىيە؟

چۇن بلىيىن ئەو ھەتتائى ماو، خەجى سىامەندىيە.

بەخوداى، خوداى پاكى، بە يەزدانى پرووناكى

سوئند بە جوانى و چاكي، بە (تۆ) پۇلەى ئاوو خاكي

بە خۇشەويستى و جوانى، بە مەرگ و بەژيانى.

بە پۇژى ئاسمانى، بە ئاوو پروونەكەى كانى.

بە پىرى كامەرانى، لاوۇ ھەر تۆم خودانى.

بە چاكي كەسكەوانى، بە سوورە گەنم و نانى.

لە مرنى يا لەمانى، بزانى يا نەزانى.

بەراستى و رەوانى، سىامەند گيانى گيانى.

لاوۇ ھەر تۆم خودانى،

لاوۇ ھەر تۆم خودانى.

تا ماوم بەتەماتەم... ئەزىش بەدووتدا ھاتم!

ئەم كۆتايىيە تراژىدىيەى مەرگى خەج و سىامەند كۈشتىنى ئاوات نىيە

لەدلا، سەر شۆرپكردن نىيە بۇ زۆردارى، وئىنەى بەدى كارەسات بىننىن

نىيە لە كۆپى ژياندا، بەلكو ھاوارىكە بۇ ھەولدان بەرامبەر بەو ھەموو

پىگەو شوئىنە كارەسات دەھىننە كايەو.

خەج بەر لە مردن باسیك لە مەرگی خۆی دەكات و دەلیت:
((پاسپیر بى، منیش لە (زار گەلى) لە تەنیشت گۆرى سیامەندە
خۆشەویستەكەم، ناکامى جوانە مەرگی بنیژن)).

ئەو چیرۆكە تال و شیرینە بەسەرھاتى دوو جەھىلى ناکامە بگێرنەو
بۆ منداڵان بۆ کوپو كچانى دەكرمانجا تى بنیژن. ئەو دای و بابانەى
كچیان بى دل دەكەن، بەزۆرى بەمێردیان دەدەن، تالى ئەو ھىنگە
(پاو- پاو) نالەبارەى بچيژن.

ئەو كچانەى پوو دەكەنە گۆرى دلديرى، پىگای ئەرك و ئەمەگى تالى
ئەو ھىنگە (پاو- پاو) نالەبارەى بچيژن.

دەبلىن، خۆشتر بژيیتەو و پاو ستاوبى دابى بەرزى خوازىنى و كچ
بەمێردانى كرمانجاتى بە دلى كوپو كچانا (شوینى دای و بابانە) گەلى-
ھىژاو لەمێژن.

چ لەم داستانەداو چ لەھەموو داستان و داستانەكانى ترى كوردییەو،
ئەنجاميكمان دەست دەكەوێت، ئەویش ئەمەيە كە قارەمانى ئەمانیش
وەك چیرۆك ھەر ئادەمیزاد خۆيەتى، ئەمە لەلایەكەو ئەو ھەمان پيشان
دەدات كە داستان بەرھەمى پاش ئەفسانەيە لەمێژووی ئەدەبى كوردداو
لەلایەكى ترەو ئەو بایەخ و نرخە گەورەيە دەر دەخات كە لەناوگەلدا
دەدری بە ئادامیزاد بەژيانى، بەھەستى دەروونی، بەھەلس و كەوتى.

بەدەستكارىيەو لەكتیبي

(ئەدەبى فۆلكلورى كوردی)

د. عەزەدىن رەسوولەو وەرگراو

ليکدانه وهی وشه کان

گۆر	: قهبر، ترب.
پهيمان بردنه گۆره وه	: تا مردن پهيمان نه شکاندن.
کيشه	: کيش مه کيش (صرع).
ئهبه ستریتته وه	: تیتته گریدان.
که لابخه ين	: دوورخه ينه وه، عه زل بکه ين.
ده سمی	: کون ده کات.
ميه ر	: خوشه ويستی، ديمه ن، زهرده خه نه.
بو چرووک	: بيهنا گوشتی سووتی.
شينگی گه رومار	: تیری گه رومار.
رۆله	: کور، کورپ دلسۆز.
بنیژن	: قه شارن، دفن که ن.
هينگ	: ده م، چاخ.

گفتوگو:

۱. چی ده رياره ی خه چو سيامه ند ده زانیت؟
۲. ئه وه ی خویندته وه، په یوه ندی به و باسه داستانه وه چیه که له سالانی له مه و به ردا خویندووته؟
۳. چی له به راوردی خه چو سيامه ندو شيعری لیژ مانتۆف گه یشیتیت؟
۴. له م باسه وه ده گه یته چ ئه نجامیک؟
۵. نووسه ری کتیب، باسی (خه چو سيامه ند) ی به و چه شنه ليکداوته وه که خویندته وه، ئایا ده توانیت چیرۆکیکی تری دلداري به و چه شنه ليک بدیه وه؟

تووتن

ولّاته که مان ولّاتی پیت و فه ره، بووم و به ره م و هه موو جو ره
کشتوکالّیکی تیدا ده کریت و هه موو جو ره دارو ده وه نیکی تیدا ده پویت،
له وانه ی که له ولّاته که ماندا له زور کونه وه ده پوینریت و په روه رده
ده کریت و سوودی نابووری و بازرگانی لی و ده رده گیریت، تووتنه . تووتن
سامانیکی زور به نرخه بو ولّاته که مان و به هه زاران جووتیارو بازرگان و
فه رمانبه ر به کشتوکالّ و کاروباری تووتنه وه خه ریکن و ژیانانی پیوه
به ستروده، به لام نه وه یه که هه تا ئیستا به شیوه یه کی کون و دوور له
ریگای زانستییه وه، نه م به ره مه یان پی گه یاندووه، نه گه رچی به هو ی
پیشکه وتنی ولّاته که مانه وه ورده ورده خه ریکه چاندن و په روه رده ی
تووتن شیوه یه کی زانستی و باش ده گریت، به تایبه تی که میری
به ریوه به رایه تییه کی تایبه تی هه یه که چهند به ش و لقی لی بوته وه، بو
چاودیری و پیشخستنی چاندن و به ره م هیئانی تووتن و هه روه ها
یارمه تی جووتیارو فه لاهه کان، له وانه ی که خه ریکی نه م ئیشن له به ر
نه وه ده بینین که به ریوه به رایه تی (ئینحساری تووتن) هه میشه خه ریکی
نه وه یه که باری کشتوکالی تووتن و کرین و فروشتنی و به کارهیئانی له ناو
ولّاداو به کارهیئانی له کارگه ی جگه ره کاند، هه روه ها فروشتنی به
ده روه ی ولّات به ره و باشی ده بات و وای لی بکات که سوودیکی باش
بگه یه نیّت به هه مووان، له به ر نه وه ی که له ولّاته که ماندا، به تایبه تی له
ناوچه ی کوردستاندا گه لیک جور تووتن ده چینریت و په روه رده ده کریت و

دیتە بەرھەم، لەم دواییەدا دەولەت ھەموو ئەم کارخانانە و کارگانی
جگەرە ی دروست دەکردو تووتنی پیویست بوو خستییه ژێر دەستی
خۆیەو، جگە لەوانە ی کە خۆی لەم دواییەدا چەند کارخانە ی دامەزراند
و ەکو کارخانە ی جگەرە ی سولەیمانی.

بۆ چاندنی تووتن گەلێک ھەنگاو ھە یە کە جووتیارو تووتنکار دەبیّت
بیکا بۆ چاندنی.

لەسەرەتای مانگی مارتدا تۆو دەچینی و پارێزگاری دەکات لە
نەخۆشی و چۆلە کە. بە پیی دەستووریکی تایبەتی ئاوی دەداو لەناو
دێراوەکاندا دەیان پوینی. ئینجا کە گەیشت گەلاکانی دەکاتەو دەیکات
بەشریتەو ە بۆ ئەو ە ی وشک ببیّت، بۆماو ە ی (۱۲) پۆژ، لەبەر ە تاو دای
دەنیّت، ئینجا لەژووڕو سابا تدا ەل دەواسریت، تا لەناو خەرار یا گوینیدا
داده گیریت و ئامادە دەبیّت بۆ فرۆشتن بە بەرپۆ ە بەرایەتی ئینحساری
تووتن، تووتن لە گەلێک ولاتی جیھاندا دەپوینریت، و ەکو (تورکیا، ئێران،
بولغاریا، ئەمریکا، ئوسترالیا...).

نیکدانه وهی وشه کان:

- چاندن : پرواندن.
کارخانه : کارگه، مه عمهل.
به ریگای زانستی : به شیوه ی عیلمی.
خه راز : ده فریکه وه کو گوینی له (په تی موو) دروست ده کریت.

گفتوگو:

۱. تووتن له کویی ولاته که ماندا ده پروینریت؟
۲. نایا تووتن سوودی بازرگانی و ئابووری هه یه؟
۳. ئه وه به ریوه به رایه تییه ی کاروباری تووتن ده بات به ریوه چی پی ده لئین و چی ده کات؟
۴. تووتن له چ مانگیک ده چینریت؟

مەقامو ئاوازو ئالەتى مۇسقىئى كوردى

((شيعرى مەولەوى بەدەنگى خۆش و ھىجرانى (عەزىز ئامىنە) دەۋە
لەناو ئىمەدا بىرەۋى پەيدا كورد. عەزىز گۆيىندەيەكى عەزىز بوو، لە
مەجلىسدا ھىجرانى و لەچىادا قەتار ھەر لەۋ دەھات. ئەمە پاستە كە
بەيانىيەك لەپاۋەكەۋدا قەتارىكى خويىند، كەۋى كۆھسارانى ھىنايە
جونبوش و قاسپە.

يەك دوو شيعرى ھەبوو، زۆربەى لەدل ئەسەند، يەجگار لەبەھاراندا،
لەئىۋاراندا، لەسەر كارىزى شەرىف كە دەى گوت:
و دەھارەن، سەوزەن، ئاۋەن، پىكاۋەن، ياخوو:
گول چوون پرووى ئازىز نەزاگەت پۇشان
و دەفراۋان چوون سەيل دىدەى من جۇشان
يا بەيانىان كە بەقەتارەۋە دەى گوت:
لە ورشەى شەۋنەم، لە توۋى پەردەۋە
نيرگس مەست مەست چەم بلاۋ كوردەۋە،

ئەمانەۋ ئەۋ دەنگە داۋودىيەۋ نەشئەى بەھاران و دلپاكىي ئەۋساي
يارانە. جا لىكى بدەنەۋە چ شۆرىك و سۆزىكى دەخستە كەللەۋ
دەروۋنەۋە من شۆرەم ھەل لەكەللەدا بوو ئەمويست بەسەر ياراندا
دەبەشى كەم....)).

پىرەمىرد، بەم چەشنە پۇخى مەولەۋى دەست پى دەكات، بەم
چەشنە ھۆى ۋەرگىپرانى شيعرى مەولەۋى لە ھەۋرامىيەۋە بۇ زمانى
ئەدەبىي ئىستا پروون دەكاتەۋە.

به لئی.. شیعری مهولهوی که زۆرتیرینی له سه رکیشی ده په نجهیی
 کوردیی، به ئاوازی (قه تار) هوه دهوتریت، یا بللین (قه تار) به شیعری
 مهولهوی دهوتریت... پیشتیش قه تار هه ر و تراوه .
 (زانای ناسراوی کورد جه میل بهندی پۆژیه یانی ده ریاره ی ناوی
 گۆرانیی کوردی، رایه کی هه یه که ده لئیت:

((...)) په نگه ناوی هه ندی له گۆرانییه کانی کوردی زۆر کۆن بن، بۆ
 وینه (قه تار) په نگه له وشه ی (گاتا) وه گۆرایی، و له کاتی خۆیدا هه ر
 گاتای پی و تراپی، هه روا (هۆره)، په نگه گۆرانییه کی تاییه تی بوو بیّت
 بۆ ستایشی (ئاهور مازدا)... هه روه ها (که لهوپی) په نگه
 (که له ئاهوپی) واته له گۆرانییه هه لێژارده کانی باسی ئاهورا بوو بیّت.
 جگه له وه گۆرانی (خورشیدی) تا ئیستا گه واهه که له کاتی هه لاتنی
 خۆردا و تراوه، به ناوی نیازه وه، چونکه ده بینین به رامبه ر به وه، گۆرانیی
 (خاوکه ر) مان هه یه که بۆ خه وه یان و تراوه .

ئه م پا ورده، لیکۆلینه وه و لی دواندنیک قوولی ده وی، زۆر به جیه
 که (قه تار) له گاتای زه رده شته وه یا له ئافیس تا وه هات بیّت، به لام دوور
 نییه (قه تار) هه ر له وشه ی (قه تار) ی عه ره بییه وه هات بیّت، که به مانای
 کاروان به کارده هیتریت. به لگه ش بۆ ئه مه، ئه وه یه که زۆر جار له
 مه قامی قه تاردا گۆرانی بیژ ده لئیت: (قه تار) ی بینن غه مانم بارکه ن)، یا
 به م مه قامه وه جۆره هۆنراویک دهوتریت، که مانای راسته قینه یا
 مه جازیی گه شت و پۆیشتن و کاروانی تیدا بیّت. وه ک ئه م دوو فه رده ی
 مهولهوی:

ئازىز دىيارمەن وادەى لوامەن
ئەلومداى ئاخىر، ئەوۋە نامامەن
دەۋلەتەگەى ۋەسل پا نەزەۋالەن
جارىۋەتەر دىدەن بالات محالەن

(ھۆرە) زۆر بەجىيە كە يەكك بىت لە گۆرانىيە تاييەتايەكانى
(ئاھورا مازدا)... يا ھىچ نەبىت سەرچاۋەكەى يەكك بىت لە گۆرانىيە
ئايىنىيەكان. چۈنكە دەبىنى ئىستاش (ھۆرە)، ھەر تەنبا ھۆرەى
دەرويشى لەناۋ كورددا لەمانە ھەموو بەناۋبانگترە، ۋە دوور نىيە (ھۆرە)
ئاھووراۋ ھاۋار لە پوۋى وشە يا زمانەۋە، لەيەك سەرچاۋەۋە ھاتىن، ئەم
ۋشەۋ مانايە تەۋاۋ لە ۋشەيەكى زمانىكى تىرى ھىندۇ ئەۋروپىيەۋە نىزىكە
كە ئەۋىش ۋشەى (ھوۋرا)ى پوۋسىيە كە بەماناى ھاۋار يا بلىين-بانگ يا
ھوتاف-بەكاردىتۋ نىزىكى ئەۋ مانا كوردىيانەيە.

پۆژبەيانى، مەقامى خورشىدى-بە مەقامى كاتى خۆر ھەلاتن
دادەنىت، بەلام مەقام زانى بەناۋبانگ ەلى مەردان، ئەم مەقامە بە
گۆريانى كاتى خۆرنشەين دەزانىت، ھەر چۆنىك بىت ھەر بەستراۋە بە
خۆرەۋە، جا خۆر ھەلات بىت يا خۆرنشەين، ئەگەر لەسەر لىكدانەۋەكەى
پۆژبەيانى بېۋىن و گۆرانى كوردى ھەموو بەرىنەۋە سەر سەرچاۋەيەكى
ئايىنى، ئەۋا ئەم مەقامى (خورشىدى)يەش دەبەينەۋە سەر سەردەمىكى
زۆر كۆن، دەبەينەۋە سەر ئەۋكاتە كە پۆژ جىگەۋ مانايەكى تاييەتى لە
باۋەرى كورددا ھەبوۋە. بەلام دەتوانىن ھەلھاتنۋ ئاۋابوۋنى پۆژىش بە

ئیش کردنه وه ببهستین، ههروهك دهتوانین (هۆره)ش بکهین به هاواری
کاتی ئیش کردن. مهقامی (خاوکه)یش دیسان دهبریته وه سه رهردوو
سه رجاوه که ی گۆرانی^(۱).

دیاره مه به ست له ههردوو سه رچاوه ئه وهیه که ئیستا له ناو زۆر
میلله تدا شوینی موناقه شهیه، ئایا گۆرانی له سه رچاوه یه کی ئاینیه وه
په یدابووه، یا له ئیشکردنه وه په یدابووه. ئه م باسه له و په رتوو که دا که
ئه و چهند لاپه ریه ی سه ره وه مان ئی وه رگرت موناقه شه کراوه. به لام
مه به ستی ئیمه لی ره دا ساغکردنه وه ی ئه م باسه نییه، به لکو ئیمه ئه م
چهند لاپه ریه مان به به لگه بو کۆنی گۆرانی و موسیقا له لای کورد
هه ناو ته وه.

دیاره گۆرانی لای کورد زۆر کۆنه و میلله تان ئاسایی له سه ره تای
میژووی دروست بوونیه وه گۆرانی هیه، به لام نه و موسیقایه ی خراوه ته
قالبیکی زانستییه وه ری و شوینی هیه، ئه ویش هه ر کۆنه و
له سه رچاوه کانی میژوودا گه لیك به لگه بو پێوه ندیی کوردو موسیقا
ده بنن.

به دره دینی ههولیری که له سالێ ٦٨٦ ی کۆچی - ١٢٨٧ ی زاینیدا له
دایکبووه، سالێ ٧٢٩ ی کۆچی ١٣٢٨ ی زاینی پهرتووکی
(ارجوزه الانغام) ی نووسیوه.

(١) ئەم وتانەى ناو ئەو دوو كەوانە گەورەىە لە كۆتەىى ((ئەدەبىى فۆلكورى كوردى)) بەو وەرگرانو.

عومەری خدری جەعفەر زادەى كوردى داسنى كە بەجەمالە دىنى
داسنى بەناویانگ بوو و سالى ۸۰۰ى كۆچى ۱۳۹۷ى زايىنى كۆچى
دوايى كردوو، گەلێك پەرتووکی هەيە يەكێکیان پەرتووکی
(الكنز المطلوب في علم الدوائر والضرب) ه كە لەسەر مۆسیقایە .

مەسعوودی لە (مروج الذهب) دا دەلێت: (شوانى كوردشتێکیان
داهێنا، كە فووی پێدا دەكرا مێگەلى بڵاوى كۆ دەكردهو).

لە سیاحەتنامەى گەرۆكى تورك ئەولیا چەلەبى و مێژوو نووسى كورد
شەرەفخانى بتلیسى گەلێك شتیان دەربارەى مەقام و ئاوازی كوردى
تۆمار كردوو، تەماشای دیوانى هەر شاعیریكى كۆنى كوردیش بكەین
دەبینین كە بە دەم وەسف و قسەو بەسى گەلێك مەقام و ئاواز دەكات و
ناوى گەلێك ئالەتى مۆسیقا دەبات كە دیارە لەناو كورددا هەبوون.

ئەحمەدى خانى ناوى نزیکەى (۵۵) مەقامى تۆمار كردوو و وەك
شارەزایەكى مۆسیقا مەقام و شوعبە و ئاوازی لەیەكتر جیا كردۆتەو
هەندێك پای دەربارەى گونجانی مەقام و ئاواز لەیەكدا دەبرپێو.
هەر وەكو پەيوەندى هەندێك مەقام لەگەڵ هەندێك ئالەتى تاییبەتیدا
دەردەخات، وەك ئەوێ مەقامى (گوردان یا كوردان) بەناى لى دەدریت و
هەر وەها ئەحمەدى خانى ناوى بیست ئالەتى مۆسیقای بردوو و لە بەسى
مۆسیقاگەرەندا چەند گۆرانى بێژو مۆسیقا ژەن لەیەك جیا دەكردهو،
وەك: رامشگەر و خوش نەوا و موتریب و قەوال و غەزەل خوان و گۆیندە.
هتد هەر وەك خانى پەيوەندى گۆرانى و مۆسیقای لەگەڵ هەلپەركێتى
كوردیدا لەبەر نەچوو.

لەلای شاعیرانی تریش شتیک لەم باسو ناوانە دووبارە دەبیتهوه،
تەنانەت مستەفا بەگی کوردی ناوی گۆرانی بیژانی دەوری خۆی و
شارەزایی ھەریەکەیان لە مەقامیکدا تۆمار دەکات، دیارە پیرەمێردو
گەلێک شاعیری تریش ھەر چاویان لەو کردووه. مەقامو ئاوازی کوردی
لەگەڵ دەنگی شیعری کوردیدا تیکەڵ بووهو شاعیر ھیچ کاتیک خۆی لەو
ئاوازیە جیا نەکردۆتەوه.

باسی مەقامو ئاوازو ئالەتی موسیقای کوردی، گەلێک لیکۆلینەوهی
زانستی دەویتو تا ئیستا چەند باسیک ھەیە کە ھەولێ ئه
لیکۆلینەوهیەیان تیدا درابیت، ئەمە شوینیکی تری دەویت بۆ باس
کردن. ڕەنگە باشترین قسە بۆ سەلماندنی باسەکەو بۆ کۆتایی پێ ھێنان
چەند دیریک بیت کە (گۆران) ھۆنراوھی (دەرویش عەبدوڵلا)ی کۆتایی
پێ دینی... ڕوو دەکاتە شمشال ژەنی پیری ھونەرمنەندو دەلیت:

ئەوھندەم بیست لەمۆسیقا، خرۆشی ڕۆحی بیگانە
میزاجی کوردەواریم تیک چوو دەرویش عەبدوڵلا،
دەخیلیت بێ! دەسا بەو لاووک و ئای ئای و ھەیرانە
شەپۆلی زەوقی میلی پێ دەروونی ماتو چۆلم کە
لە بیتھۆفن گەلی زیاتر، بەرۆحم ئاشنای، وەڵلا،
دە ئەی دەرویش، سکاڵایەک لەگەڵ ڕۆحی کلۆلم کە.

لیکدانہ ودی وشہ کان :

برہوی پہیدا کرد :	ہاتہ ناسین، ہاتہ پھواج.
گویندہ :	گورانی بیڑ، ستران بیڑ.
ہەر له و دہات :	تہ نی ژئی دہات، ہیڑا وی بوو.
پاوکھری کہو :	نیچیرا کہوا.
کوہسارا :	چیا، کہڑ.
وہ ہارہن :	بہ ہارہ.
سہ وزہ :	سہ وزہ، کہ سکہ.
شہ ونم :	خوناٹ، ئاورنگ.
چون سہیل :	وہک سہیل، مینا سیلاب.
چہ م :	چاو، چاٹ.
کہ للہ :	سہر.
دابہ ش کہ م :	بہ شی بکہ م.
گورانی :	ستران.
گاتا :	دوعای ناو (ٹافیتستا) ی زہردہشت.
گہ واہ :	شایہ ت.
لوامہن :	(لوا) رویشتن، چوون رویشتنمہ، چوونی منہ.
ئہ لوہ دا :	الوداع.
ئہ ونامامہن :	چوون و نہ چوون.
پانہ زہوالہن :	لہ زہوالہ، پیی ناوہتہ نہ بوونی.

جاریۆه تهر : جاریکی تر.
 دیدهن : دیتن.
 ئاهورامازدا : خوای چاکه ی زهرده شتی.
 میلله تان ئاسایی : وهك میلله تان.
 سه لماندن : ئیسپات.
 خرۆش : جۆش.

گفتوگۆ:

۱. چی (مهولهوی) ی لای پیره میژد خۆشه ویست کرد؟
 ۲. چی له مه ده گهیت: که گۆرانی له سه رچاوه ی ئیش کردنه وه هاتووه، له سه رچاوه ی ئاینیه وه نه هاتووه؟ له مامۆستات بپرسه.
 ۳. له په رتوکخانه که تدا به دوا ی سه رچاوه یه کدا بگه پۆ و ناوی چه ند مه قامی کوردی و ئاله تی مۆسیقای ناو کورد تۆمار بکه.
 ۴. له وه که سانه زیاتر که ناویان له باسه که دا هه یه، کیی تر باسی مۆسیقای کوردیی کردووه؟
 ۵. شاره زایان ده لّین:
- ((ده بیّت مۆسیقای هه موو نه ته وه یه ک به ره و پێشه وه بروات، به لام له سه ر بناغه ی کۆن و مۆسیقای کلاسیکی نه ته وه که)). چی له باسه ده گهیت؟

خه‌ییام

له‌ناو میلیله‌تانی ئەم ناوچه‌یه‌دا به‌ واتا ناوچه‌ی پۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌پاست
گه‌لێک زاناو بلیمه‌ت و شاعیر و میژوو نووس و ریازیات ناس و ئەستێره
ناس و پزیشکی گه‌وره‌ی تیا‌دا هه‌لکه‌وتوو، که‌ هه‌تا هه‌تایه‌ له‌ناو
لاپه‌ره‌کانی میژووی ئاده‌میزادا ناویان ئاشکرایه‌ و وه‌کو ئەستێره‌ی
گه‌شی به‌ره‌ به‌یان له‌ ئاسمانی هونه‌رو ئەده‌بیات و زانستدا ده‌دروشینه‌وه
وه‌ک (ئه‌بو‌عه‌لی سینا و متن‌بی و حافظ و کیندی و فارابی و ابن‌الاثیر و
سییه‌وه‌ی خوارزمی و ابو‌ریحان)، خه‌ییام یه‌کێکه‌ له‌و ئەستێره‌ گه‌شانه‌ی
ئاسمانی عیلم و ئەده‌ب، خه‌ییام ناوی (ابو‌الفتح عمر‌کوری ئیبراهیم
الخيام نیشابوری) یه‌و یه‌کێکه‌ له‌ زاناو ریازیات ناس و شاعیرانی گه‌وره‌ی
ئێرانی سه‌ده‌ی پینجه‌م و سه‌ره‌تای شه‌شه‌می کۆچی. خه‌ییام
هاوچه‌رخ‌ی سولتانی سه‌لجوقی بوو. خه‌ییام چونکه‌ شاره‌زاو پسپۆر
بووه‌ سالژمیری خورشیدی رێک خستوو.

خه‌ییام به‌زمانی عه‌ره‌بی و فارسی به‌ره‌می هه‌یه‌، له‌به‌ره‌مه‌
ناسراو‌کانی خه‌ییام به‌ عه‌ره‌بی چهند نامه‌یه‌که‌ له‌ (ته‌بیعیات و میعراج)
هه‌روه‌ها نامه‌یه‌کی هه‌یه‌ له‌ (جه‌بر و مقابله‌) دا که‌ له‌سالی (١٨٥١) له‌
فه‌رهنسا چاپ‌ کراوه‌. جگه‌ له‌مانه‌ خه‌ییام شاعیریکی به‌ تواناو به‌
سه‌لیقه‌ بووه‌ و چوارینه‌کانی له‌ هه‌موو دونیادا ده‌نگی داوه‌ته‌وه‌ و
به‌هه‌موو زمانه‌ زیندوو‌ه‌کانی جیهان نووسراوه‌ته‌وه‌، خه‌ییام له‌
چوارینه‌کانیدا بیرو باوه‌ری فه‌لسه‌فی و تیبینی حه‌کیمانه‌ی خۆی

بەشیۆەیه کی سادە، تیایدا گونجاندوو، چوارینەکانی بە عەرەبی
لەلایەنی گەلێک شاعیر و زانای عەرەبەو کراوە بە عەرەبی وەکو
(ئەحمەد صافی نەجەفی، ئەحمەد رامی...).

هەر وەها لەلایەن مامۆستا سلام و گۆران گەلی زاناو شاعیری تری
کوردیشەو کراوە بە کوردی، ئەمە دوو چوارینی خەيامە کە خوالی
خۆشبوو شیخ سەلام کردووێتی بە کوردی:

(١)

بەر لەمن و تۆ شەوو پۆژی بوو
چەرخێ جەفاکار ئەهاتو ئەچوو
بۆ سەر ئەم خاکە پێ بە ئەسپایی
دانێ، چاوەکەم! چاوی یاری بوو

(٢)

ئەووی لەدنيا لەتێ نانی بوو
کەلاوە کۆنی ئاشیانی بوو
پیاوی کەس نەبێ کەس پیاوی نەبێ
هەر ئەو ژیاوە، ئەو ژیاوی بوو.

لێکدانەوهی وشەکان :

ئەستێرناس	: ئەستێره شوناس، (فلکی).
پسپۆر	: شارەزاو لێ هاتوو- متخصص.
چوارین	: چوار خشته کی، رباعیات.
چەرخ	: فەلەک.
ناشیان	: خانوو، هیلانە (شوینی ژیان و گوزەران).

گفتوگۆ:

۱. خەییام بە چی بە ناوبانگه؟
۲. له چ سه دهیه کدا ژیاوه؟
۳. خەییام بیرو باوه پری فەلسەفی خۆی له کویدا ده برپیه؟
۴. ناوی چەند شاعیر و نووسەر و کورد بۆی که چوارینه کانی خەییامیان کردووه به کوردی.

شیللی

ئەم سەر زەمینەى كە ئىمە تىادا دەژىن و باوو باپىرانمانى تىدا
ژياو و هاتوو و چوو، گەلێك لە پىاوانى گەورە و ناودار و زاناو قارەمانى
پەرەردە كردوو، كە هەتا هەتايە ناويان وەكو ئەستىرەى گەشى
بەرەبەيان لە ئاسمانى عىلم و زانست و هونەر و شىعر و ئەدەبىياتدا
دەدرەوشىنەو، ئەوەى شايانى باسە ئەوەى كە ئەم جۆرە پىاوانە
خۆشى و كامەرانى و پىشكەوتنى مەزەبەست بوو و بە چاوىكى
يەكسان تەماشاي هەموو گەل و مىللەتێكيان كردوو.

شاعىرى بەناوبانگ (شیللى) يەكێكە لەو پىاوانە كە هەتا هەتايە
شىعرەكانى وەكو ئاواز و بانگى بۆلبۆلى بەرەبەيان لە باغچەى شىعر و
ئەدەبىياتدا دەنگ دەداتەو.

(شیللى) ناوى (پرسى بايش)ە، شاعىرى هەرە بەناوبانگى ئىنگلیزە،
لە ساڵى ۱۷۹۲دا لە دایك بوو و لە ساڵى ۱۸۲۲دا كۆچى دواى كردوو،
شیللى يەكێكە لە شاعىرە بەناوبانگەكانى (قوتابخانەى رۆمانسى) لە
شىعردا، ئەم شاعىرە بەرزە لە (ئوكسفۆرد) خۆیندویەتى و گەشتۆتە
پلەىەكى بەرز لە زانىارى و شاعىرىدا، لە ساڵى ۱۸۲۱دا چوو بۆ
(ئىتالىا)، شیللى هەرەكو هەموو شاعىر و زانایان و پۆشن بىرانى دەورى
خۆى هەستى بە ئىش و ئازارى مەژۆ و مەژۆیەتى كردوو، و لەهەمووان
زیاتر داواى سەربەستى و ئازادى مەژۆى كردوو. شیللى خاوەن
ئەندىشەىەكى فراوانى وەها بوو كە دەى وت (دەرمانى خراپى و نالەبارى
دۇنيا، ئازادى و خۆشەويستى).

لەبەرھەمە بەناویانگەکانی شیللی قەسیدە ی (ئۆدۆنیس) ە که بەھۆی
 کۆچی دوا یی (کیتس) ی ھاوڕێیەو وەتوویەتی، ھەرودھا (بەستەییەك بۆ
 شەمال) و (بۆمەل). جگە لەمانە نمایشنامە ی (پرومیپوس) ی ئازادی که
 بریتییه لە (دراما) یەکی گۆرانی لەچوار پەردەدا.
 ئەمە نموونە ی چەند ھۆنراوە یەکیەتی که بەدەستکارییەو کراوە بە
 کوردی:

بلبڵەکان بەخەبەرن
 بلبڵەکان بەخەبەرن
 لەسەر لقو پۆپی گوئن
 سەرخۆش و خانە بەدەرن
 ئەوانە ی ئارمژووی ژیان
 شەوق و خۆشی لە دژ ئەمان
 یەکی خستوون بەخەبەرن
 بێ ھیزو تین بەخەبەرن
 لەویدا بلبلیکی جووان
 ئاوازو بەستە بۆ ژیان
 دەلی بە جۆش نەرمو نیان
 ماندووی دەستی خۆشی و غەمان
 کەوتە خوارئ سەرەو نوگوون
 لاوە لاوە چەرە بەرزەگە
 باوشی بۆ گرتۆتەو
 ھەتا ھەتایە بەرەو ئەمان!

لېكدانه ووی وشه کان :

- رۆمانسی : رۆمانتیک، رۆمانتیسیم.
ئەندیشه : خەیاڵ.
دەرمان : چاره، عیلاج.
نمایشنامه : مسرحیه، شانۆگه‌ری.

گفتوگۆ:

۱. شیللی به‌چی به‌ناوبانگه؟
۲. له‌کۆی له‌دایک بووه‌و له‌ چ سالتیکدا؟
۳. شیللی چی داده‌نا بۆ چاره‌ی خراپی و ناله‌باریی دنیا؟
۴. له‌شاعیرانی کورد کام شاعیر (شیللی) و چهند شاعیریکی ئه‌وروپایی کاری تی کردووه؟

چوونا سەر ھەيڤى

ھەيڤ: ئەو ھەيڤە کو پيشەنگا کاروانى جوانناسان بوو، بەلکى كته جوانى و جوانيەك بوو، بۆ ھەمى ھۆزانقانان و ئەڤينداران د سەردەمى بەرى دا، بۆ ھندى دا پويى جوانى دل بەرىن خو وەك ھەڤى وى بکەن!
ھەيڤ ھەر ئەڤە بوو، ھەر ئەو بوو، کو د شەڤا چواردى دا ب پووناھيا خۆڤى دونيا مە پوون بکەت!.

بەلى! ھەر ئەڤە بوو و ئەو ژى بوو کو دگوتن ئىکە ژوان ھەسارا يى کول دۆر پۆژى دزڤرين و پووناھيا خۆڤى وەردگريست... ب گەلەك سەدەياو ب گەلەك چەرخا ئەڤە بوو بىرو باوەرپى مړوڤى بەرانبەر ھەيڤى.
لى سەدى بيستى خەتيرەك بدەستى گرت و دەست ب شانازىي کر ژ ھەمى سەدىن بورى دا، گوت: دناف من دا مړوڤى ھزرا فرينى ژ خوارى بۆ سەرى پەيدا کرو دگەل وى ئەم پىکەفتين!...

ئەڤەو ژوى لای ڤە بىرو باوەرپى مړوڤى بەرانبەرى ھەيڤى ب سەدى بيستى ديت يا خو دريژ كرى و پەردا دەمى بورى ھەمى دا لايەكى خۆ گەھاندە ھەيڤى، ژ ئەردى خو ھەلاقىت ولسەر بانى ھەيڤى خۆ گرت!.
بەلى! مړوڤى سەدى بيستى كارەساتەكا حىبەتتى پەيدا كرو ھەمى دونيا حىبەتى كر، چنكو گەھشتنە ھەيڤى و دەنگى ئەردو ھەيڤى گەھاندە ئىك!..

ئەرى وەللآ ئەڤە راست بوو، چنكو ل سالآ (١٩٧٠)ى ئىكەمين مړوڤى ((ئارمسترونك)) يى ئەمريكى ھەردوو پيټ خو دانانە سەر بانى ھەيڤى و

نیښا هه یقی دا کو مروقی لسهر پووی ئه ردی دشیته پی خو پاقیته ههر
جهه کی و ژ ناشوبی بگه ته راستی!!

ل سالا (۱۹۷۰) ی (نارمسترونک) ی ب هزاران هزار میلین فی قالای ی یا
دنافه را ئه ردی و هه یقی برین و گه هشته هه یقی. ژ ئه نجامی وی چوونا
وی بو هه می مروقا دیار بوو کو ئه و هه یقا هه تا وی سه رده می مروقی ب
جوانه کا پرویت و دانا و هسا نه بوو. به لکی هه یف بوو کو په یکه ره کی
ههره مه زنی وه کی ئه ردیه و ب راست و دروستی پوون بوو کو ئه و ژ ی
بارستایه که وه کی ئه ردی و وه کی بارستایین دی...

ژ فی ئه نجامی ئه و چهند خویا بوو کو زانست و پیژانین مروقی
گه هشته جهه کی کو ب وان پیژانینا بشیت بگه هته گه له ک بارستایین
ناسمانی و په ردا ناشوبی داقوتیت و خو پاقیثیت و بچیته دناف جیهانه کا
راستی و که تواریدا. ژ فی ئه نجامی دیار بوو کو د سه دی بیستی دا بیرو
باوه رو پیژانین مروقی گه هشته جهه کی کو نه بتنی نه په نیین قولاچ و
کوژیین ئه ردی ناشکه راکه ت، به لکی دهستی خو دریژ بکه ت و بچیت
نه په نیین ئه ردی ناشکه راکه ت، به لکی دهستی خو دریژ بکه ت و بچیت
نه په نیین فی قالایا دنافه را ئه ردی ناسمانی ژ ی ناشکه راکه ت ههر ئه ف
حه زه بوو کو نه هیلا سه دی بیستی به سه رقه بچیت و بله ز خو کره دیاری
بو هه یقی و پارچین پووی هه یقی ژ ی ئینانه سه ر ئه ردی!.

چوونا سه ر بانئ هه یقی ژ لای مروق ب نه گه ری هزوو برین خوشیا ژ
دونیا په کی بکه فته دناف دونیا په کا دی و به لکی زانستی سه ر ئه ردی
که هانده ئه سمانی و هه یف ژ ی ناسمانی ئینا په سه ر ئه ردی! ب فی

چوونا سەر ھەیفی نەخشی ھەمی رابوریی دیروکی گوھۆری و دونیاپەکا
 پیزانینن دی بدەست خۆفە ئینا بۆ ھندی دا بچیتە جھین دی یین فی
 دونیاپا رووبەر درێژ!

شروڤه کرنا په یشان

هۆزانقان	: هۆنەر.
وەك ھەفی	: لیکچوون.
دز قریت	: دەسوڕیت.
خەتیرە	: مەشخەل.
خوھە لاقیت	: بازی دا.
حببە تیی	: سەر سوڕمانی.
ناشوب	: ئەندیشه.
قالایی	: بۆشایی.
خویا بوو	: دەرکەوت، دیار بوو.
پیزانین	: زانیاری.
داقوتیت	: بته کینیت.
کەتواری	: واقعی.
بینی	: تەنیا.
نەپەنی	: نھینی.
قولاچ و کوژی	: کەلین قوژین.

پيشه سازى له ناو كورده واريډا

پيشه سازى به شيوه يه كى سهره تايى و ساكار، بۇ هيئانه دى ئه و شتانه ي كه پيويستى ئاده ميزاد بوون، له كونه وه هه ر بووه كشتوكال و به درتيژ كردن له لايه ن ئاده ميزادى كونه وه بۇ راوو شكار، چه شنه پيشازييه ك بووه بۆكاتى خۆى.

ئه مه راسته، كه شۆرشي پيشه سازى له ئه وروپا، بزوتنه وه يه كى تازه بوو و داهيئانى ئامپرو، هيژى بزوينه ر، له به ره مه كاني، ئه م شۆرشه ن، به لام له گه ل ئه وه شدا پيشه سازيى نه ته وه يى هه ر له ناواندا بووه. جا ئيمه له م ماوه يه دا له داهيئانى هيژى هه لم و دۆزينه وه ي هه نديك نه زه ريه يه ي فيزياو داهيئانى كيما، نادويين، چونكه ئه مه په يوه ندى به پيشه سازيى گشتيه وه هه يه، كه له كاتى خويدا له ئه وروپا كه وته ناوانه وه و خه ريكه هه موو جيهان ده گريته وه، مه به ستمان پيشه سازيى نه ته وايه تى كورديه.

كورد هه ر له كونه وه، هه موو كه ل و په ليكي كه به خوارده مه نى دروست كردن و كشتوكال به ره م هيئان به كارد هه يئريت، خۆى دروستى كردووه، وه كو ديزه و گۆزه و مه نجه ل و قاپ و كاسه و كه وچك و ته نوورو فهرشو به رپه و ناوبريشك و تيرۆك و گه ليك شتى تر. ئه مانه ده بيت زۆر كۆن بن، چونكه له پيويستيه كاني ژيانن. جگه له مه داس و گاسن و هه وچارو هه موو كه ل و په ليكي ترى كه پيوه ندى به كشتوكال وه هه يه، وه ستاي كووره خۆى دروستى كردوون.

له ناو كورده واري دا ده ست كردى هونه رى ورد گه ليك پيشكه وتوو
 بووه، له مانه به رمالي كوردى و جاجم ناويانگيان ده ركردبوو، تا ئيستاش
 بازاريان هه ره هيه، له تهك ئه مه دا وه ستايانى ده ست پهنگين، هونه ر
 له دروست كردنى شه تره نج و نه ردو قوتووى جگه ره دا ده نوينن.

هه نديك له ناوچه كانى ترى كوردستان ناويانگيان به دروست كردنى
 هه مه جو ره چه قوو كيردو قه له مېر ده ركردبووه، به تايبه تى ئه و قه له مېر
 نايابانه ي كه ده سكيان له ئيسقان و قوچى ئاژه ل دروست كراوه. به لام
 ئه گه ر بيينه سه ر باسى خه نجهرى كوردى، ئه مه يان نه ك هه ر له پوو
 پيشه سازيه وه وردو نايابو جوانه، به لكو له پوو پووخساريشه وه
 شيوه يه كى تايبه تى هه يه، واته خه نجهرى كوردى له و خه نجهرانه ناكات
 كه له ناو ميلله تانى تر دا باون، چاكترين خه نجهرى كوردى ئه وه يه كه
 ده بانى پى ده لئىن ميرو گه وه كانى كورد خه نجهرى وايان هه يه كه زور
 به نرخن، به تايبه تى ئه وه ي ده سكه كه ي له قوچى سېى دروست
 ده كرئىت و كالانى به زىپو زيوو يا قووت و مروارى ده نه خشينرئىت، خه نجهر
 يه كي كه له دروشمه نه ته وه ييه كانى كورد له بهر ئه وه يه به ديارى
 پيشكه ش ده كرئىت. پوولى پووسته ي حكومه تى كوردستانى خواروو
 له ناوچه ي سوله يمانى به سه رو كايه تى شيخ مه حمود وئنه ي خه نجهرى
 كوردى تيدا كي شرابوو، كورد (تيخ) يش به خه نجهر ده لئىت، وه قسه ي
 نه سته قى كورد يش ده لئىت:

((تيخ هاوړي پياوه)).

چه خماخ سازى له ناوچه جياوازه كانى كوردستان پيشكه وتوو بوو،
 به تاييه تى وه ستاكانى سوله يمانى له دهورو بهرى فهرمان په وايى
 بابانه كاندا، له سه دهى هه ژده هه م و نۆزده هه م هه موو جوړه شيرو تىرو
 تفهنگيان دروست ده كرد، به لام به ناويانگترين و گه ورتين كارخانه ي
 چهك ئه وه بوو كه له په واندز له دهورو بهرى فهرمان په وايى پاشاي
 كوړه دا دامه زرا، ئه م كارخانه يه ته نيا چهكى سووكى دروست نه ده كرد،
 به لكو چهكى قورسى وه كو (تۆپ) ييشى دروست ده كرد، ئه و تۆپانه ي تا
 ئيستاش له مۆزه خانه كاندا پاريزراون نيشانه ي پيشكه وتنى ئه م چه شنه
 پيشه سازييه ن له كوردستاندا. بۆ ئه م ئامانجه حه مه پاشاي كوړه
 وه ستا په جه بهى كوردى په واندزى بۆ فيربوونى ئه م پيشه سازييه نارد
 ئه وروپا، ماوه يهك له وى مايه وه ئينجا له سالى (١٨١٥) كارخانه ي شيرو
 خه نجه رو تفهنگو لووله تۆپو گولله دارپشتن و زهرهنگه رى و دارتاشى
 دامه زراند. ئه وه ي پيوسته ليره دا بووتريت ئه وه يه كه سكه ي پاره ي
 زيرو زيوو پاقزى ميرنشينى سۆران كه به ناوى ميرى مه نسوور حه مه
 پاشاي گه ووه بوو، هه ر له و كارخانه يدا لى ده درا.

له هه موو شاره كانى كوردستان سابوون بۆ شارو دى به ره مه ميكي
 ناوچه يى بوو و له مالاندا دروست ده كرا، ئه و بنه مالانه ي كارخانه ي
 سابوونيان له ماله وه هه بوو به سابوونچى ناسرابوون. له سوله يمانى
 گه په كى سابونكه ران هه يه. ئه م گه په كه چييه ؟ هه ر له گه ل
 ئاوه دانكرده وه ي شارى سوله يمانيدا، پاشاكانى بابان بايه خيكي زۆريان
 به دروستكردى سابوون ده دا، ئه وه بوو سابوونچييه كان هه موويان

له گه پره كيك كۆبوونه وه و ناوی گه پره كه كه یان نا (سابونكه ران) ئەم ناوه تا ئیستا ماوه ته وه .

وه نه بیته به رهه می سابوون له م مالانه هه ر به شی شاری سوله یمانی و ناوچه ی سوله یمانی کرد بیته، به لکو بۆ گه لیک شوینی کوردستان و دهره وه ی کوردستانیش ده چوو. بازرگانه کان به رهه می ئەم مالانه یان ده کپی و له خانه کاندای کویان ده کرده وه، ئینجا به کاروان ده نییرا بۆ به غدا و موسڵ و حه له بو دیار به کړو ته ورێژ. هه ر ئەو کاروانانه له و سه ر گه رانه وه دا کووتالی بازرگانی و عه ترو شه کړو چایان بار ده کړبو ده هاتنه وه .

مووتاوی یان (موتابجیتی) یه کیکه له پیشه به ناویانگه کانی کوردستان، له زۆر کۆنه وه له شاری سوله یمانی و کۆیه و که رکوک و سوله یمانی و هه مه دان و سنه ئەم پیشه سازییه باو بووه . به رهه می موتابجیتی بریتییه له خه راری شاش بۆ تووتن و خه راری سفت بۆ ده غل و دان .

گه وره ترین کارگه ی ئەم پیشه سازییه له سوله یمانی بووه، که هه موو کات پازده تا بیست کرێکار کاری تیدا کردووه، ژنانیش له مالاندا به ته شی موویان بۆ ئەم کارگانه ده رست .

له سه رده می ئیستادا نه کوردو نه ته وه کانی تر ناتاجی ئەوه نین سابوون له سه ر شیوه ی کۆن دروست بکه ن، به لام له چه رخی ئەلیکترۆن و ئۆتۆم و چوونه سه ر مانگو ئەستیره کان، ده بیته

پيشه سازى كۆنى نەتە وايەتى وەكو مافوورو قەلمبرو جاجم و پانك و
چۆغە و كلاش و كەوچكى دار دروست كردن ھەر بىمىنئەتە وە .

ئىككىدەنە وەى وشەكان :

پيشه سازى	: سەنعت كارى .
ناوبرىشك	: دارىكى نووك تىژە ، نىو مەتر زياترە بۆ وەرگىرانى نان لەسەر سىل (ساج) بەكار دىت .
كەلو پەل	: پەرتويك .
بەرمال	: سوجادك .
قەلەمبىر	: چەقۆى بچووك .
پوخسار	: مەظھر .
چەخماخ ساز	: تەفەنگساز .
فەرمان پەوايى	: حوكم .
موزە خانە	: مەتەف .
پاقر	: جۆرە مەعدەنىكە ، جۆرە كانزايىكە .
سفت	: عەكسى شاش ، واتە ورد چنرابىت .
ئاتاج	: پىتقى (موحتاج)

گفتوگو:

۱. چی تر له پیشه‌سازییه‌کانی ناو کورده‌واری ده‌زانیت بۆمانی باس بکه؟
۲. جیاوازی چیه له‌نیوان پیشه‌سازیی گشتی و پیشه‌سازیی خۆمالیدا؟
۳. ئامرازی جووت کردن له گه‌لیک ئامراز پیک هاتووه، ئایا ده‌توانیت ناوه‌کانیان بلییت؟
۴. چی له‌بارهی وه‌ستا په‌جه‌بی په‌واندزییه‌وه ده‌زانیت؟
له‌ده‌رسی داها‌توودا نووسینی‌کمان به‌دوو لاپه‌په‌یه‌ک له‌و باره‌یه‌وه بۆ بنووسه.
۵. دوو دیر شیعر بلی که وشه‌ی (خه‌نجه‌ری تیدا بیت).
۶. به‌راووردی سابوون دروست کردن بکه له‌نیستاو کۆندا.

میکروبیڊن دۆست

دیاره هەر ژ دەسپێکی دی حیبهتی بی ژ فی ئاخفتنی و دی بیژی مه هەر میکروبیڊن دۆستمن گولی بوویه. ئەف میکروبیڊن دۆست چنه و ژ کیفه پهیدا بووینه. راسته نافی میکروبیڊن ب خرابی چوویه و هەر دگهل ناف ئینانا وی ئیکسەر نه خوشی دهینه بیرامه. به لی هەر چهنده جورهکی میکروبیڊن دخرابن و دبنه ئەگه ری نه خوشین کورده و ترسناک. به لی جورهکی دی بی میکروبیڊن نه خوشی لاوازو بیچاره دکن. ئەم دهمی نافی میکروبیڊن دینین دهمل دهست کولیره، ئیشا زراف، تایا گران، یان نه خوشیڊن دی ژ فی بابته دهینه بیرامه. ئیدی ئەو ناهیته بیرامه کو میکروبیڊن یی هه ی هاریکاریا گفیرینی دهکته. یان میکروبیڊن یی هه ی بارستی خوازی دههلوهرینن، هه که ئەف میکروبیڊن نه بانه، نه ئەو خواردن دههلوهریان و کهسه ک ژ نه دشیا بخوت ئەف میکروبیڊن ژ فی بابته ب پهنگی به کتیاو په مبلوک و هیقینی دایه. هه روهسا هنده ک میکروبیڊن دی ییت هه ین هیشتا بو زانا دیار نه بوویه کا چنه و چ نین.

ئه ری ل ریزا گیانداران یان بی گیانانه یان نیف یان نیف ب نیف؟ ئەفی چهندی ژ دیژنی (قایروس)، کو دبنه ئەگه ری هندی پوهه و زینده وهر و مرۆفی تووشی گه له ک نه خوشیا بکه ن. پوهه ک تووشی نیژیکی سی سه د، زینده وهر تووشی نیژیکی شیست، مرۆف ژ تووشی پتر ژ شیست نه خوشیا دبیت، ژوان نه خوشیڊن مرۆفی پی تووش دبیت خوریک و سوورک و په رسیف و فالیخا زاروکانه. مرۆفی گه له ک ل فان

میکرويا ڦه کوليبه، بڼو هندی دابگه هته په وریشالین ویو بشیت ژناډ
بیه ته و نه هیلت بینه جهی نه خوشیی و دهرده سهریی.

زانست دڦی مهیدانیدا سهرکه فت و سهروان په نگین میکرويا زالبو
نوین دینه جهی نه خوشیی کاره ک کرکو مروځ ژی نه ترسیت و ڦه نه
جنقیت و هر دگل سهره لدان و پهیدابوونا وان دا دهمل دهست ژناډ
بیه ته و نه هیلت به لاقه بن. گه له ک پسیور دڦی بیاځی دا پهیدابوون، نه ک
هر نه و بتنی به لکی زانستی به کتیاو په مبلوک و ڦایرؤس و نه ڦه بابته ژی
پهیدابوون. بڼو نوکه ژی ب پشت راستی ڦه دی شین بیژین کو زهمانی
دهر دگرتن و په څیک و ڦریوونی نه مایه و نه و ژی نه مایه کو د دهمه کی کیمدا
ملیونه ها که س ڦری بڼو چ ژی نه مینیت و ژناډ بچن. نوکه مروځ ب دهرزی
دانانی خو ژ ڦان به لا پرگار دکته. نیدی بڼو ساله کی بیت یان بڼو چهند
سالان یان ب دریژیا ژیانی نه و په نگین نه خوشیا نيزک نابن.

نوکه بلا بیینه سهر ده سپیکا سوحبه تا خو و بزاین نه ری میکروبی
دوست هیه؟ یان ب په نگه کی پوونتر بیژین نه ری راسته کو ژیان بی
میکروب پیک ناهیت و ناچته سهری؟ یان نه و رولی مهن چیه بی کو نه ڦه
میکروبه د خواردن و ڦه خوارنی دا و چاندن و پیشه سازی دا دگپن و دینه
جهی ژیانی؟!.

ب راستی و دجهی خودا بوو کو زانایه ک ژ نه جامی ڦه کولینه کا دوورو
دریژو زانستیانه ل نه مریکا، نه و چهند دیار کریه کو میکروبی زیاندار
به رامبه ر میکروبی بی زیان ژ سی هزارا نیکه. به لی زه لاهمه کی خراب
به رامبه ر زه لاهمه کی باش له جیهانی ژ یازده هزار نیکه هه می زینده وهر

دمرن، هوین باش سەحە ھەر پووەکەکی یا زیندەوەرەکی یان مرقەھەکی
 بکەن، دێ بێن ژيانا وان ژ شانەکی دەست پێ د کەت و پێشقە دچیت،
 ھەر زیندەوەرەك چەند دەمژمێرەکا یان چەند پۆژەکا یان چەند
 ھەفتیەکا یان چەند سالەکا دژیت. ھندەك زیندەوەر ژ ییت ھەین
 وەکی کویسەلە ی ژیی وی خول دووسەد سالان ددەت. ھەر وەسا
 ھندەك دار ژ ی بیت ھەین وەك دارا (سکویا) چەند ھەزار سال دژیت. ھەر
 زیندەوەرەك دەمی دمریت ب ملیونان بەکتریا ھێرشێ دەنە سەر و
 لەشێن وان پرت پرت کەن و کەونە خواردن بۆ وان زیندەری ساقا ئەوین
 ژ نوی وەراری دکەن و پێ دگەھن. ھەكە ئەق میکروپە نەبانە. ل وی پۆژا
 ژیان لەسەر ئەردی پەیدا بووی و ھەتا نوکە لەشێن مریدا د جەدا مینن.
 ئەقجا دەشت و چیا و ئەرد ھەمی دا پەین پێ بۆ پۆبیری نەدبوو. ئەقە ژ
 لایەکی، ژ لایەکی دیقە ب ھزاران رەنگین زیندەوەر و پووەکا وەرار
 نەدکرو مەزن نەدبوون، نە بەلکی ژيانا وان دا کەفتە د زقروک و گەپیانێ
 داو دا پاوەستییت، چنکو ب پاستی ئەو میکروپ پۆلەکی ئیجکار دگێرن
 بۆ ھندی کەرەستی ئالۆز وەك پڕۆتین و روین و کاربۆھیدرات بکەنە
 کەرەستەکی سقو وەلی بکەن کو شتلا ساقا بشیت وان بمیژیت و
 وەراری پێ بکەت. ھەر ژبەر قی ژ ی شین بێژین ئەق میکروپە ئاخێ
 قەلەو دکەت و ھەردەم دێ تیقلەکی نوێ دەنی بۆ ھندی دا ئەو
 زیندەوەری ژ نوێ سەری ھلدەن پێ بژین. بەلی ئەق میکروپە جارەکی
 بتنی و میکروپەك بتنی، زیندەوەر و پووەکا نا ھەلوەرینن. بەلکی ب
 چەند جار و ھەر جار ژ ی کۆمەکا میکروپا ئەقی کاری بجە دئینن، ئانکو

دى كەنە خويى يا سادە يا كانزاي وەك ئازۆت و كېرىتات و فوسفات و نشاۋ
 ئاقى. پاش دووہم ئوكسىدى كاربوون دى بلند بيت. پرووہك دى لسەر
 دووہم ئوكسىدى كاربوون و ئاقى و لېر تېرۆژكا ھەتاقى جارەكا دى
 كەرەستى ئالۆزۇ پەق دروست دكەت و ئىدى ب قى پەنگى ژيان دى
 گەرييت. ئەقەژى ھەر وەكى دەستورەكى ژيانى وەسايە و پېژا دووہم
 ئوكسىدى كاربوون دى ب نەگۆرى مینیت و دېنە نېزىكى ۰,۳ % د
 ھەوايى ئاسايىدا. ھەر وەسا پروتېن ژى ب ئەگەرى كۆمەكا ميكروپېن
 تاييەت دى ھەلۋەرييت، ھەر دى ھەلۋەرييت، ھەتا دېتە ئازۆت، ئەق
 ئازۆتە ژى، لىك پرووہكى گەلەك خۆش دېت و دى ميژيت و پى ژيت. بەلى
 ھەكە پروتېن ھەر وەكى خۆ ب پروتېن ما، پرووہك مفاى ژى نابېنيت،
 نەبتىنى ھەر ئەو بەلكى رووہكا ژى دى ژنافبەت. ھەكە وەسابيت، ئەق
 ميكروپە بى گومان دۆستى و خزمەتەكا مەزن بۆ مروقى كەن و دى
 مفايەكى مەزن ژى گەھىن، ئەق ميكروپېن دۆست بېدەنگو ھىدى
 خزمەتەكا مەزن بۆمە دەكەن. زانايان بخۆ ژى ئەقە نەدزانى و ل قى
 دوماھىي و پىشتى ژيان ب سەدان ھزار سالان بەردەوام بووى، پاش ئەق
 راستىە بۆ وان خويا بوو.

ھندەك جورېن بەكتريا يىت ھەين د قەلەوكرنا زەقئىدا دەورەكى
 مەزن دگېرن ھىقېن و بناقو دەنگترين ميكروپە كو د خواردن و قەخوارنا
 مە دا بكار دئىنين، ئەرى ئەو ناننى د خوين ب ھەقېر ترش ناھىتە
 دروست كرن؟! .

دیسان ھندەك خواردن ییّت ھەین، ھەكە ھیّقین نەبایە دروست
نەدبوون. ھەر وەسا مە ی ژ ی ب ھیّقینی دەیتە دروست کرن، پەنیرو
ماس ت ژ ی یان بۆ مەیانندی یان بۆ تام خۆشکرنی ھیّقین دقیت،
ھەر وەسا سەك ژ ی پیدقی ب ھندەك مێکروپ ھە یە و ب وان مێکروپا
ترشوکا سەکی دروست دبیت.

بۆ بابەتی جلکا دیارە وی دزانین کو کەتان ئەق پەنگین تشتا ب
ئەگەری کارتیکرنا مێکروپی تایبەت دەینە چیکرن، چنکو ئەو مێکروپ
تایبەتیە و ھندەك ژ وان کەرەستا دەلینیت ئەوین پھا ب پووەکی
دنویساند. ئەق مێکروپین دۆست ھەر ب قان خزمەتا نەراوەستان، بەلکی
گەلەك پێشەسازین دی ییّت ھەین و ب ئەگەری ئەقانە دەینە بجە
ئینان، بۆ نمونە بەخراپتریا وان ترشوکا ئەوین بۆ پەنگ کرنی
بکاردەین، ھەر وەسا گەرماردانا پیستی و بویاغکرن و پێشالین دەستکردو
گولاق و مەرەكە بو لاستیکی دەستکردو گلیسرین و گەلەك پەنگین دی.
مێکروپین دۆست ل قان ھەمی پێشەسازیاندا بۆ ھندی کو تیکەل بوونەکا
کیمیای بساناھی دکەن. خزمەتەکا مەزن دگەینە مروق. بەری
دوماھی ب سوحبەتا خوبینین، بە فەردزانین کو پیچەکی بەحسی وان
مێکروپین دۆست ژ ی بکەین ئەوین گەلەك نەخۆشی و دەرد ساغ کرین
وەك پەنسەلین، سترۆپتۆمیسین و کلۆرومیسین و ئۆرۆمایسین. ئەقە ژ
ھندەك بەکتیریا و ھندەكین دی ژ پەمبلوکی دەینە قەگرتن، نوکە ئەقە ب
پەنگەکی ئیجگار بەرفرەھ بۆ تیمارکرنی دەینە بکارئینان، مروقایەتی
لژیر سیبەرا ئەقان ژ دەست گەلەك نەخۆشیان پزگاریبویە. ل قی

دوماهیی زانست شیا ب پهنگه کي به رفره ه نه فان درمانا چیکه ت و ب وی
 پهنگی کو ه می که س ل هر قولاج و کوژیه کي جیهانی دابن، بساناهی
 بدهست بکه قیت و ل بازاری وه که سپیرین دهینه فروشتن. قوتابیین
 خوشتقی. دیاره نوکه هوین تیگه هشتن کو نه ف میکروبه دوست و نه م
 لسه ره قی بووین، کو مهوسا نا ف لی نای، ژیان و ژیار ب نه گهری
 نه فانه یه، راسته نه و زینده وهره کي بچویکن، به لی خزمه تاوان گه له ک
 مه زنه.

شروقه کرنا په یشان (لیكدانه وهی وشه کان)

حیبه تی	: سه رسورمان.
دهمل دهست	: ده م و دهست.
گفیرینی	: هه رس کردن.
د هه لوه رینن	: خاو ده کات.
په مبلوک	: که پروو.
هیڅین	: هه وین، هیوین.
خوریک	: ناو له، خوروکه.
سوورک	: سوړیژه، سوړکه.
په رسیڅ	: په سیوو.
ره هه وریشال	: بنج و بناوان، ره گو ریشه.
فه نه جنقیت	: نه سله میته وه.
نیشا زراف	: سیل.
پشت راستی	: دلنیا بوون.

پهژىك	: په تا.
دهرزى دانان	: کوتان.
زياندار	: زيان به خش.
زه لام	: پياو.
دهمژمير	: سه عات.
كويسه له	: كيسه ل.
ساقا	: كورپه، ساوا.
چهریت	: ده له وه ریت.
تيرۆژك	: تيشكى خور.
مفا	: سوود.
بتنى	: به ته نيا
خويا بوو	: ده ركه وت.
هه قير ترش	: هه وين، هه ويرى ترش.
مه يانندن	: مه يين.
دحه لينيت	: ده توينيتته وه.
نويسا	: ده نوساند.
به هراپتر	: زورپه.
گه ماردان	: پيستته خوشك كردن.
قولاچ و كوژى	: كه ل و قوژين.
سهل	: سرکه.

شاعیرو نه ته وه

ئو گولاله سووردهی له به هاراند به سهر پی دهشت و هه رده و هه له ت و
دۆل و دهره و قه دپاله کاندانا ناز دهکات، ئه وهندهی پی ناچیت ده ژاکیت و
سیس ده بیت و ده بیت و پووش و په لاش، به لام له شیعری شاعیره کاندانا
هر گولاله یه و هر نازی خوئی دهکات و هر ده شنیتته وه، ئه و ساته ی
شیعره که ده خوینیتته وه گولاله که کوتومت وه کو خوئی دیت به رچاووت و
وا ده زانیت هه رته ی به هاره و سه رنج له خه رمه نی گولاله ده دهیت.

زه رده خه نه ی سهر لیوی مندال تا بلیت دلگیره و مایه ی مووچرکی
خوش خوشه به له شدا به لام هه ر ته نیا هه نیسکیکی به سه بۆ ئه وه ی
وهک لافاو بیت و له گه ل خویدا راپیچی بکات، که چی ئه و زه رده خه نه ی
سهر لیوی منداله له شیعری شاعیره کاندانا هه میشه نه مره و له به ر چاوه .

شاعیر ئه م هه سته ناسک و ئاوداره ی خوئی به زمانی نه ته وه یی
ده پرژینیتته سهر کاغه ز، هه ر ئه وهنده شی به سه که ده پرژیتته سهر کاغه ز
ئیت کورژاندنه وه ی نییه و تا دنیا دنیا به هه ر ده مینیت. ته نانه ت ئه و
شیعرانه ش که ئاوازی مرؤقایه تی و خیر خواهی قوول ده که ن، ئه و
شیعرانه ش که ئاوازی ئاشتی و ئاسایش ده دن به گوئی خه لکدا، گشتی
هه ر به زمانی نه ته وه یی ده بیژرین، بۆیه له م پوه وه ده توانین بلیین که
شاعیری چاک و باش ده توانیت به شیعره کانی خزمه تی گه وره ی نه ته وه
بکات، چونکه (ئه ده بی به پیت و به له زه ت زمان لای که سانی میلله ت
خوشه ویست دهکات و پۆر به پۆر هۆگری ده بن و شانازی پیه ده که ن، من
زۆرجار گویم لی بووه که یه کیگ گوئی له شیعریکی باشی گۆران، یا

پیره می‌رد، یان هەردی، یان هیمن موکریانى بووه، به قوربانى ئەو زمانەش بووه که ئەو شیعەرى پى و تراوه، دیارە ئەم به قوربان بوون و شانازى ئۆتۆماتىكى دەبیته به قوربان و بوون و شانازى به میلله ته که وه، که ئەمەش یه کیکه له و هۆیانەى که دەوتریت شاعیر و ئەدیپ له رێگه‌ی خزمەتى زمانه وه، خزمەتى گەورەى نەتە وه ده که ن^(۱).

شیعەرى نەتە وه یی کوردیش دەورى بالای خۆى له میژووی نەتە وه یی کورددا دیوه، له گەل ئازارو ئاواتى میلله ته که دا بووه، خەلکه که ی وریا کردۆته وه، دەستى خسۆته سەر برینه کانی میلله ت و هانی هوشیار بوونه وه و پاپه پینی داو. ئاگادارى کردوون که کړنووش نەبەن، که مل نە دەن بۆ سەر شوپى و ژیر دەستى که ئازادى خوازبن و پرگارى په رست.

په سه‌نى شاعیرى نەتە وه یی له وه دایه که گیانیکی هونه رمه ندانه‌ى هه‌یه، له گەل خۆى و له گەل خەلکدا راستگۆیه، خوشی که مه و خەمى زۆر، زۆر کات په‌سته و زۆر که‌میش دلخۆش، ئەم په‌سه‌نى و راستگۆیه‌ى شاعیر بووه به مایه‌ى برسیتى و چه‌پس و تیه‌لدان و ده‌به‌ده‌رى و شاعیرى په‌سه‌نى نەتە وه‌یش هەر ده‌بیته و ابیته، له مه‌یدانى سیاسه‌تدا پۆله‌یه‌کى به‌ جه‌رگو خه‌بات که‌رو شاعیرى راستگۆ بیته. دوو تووپی شیعەره‌کانى پر بیته له ئازارو ئەشکه‌نجەى گەل و شوپشى گەل و مژده‌ى دوا پۆژو بپوای به‌هیز به‌نه‌ته وه خۆشه‌ویسته‌که‌ى خۆى.

(له‌سه‌ر شیوه‌ى (الشاعر والامة)ى له‌ناو په‌رتووکی خویندنه‌وه‌ى عه‌ره‌بى پۆلى پینجه‌مى ئاماده‌یى دارپژراوه)

(۱) چەند سەرنجێك له پیره‌مێردى شاعیر، نووسینی فەره‌یدوون عەلى ئەمین.

گالیلۆ

۳۰۹ سال له مه وپیش، واته له سالی ۱۶۳۳دا، دادگای تهفتیش له شاری رۆما له ئیتالیا حوکمی دا به سه ر گالیلۆدا، چونکه باری سه رنج و تیووره که ی (کۆپه رنیکۆس) ی په سه ند کردبوو که وتبووی، گۆی زهوی به دهوری تهوهره ی خۆیدا ده سوورپینه وه.

ئه مپۆ نه گه ر به مندالیک قوتابی قوتابخانه ی سه ره تای بلین: (گۆی زهوی له جیی خۆی وه ستاوه و ناجوولیت، خۆر به دهوریدا سوور ده خوات) گالتیه و قه شمه ریمان پی ده کات، چونکه ئه مپۆ لای هه موو که س ئاشکرا بووه که گۆی زهوی به دهوری خۆی و به دهوری خۆدا ده سوورپینه وه. به لام پیشینیان و زانایانی ئه و سه رده مه وایان ده زانی که زهوی له جیی خۆیدا وه ستاوه. پۆژو مانگو ئه ستیره کان به دهوریدا ده سوورپینه وه.

له سه د سالی پانزه هه می میلادیدا، زانای به ناوبانگ (کۆپه رنیکۆس) دهستی کرد به تیگه یاندن و بلاوکردنه وه له ناو خه لکدا: که زۆر به هه له چوون، که ده لێن. گۆی زهوی له جیی خۆی وه ستاوه. به پیچه وانه ی تیگه یشتی خه لکی ئه و زه مانه وه سه لماندی که زهوی و مانگو هه ندیک له ئه ستیره کان به دهوری خۆدا ده سوورپینه وه، ئه م بۆچوون و تیووره ی کۆپه رنیکۆس له ناو خه لکدا دهنگی دایه وه و بلاو بووه وه.

ئه گه ر کۆپه رنیکۆس تا زه مانێ گالیلۆ بژیايه، بی گومان موحا که مه ی ئه و ده که وته پیش موحا که مه ی گالیلۆ وه.

گالیلۆ له ساڵی ۱۵۶۴ دا له شاری (پیزا) له ئیتالیا هاتۆته دنیاوه. له زانستی ریازییات و فهلهك و فیزیكدا زۆر پيشكه وتبوو، هه موو جیهان قه رزاری توانای ئه م زانا خۆشه و یسته یه كه (ته رمۆ مه تر) و (ته لیسكۆب) ی دۆزییه وه، ئه م دوو شته به ری تیکۆشانی ئه م زانا گه وره یه یه كه له هه موو تیکۆشان و تاقیكردنه وه یدا له سه ر په وشتی كۆپه رنیکۆس ده پۆیشت و به ناو خه لكدا بلأوی ده كرده وه. ئه م كرده وه یی گالیلۆ له ناو پیاوانی ئایین و زانایانی ئه و سه رده مه دا وهك بۆمبايه ك ته قی و لئی كه وتنه ته ق و پیاوانی ئایین له پۆما به گژیدا چوون، بریاریاندا كه گالیلۆ كافرو زه ندیق و بێ ئیمان. به م جۆره (پاپا) یان لی هاندا كه فه رمانی دا ده بیئت گالیلۆ له م بیرو باوه ره هیه چ و پووچ و پرو پووچه ی خۆی وا ز به ئینیت و نابییت له زانستگاكانی ئیتالیا دا ده رس بلێته وه. گالیلۆ ناچار بوو وا ز له تیکۆشانی ئاشكرا و بلأو كرده وه ی بیرو باوه ری خۆی به ئینیت، چونكه رقه به ری پاپا و میرنشینه كانی ئیتالیا ی پێ نه ده كرا. جارێكی تر له ساڵی ۱۶۲۲ دا بیرو باوه رو تیووری خۆی ئاشكرا كردو، وتی ناتوانم به رامبه ر راستیه ك بێ ده نگ بجم كه زۆربه ی خه لكی به هه له بۆی چوون و تیی گه یشتوون، په رتوو كێكی له چاپدا و بلأوی كرده وه، له وه دا تیووره كه ی كۆپه رنیکۆسی په سند كرد.

دوژمنه كانی كه زانیان په رتوو كه كه ی ده ستاو ده ست بلأبوته وه، ده ست و برد كه وتنه جووله و كارێكی وایان كرد نووسه ره كه ی حه والهی (دادگای ته فتیش)، واته (دادگای جه زای پاپا) بكریت. چونكه ئه م كرده وه یان به كفردایه قه له م. له و زه مانه دا حوكمی كه نیسه و پاپا

به سەر ھەموو خەڵکداو تەنانەت بە سەر قەرال و میرەکانی ئەوروپاشدا زال
 بوو، گشت جیهانی کریستیان گەردن کەچی پاپا بوون. بەم جوۆرە ئەم
 زانا پیرە خوۆشەویستە لە تەمەنی ۷۵ سالییدا بۆ دادگای تەفتیش راپیچ
 کرا، موحا کەمە کە ی ۲۰ پۆژی خایاند، دۆستەکانی گالیلۆ وایان چاوەروان
 دەکرد کە گالیلۆ بەرگری تیوورە کە ی خوۆی بکات و بیسەلمینی کە
 راستە، بەلام وای نەکرد چونکە دەیزانی کە بەرگری و قسەکردن بەرامبەر
 بەو بی میشکانە ی کە رازی نەبوون مەسەلە کە حەوالە ی دادگای جەزای
 مەدەنی بکریت بی سوودە، چونکە ئەو بی میشکانە دەیانزانی ئەگەر
 حەوالە ی ئەو ی بکریت، گالیلۆ دەتوانی تئوورە کە ی خوۆی بە ئەندامانی
 دادگا بسەلمینی. ھەر بەو شەو نەوستان بەلگو زۆریان لی کرد کە
 بەرامبەر خەلک ئاشکرای بکات کە بیرو باوەرو تیوورە کە ی چەوتەو
 لەگەل نەریتی کە نیسە دا پیک ناکە ویت و ناگونجیت، چونکە کتیبە
 پیروژەکانی (ئینجیل) کەم و زۆر باسی ئەو ناکەن کە زەوی بە دەوری
 تەوهری خویدا یان بە دەوی خۆردا بسووری تەو، دەیان ووت: ئەم
 تیوورە ناریکی و چەوتییە ک بە یاسای زانستی فەلەک دەدات و یاسای
 دنیا شلۆق دەکات.

گالیلۆ تەنگەتاو کرا کە تیوورە کە ی خوۆی بە ئاشکرا بە درۆ بخاتەو،
 ئینجا گالیلۆ لە سەر چۆک راگیرا بوو کە نامە ی بە درۆخستەو
 تیوورە کە ی خوۆی درایە دەست بۆ ئیمزا کردن، دەم و دەست راپەری و
 ھەستایە سەر پی و بە ھەموو ھیزی خوۆی پییدا بە زەویداو قیزانیدی:
 ((لەگەل ئەمە شدا ھەر لە سوورپانەو دایە)). مەبەستی گالیلۆ ئەمە بوو

كه تييان بگه يه نيت هه ر چه نده ئينكار نامه ي تيوره كه ي به زۆر پي ئيمزا
 ده كه ن، به لام گۆي زهوي له سووراندنه وه ي خۆي نه كه وتوو و ناكه ویت.
 دادگای تهفتيش بلاوي كرده وه كه گاليلۆ له دادگا دا دانی به تيوره
 چه وته كه ي خۆيدا نا له بهر ئه وه بپيار درا كه له خانووه كه ي خۆيدا له
 (ئهرستري) دهست به سه ر بيئت، به مه رجيك له مه ولا بيرو باوه پرو
 تيوره كه ي خۆي به هيچ كه س نه ليت و تيوره كه ي كۆپه رنيكوۆسي به سه ر
 زماندا نه يه ت. ئينجا دادگای تهفتيش به هۆي جاسووس و پۆليس و
 قه شه كانه وه چاوديري و سه ره رشتيي گاليلۆي ده كرد.

ئه م پياوه خۆشه ويسته، زۆر به كه ساسي و هه ژاري دوا پۆزي ژياني
 خۆي رابوارد. له سالي ۱۶۲۴ دا كچه خۆشه ويسته كه ي مرد، جه رگي بپرا،
 هه ست و هۆشي نه ما، له سالي ۱۶۲۶ دا نه خۆش كه وت و هه ردوو چاوي
 كويز بوو، له سالي ۱۶۴۲ دا له و خانووه دا كه دهست به سه ر بوو، مرد،
 ئه مه سالي سي سه ده ميني مردني گاليلۆيه، ناوي گاليلۆ وه ك بليسه ي
 يادگارئك له ناو كۆري زانست و كۆمه لي زاناياندا هه رگيز ناكورتيته وه.

مه سه له كه ي گاليلۆ له و مه سه لانه يه كه زۆرداري و نادانيي زۆر به
 زه قي تيا دا دياره. له و جۆره هه لانه ي دادگايه كه زۆر جار دادگاكان
 پييان تيا دا هه لده خليسكيت، يان له و جۆره پووداوانه يه كه زۆر جار
 دادپه روه ري ده كه ویت زير پي له قه ي غه ره زي شه خسييه وه.

زۆر جار ري ده كه ویت كه دادپه روه ري له ژير په رده ي ته ماع و ناپاكيدا
 ده شاردرتيته وه، چراي راستي و سه ره يستي و ئازادي له ژير هيژي پاره شي
 ناهه قيدا ده كورتيته وه!

لەگۆڤاری گەلاوێژی ژمارە ۹-۱۰ سالی ۱۹۴۲و بە دەستکارییەکی کەمەو وەرگیراوە.

ئیکدا نەوێ وشەکان :

لێی کەوتنە تەقە	: گازاندەیان ژێ کر.
دەست و برد	: بزاف .
نەریت	: عادت.
یاسا	: قانون.
هەلە	: غەلەت.
پێ لەقە	: پەحین.

گفتوگۆ:

- کۆپەرنیکۆس و گالیلۆ کی بوون و دەربارە ی تیورەکیان چی دەزانیت؟
- ئایا ئەو مەحکەمەیەکی کە بۆ گالیلۆ دانراو ناوی دادگای تەفتیش بوو، لەلای تۆ خۆی و حوکمەکی پەوا بوو؟ بۆچی؟
- ئایا دەتوانیت نای چەند کەسانیک یا پووداویک کەوا بەم جۆرە حوکمی نامەق بەسەریاندا درا بیّت باس بکەیت؟

**لەناوێردنی نەخویندەواری هەنگاویکی
بۆیرانە بۆ بنیاتنانی مەروڤی نـوـی**

بەرھەمی زۆرۈ بەشکردنى بە ھەقىقەت

ۋا دەگىرنەۋە كە (بەرناردشۆ)ى نووسەرى بەناوبانگى ئىنگلىز،
جاريك لە ئاھەنگىدا چاۋى بە يەككە لە سەرمايەدارە گەۋرەكانى
بەرىتانيا دەكەۋىت، بەرپكەۋت كابراى سەرمايەدار قەلەۋو چوارشانەو
ورگ زل دەبىت، ۋەك دەزانىن بەرنارد شۆش زەردو لاۋاز بارىكەلەۋ سەر
پوۋتاۋە بوۋە.

كابراى سەرمايەدار بە (شۆ)ى نووسەر دەلئىت:

– ئەۋى تۆ بېينىت ۋا دەزانىت، كە لە دوورگەى بەرىتانيادا برسېتىۋ
قاتى ۋە بوونىيە، نە نان دەست دەكەۋىت ۋە خواردن. بەرنادشۆى
حازر بە دەست كتوپر دىتە ۋە لام ۋە دەلئىت:

– بە لام ئەۋەى تۆش بېينىت ۋا دەزانىت كە ھۆى ئەۋ ھەموو برسېتىۋ
قاتى نە بوونىيە تۆيت ۋە ھەرچى بەرھەم ۋە نان ۋە خۇراكى دوورگەى
بەرىتانيايە تۆ بردوۋتە بۆ خۆت ۋە تۆ دەخۆيت ۋە بەشى كەسى لى
نادەيت.

دىارە ئەمە قسەى خۆشەۋ دەگىرنەۋە، چونكە مەرج نىيە
سەرمايەدار ھەر قەلەۋو زۆر خۆربىت، چونكە زۆرجار ھەيە كابرا مليۇن
زىپرى ھەيە ۋە بەر نەخۆشى، ئەگەر بەر رژدى نەبىت، كولېرەيەكى پى
تەۋاۋ ناكرىت.

مەكسىم گۆرگىى نووسەرى گەۋرەى سۆقئىت، جاريك دەچىتە
ئەمريكاۋ ھەز دەكات يەككە لە خاۋەن مليۇنەكان بېينىت، گۆركى لای
سەير بوۋ كە كابراى مليۇنئىر زۆر لاۋازو پىۋەلەۋ پەنگ زەردو دان زەرد

بوو، له بهر نه خوښی شه کرو چەند نه خوښی تر هه رچی خوښی خوش
 هه به لای قه دهغه کرابوو، گورکی ده لیت: پیشتروام ده زانی ملیونیر
 ده بیت پیاوکی زور نه ستووری، چه ته وولی به چنگی، دان تیژ بیت.
 پوژی چەند مریشک و عیشیش و چەند سینی پاقلوه ده خوات، به لام
 ملیونیرم ئاوا دیت، زورم به زهیی پیدا هاته وه، هینده ویزدانی خوی بازار
 بدات و هینده نازاری خه لکی بدات و ره نجیان بخوات و هندی جار
 به دهیان هزار به کوشت بدات، جهنگ بو نه وه هه لگیرسیئت، که چه
 بفروشی و پاره ی زور په یدا بکات، به لام نه توانیت هینده ی بچو وکترین و
 لاترین کریکاری په کی که کارگه کانی، سوود له هه ول و له شی ساغی
 خوی ببینیت. گورکی له گه ل نیمه دا ده پرسیت، که واته: بوچ کابرای
 ملیونیر نه م کاره ده کات و نه م پاره زوره ی بوچییه؟ په نگه نه م
 نه خشه و تابلوی مه کسیم گورگیش هه زاده ی خه یالی خوی بیت و
 شتی که له قسه ی خوش و گالت و گه پی پیوه بیت. به لام نه میش و نه و
 قسه خوشه ش که له زمانی به رناردشو وه گیرامانه وه، له جه وه ردا
 مانایه کی زور قوولیان تیدایه و دیمه نیکی پژی می سه رمایه داری، پژی می
 چه وسانده وه و په نهچ دان و په نهچ خواردن ده خه نه پوو.

کومه لیک زور له زحمه ت کیشان، له فله للاح و کریکار په نهچ ده دهن.
 چی خیر و به ره که ت هه به، به ره می دینن، جه رگی زهوی ده دپن و
 دایده پوشتن و ئاوی ده دهن و به هیزو بازو و شه ونخوونی، له سه رمای
 زستاندا و له گه رمای هاویندا، له پوژانی دل ته نگي پایزدا و له شه سته
 بارانی به هاردا له به ره م هینان و پاراستنی نه و به ره مه ناکه ون. زهوی

پېر دهكهن له بهري جوان و شیرين تير و تهسهل كهري دهست و بازوويان،
نهوان زړو بهرهم زړ، بهلام نهو بهرهمه بو كييه و چوڼ دابهش
دهكريت؟

دهميكه فهيله سووفان و شاعيران خه و بهووه دهبينن كه نه م
بهرهمه زړه، بهسهر نهو بهرهم هينه ره زورانه دا دابهش كريت، هر
كهسه بهشي خوې بهر كه ويټ، نه نجام و بهري پهنجي بو خوې بيټ، بهلام
كه ي نهو خه وه هاتوته دي؟ كه ي بووه خاوه ني نهو پهنچ و خيرو
بهره كه ته به داخي بستي زهوي و جوگه يه ك ناووه سهر نه نيته وه، له
نازاري پهنچ داو به داخي پهنجه پويي و پهنچ خوراويي خويه وه مال ناويي
نه كات.

ميژوو پيش پژمي نيشتركي، هيچ پژميكي نه ديوه، كه بهرهمي
زوري، عادلانه و به پي نيش، بهسهر بهرهم هينه راندا دابهش بكريت.
نيشتركيه ته هر نه و نيه كه (دهنكه گهنمي به پيت و بهر كه ت بكات
به عه مبار) و نهو عه مبارهش بهر زامه ندي هه موو خه لك بو زهوي چين
بيټ، به لكو نيشتركيه ته پله ي بهرهم هيناني بهر ز كرده وه، لادي ورده
ورده ته كنكي تازه له كشتوكالدا به كاردينيټ و شاري خاپوورو
دواكه و تووي جارانش، ناوهدان و پيشكه و تووه، نمونه ي شارستانيتي
تازه يه، پيشه سازي تازه ترين بهرهمي داهيناني ميشكي مرقعي تازه
به كارد هينيټ. هه موو نه مانهش مولكي هه مووانه، بهري بو هه مووانه.
كوښك و ته لاري تاقه كه سي سه رمايه داران ده بيته مولكي گشتي و له پال
نه و دا خانوو بهر و ساختمانې گوره پيدا ده بيټ و بهسهر كارگهرو بيرو

پرووناك و ھەموو كەسدا، چۆنيەك و بەپيى خىزان و پيويستىي دابەش دەكرىت.

تا دىت نەخۆشى لە كزييە و پزىشك و دەرمان و نەخۆشخانە، چوون يەك بۆ ھەمووانە و بى پارە و بى ئەو ەي زانست بكرىت بە ھۆي گىرفانى پركردن و خەلك پرووتاندنەو.

دايەنخانە و باخچەي مندال و قوتابخانە و خویندى بەرزو ھەزارەھا پروژە و كارخانەي گەورە گەورە بۆ ھەمووانە، بۆ مندالى جووتيارو كارگەر و فەرمانبەر و بىرووناكە و ھەموو چۆن يەك پەرودە دەكرىن و بۆ نىشتمانى بەختيار پىدەگەيەنرىن. ئەمانەش چۆن يەك پەرودە دەكرىن و بۆ نىشتمانى بەختيار پىدەگەيەنرىن. ئەمانەش ھەمووى بەرھەمن، بەرھەمى زۆر و بە پىتن، بە ھەقيانەت بەش دەكرىن و بۆ ھەمووانن، نمونەي ژيانى بەختيارىي خەلكن. تا كاروانى خەباتى زەحمەت كىشانىش بەرە و پيشەوەر تر بپوات... ئەو بەختيارىيە لە زيادىيە و قوولترو ھەمەرەنگ تر دەبىت. ھەر ژيانە و كاروانە و سەرکەوتن و شادى... ئاشتى بۆ گەلان و شادى و بەختيارى بۆ ھەموو لايەك.

ليکدانه وهی وشه کان

نووسه ر	: نفیسار.
به ناوبانگ	: به ناف و دهنگ.
ورگ	: سک.
به پړی که وت	: له ناکاو، ناگاه، ژنشکه کیځه.
زل	: مه زن.
پژدی	: ره زیلی، پیسکه یی، به خیلی.
ریوه له	: لاوان، زه عیف.
قوول	: هوور، هیږ.
خاپوور	: کامباخ.
دایه ن خانه	: حه زانه (حضانه)، دایه نکه.

گفتوگو:

۱. نایا ده توانیت شتیکی وا بگیریته وه که له قسه که ی بهرنادشؤ یا گورکی بکات؟
۲. چی دهریاره ی بهرنادشؤو گورکی ده زانیت؟
۳. بۆچ له پژیمی دهره به گی و سه رمایه داریدا زور جار پږگه له بهرهم زور کردن ده گیریت؟
۴. چۆن نهو بهرهمه بۆ همووان ده بییتو له چ پژیمیکدا؟
۵. چۆن ئاده میزان ژيانی بهختیاری بۆ خوی بنیاد ده نییت؟
۶. بهرواردیک بکه له نیوان پژیمی سه رمایه داری و ئیش تراکیدا له هموو روویه که وه.

کومه لی خوينده وار کومه لیکی پیش که وتووه

كهركووك

كهركووك يه كيكه له پينج شاره گه وره كهي باكووري عيراقو چوار شاره مه زنه كهي كوردستاني عيراق، شاريكي گه لي كۆنو ديړينو به ناوبانگه، يادگاري پوژمه لاتي كونه و له ديړ زه مانه وه ماوه ته وه تاكو ئيستاكه. شاري كهركووك به (۱۲۶۰) هه زارو دوو سه دو شه ست پي له پووي زه ريا به رزه، وه به (۲۸۵) دوو سه دو هه شتاو پينج كيلومه تر له به غداوه دووره. پانايي ناوچه ي كهركووك (۲۰۸۰۰) بيست هه زارو هه شت سه د كيلومه تري چوار گوشه ييه. ژماره ي دانيشتواني نزيكه ي (۴۶۰۰۰۰) چوار سه دو شه ست هه زار كه سه. موخافه زه ي كهركووك له (۶) شه ش قه زا پي كهاتووه:

۱. قه زاي كهركووك: بريتييه له (۵) پينج ناحيه: قهره حه سه ن، پردي شوان، تازه، دووبز.

۲. قه زاي كفري: بريتييه له (۴) چوار ناحيه: پيباز، قهره ته په، سه رقه لا، جه باره.

۳. قەزای تووز خورماتوو: بریتییه له (۴) چوار ناحیه: قادر

که ره م، داقووق، ئامه رلی، سلیمان به گ.

۴. قەزای چه مچه مال: بریتییه له (۲) دوو ناحیه: ئاغجه له رو

سه نگاو.

۵. قەزای حه ويجه: بریتییه له (۲) ناحیه: ریان، حه ويجه.

۶. قەزای که لار.

به شی زۆری دانیشتوانی ناوچه ی که رکوک خه ریکی کشتوکالن،
زۆری ده غل و دان و برنج و نیسک و ئوک و ماش و کونجی و لۆکه
ده چینن. به شیکیش خه ریکی شوانین و هه ندیکى تریش به کپین و
فرۆشتن و بازرگانیه وه خه ریکن. له بهر نه بوونی سه رچاوه ی
میژووپی ته واو، دیاریکردنی سه رده می دروستکردنی شارى که رکوک
کارىکی گه لیك قورسه. له دوو کتیبی کۆنی کلدانیدا باسی ئه م شاره
کراوه. له سالی ۱۸۶۹ دا مه تران ئه دی شیر، کتیبیکیانی گۆرییه سه ر
زمانی تورکی و دانه ییک له م کتیبه ئیستا که له دیری کلدانیانی
که رکوکدايه له قه لا. به لام کتیبی دووه میان که ناوی (دهنگو باسی
شه هیدو قديسان) ه سالی ۱۸۹۱ قه شه پۆلس بیجانی له شارى
لاييزيك به چاپی گه یاندووه. وه کو له ناوه پۆکی ئه م دوو کتیبه دا

دەردەكەوئیت پاشای ئاشوری سەردناپال فەرمانی ئاوەدانکردنەوێ شاری کەرکووکی داوە و هەزار کەسی ئاشووری لە شاری تازەدا نیشتهجێکردووە. لەو کاتەی کە ئەسکەندەری مەکدۆنی وڵاتی میزۆپۆتامیای داگیرکرد، ناوچەی کەرکووک بوو بە پارچەیەک لە خاکی ئیمپراتۆریەتە مەزنەکەی. لەپاش کۆچی دوایی ئەسکەندەر، وڵاتەکەی لەنیوان سی فەرماندەیی لەشکرەکیەوێ دابەشکرا، شاری کەرکووک کەوتە بەر سلۆکس، ئەم فەرماندەرە شاری کۆنی رووخاندو سەر لەنوێ دروستیکردووە، شوورەییەکی گەورەیی لە دەوری شار تەنیو شەست و پێنج قۆلەو دوو دەرگای گەورەیی بوو کرد، دەرگای سەرو ناوی (دەرگای تووتی) بوو، وە دەرگای دووەم ناوی (دەرگای پاشا)بوو. وادەردەكەوئیت کە تووتی دەبیست یاریدەدەری سلۆکس بووبی و لەپاشانا بووبی بە سەرۆکی شار، لە سەردەمی ئەمەدا شاری کەرکووک گەلی پێشکەوت و ناوی بوو بە (کەرخی - سلۆک). لەسالی ۲۴۷ی پیش زاین فەراییهکان شاری کەرکووکیان داگیرکرد، ئەمە زۆری نەخایاندو سالی ۲۲۶ی پیش زاین ئەردەشیر توانی کەرکووک لە فەراییهکان وەرگریتهو، بەم جۆرە ئەم ناوچەیە کەوتە ژێر دەستی ئێرانییهکان تا سەردەمی

په‌یدابوونی عه‌ره‌ب له‌هه‌ریمانه‌دا له‌سه‌رده‌می (ته‌هماسب) قولى
 خان که به‌ناوی (نادرشا) ناسراوه، فه‌له‌یه‌کی که‌رکووکی له‌هه‌ندی
 له‌نووسینه‌کانیدا ئه‌م زانیارییه‌ی ده‌رختسووه: (له‌شه‌وی ۱۶
 کانوونی یه‌که‌می ساڵی ۱۷۳۲ ته‌هماسب شاری که‌رکووکی داگیرکرد،
 له‌پیش هه‌موو شتی‌کدا قرانی به‌جووله‌که‌ی شار هینا، وه‌گه‌لی‌کیشی
 به‌دیل گرتن. به‌لام خه‌ل‌کی شار پیکه‌وه‌به‌ره‌ه‌ستی ئه‌م هیرشه‌یان
 کردو بو‌ماوه‌یه‌کی سی‌سه‌عات بی‌وچان له‌خه‌بات نه‌که‌وتن.
 هه‌ردوولا تووشی زیانی‌کی بی‌سنوور بوون و که‌سی‌کی زۆریش
 کوژران، ته‌هماسب ناچار بوو شار به‌جی‌به‌یلت و پووبکاته‌گوندی
 (قۆریه) که‌سه‌عاتیک له‌شار دووربوو. له‌پاش پوودانی ئه‌م کاره‌ساته،
 خه‌ل‌کی شار جاری‌کی دیکه‌ده‌ستیان کرده‌وه به‌ئاوه‌دانکردنی شارو
 دروستکردنی خانووبه‌ره‌یان. پوژبه‌پوژ شار زیاتر پيش‌که‌وتوو
 گه‌وره‌تر ده‌بوو. شاری که‌رکووکی ئیستا له‌دوو به‌ش پیکه‌اتوو،
 به‌شی یه‌که‌می بلنداییه‌که‌قه‌لای پیده‌لین و به‌شی دووه‌میشی
 پاناییه‌قۆریه‌ی پیده‌لین. قه‌لای که‌رکووک ناوچه‌یه‌کی ستراتیجی و
 سه‌ختی ئه‌م هه‌ریمه‌یه، له‌به‌رئه‌وه‌بوو هه‌میشه‌خوی له‌هیرشی
 دوژمن و بی‌گانه‌پاراستوو. له‌کۆنه‌وه‌فه‌له‌کانی کلدانی له‌قه‌لا

جینشین بوون و گه لی خانووبه ره ی جوانیان تیدا دروستکردووه . له بهاراندا شاری که رکوک دیمه نیکی پهنگاو پهنگی قه شهنگ ده نویئت، به تایبه تی دیمه نی دهشتایی خواره وه و سه رسنگی قه لاکه گول و سه وزایی به هاری لیده پوئیت. له قه لای که رکوکدا دوو مزگه وتی هه ره کۆن تا ئیستا هه ر ماونه ته وه، یه که میان ناوی مزگه وتی (ئولۆ) وه مه ریه مانه شی پیده لئین، دووه میان ناوی مزگه وتی (دانیال پیغه مبه ر) ه. فه له کان ده لئین: له بنجدا ئه م دوو مزگه وته دیری دیانان بوون، وه گۆری حه نانی و عه زاری و می شائیل له ناو مزگه وتی دووه مدان، به لام جووله که ده لئین: دانیال پیغه مبه ر له و مزگه وته دا نیژراوه . ئه گه ر ته ماشای بیروپای میژوونوو سه کان بکه ین ده بینین به پیچه وانه ی ئه م باوه په یه، میژوونوو سه کان ده لئین: دانیال پیغه مبه ر له خۆزستان کۆچی دوا یی کردووه و له شاری شووشته ر نیژراوه . تا ئیستا ئه وه نه زانراوه که له چ سه رده می کدا به شی خوارووی که رکوک ئاوه دانکراوه، له ده می هه ندی له پیره کان بیستراوه که گوا یه له سالی (۱۷۲۹) دا خه لگی خانووبه ره ی له خوارووی قه لا دروستکردووه، به ستی (خاسه) شاری که رکوک ده کات به دوو که رته وه، قه لا و هه ندی له گه ره که کانی دیکه

که وتوونه ته لای دهستی چه پی بهستی خاسه که دیوی ریځای
سلیمانی پیده لئین، به لام لای دهستی راستی، که ئیستا که له و دیوه
که وره تره، دیوی قوریه، یاخود ریځای هه ولیرو به غدای پیده لئین.
که په که کانی دیوی قه لا ئه مانه ن:

(میران، حه مام موسلیم، حه مام مه سیح، ئاغالق، ئیمام قاسم،
زیندان). به لام که په که کانی دیوی دووه م، هه به ناوبانگیان
ئه مانه ن: (قوریه، شاترلو، ساری که هیه). له که رکوکدا که لیک
خانوبه ره ی جوان و کوگا و یانه و گازینوو قوتا بخانه ی کوپو کچو
باره گای میری و ئاوو کاره باو نه خوشخانه و باخ و پارک و دام و ده زگای
منالان و فرۆکه خانه و ئیستگه ی شه مه نده فه رو ته له فزیون ده بینرین.
هه روه ها شه قامی راست و فراوان و پووناک به تیشکی کاره باو پازاوه
به دارو درهخت دیمه نی شاری که رکوک به شاریکی تازه بابهت
ده نوینیّت. له شاری که رکوکدا نزیکه ی (۱۰۰) سه د شوینی ئایینی له
مزگه وت و خانه قاو ته کیه و دیرو کلیسه هیه، شوینه هه ره
به ناوبانگه کانی موسلمانان ته کیه ی نه جیب جه باری و ته کیه ی
تاله بانان و خانه قای سه ید ئه حمه دو مزگه وتی (خادم السجاده) ن.

خانووہ کۆنہکانی کہ رکوک لەسەر ئەندازیاری کۆنی پۆژھەلاتیی
 دروستکراون، ھەوشەکانیان گەرەن و لە دوو نھۆم پیکھاتوون و بە
 بەردو گەچ دروستکراون، بەلام خانووہ تازەکانی بەتایبەتی لە
 گەرەکی شاترلوو لەسەر ئەندازیاری تازەیی ئەوروپایی دروستکراون،
 لەباتی ھەوشەیی کۆن باغچەیان تێدایە. دانیشتووی کہ رکوک
 لەنەتەوہکانی کوردو تورکمان و عەرەب پیکھاتوون لەگەڵ ھەندی
 کہمایەتی دیکە وەکو ئەرمەنی، زۆربەیی دانیشتوانی کہ رکوک و
 دەورووبەری لەم ھۆزە کوردانەن:

شوان، تالەبانی، داوودە، سالەیی، زەنگەنە، زەند، پۆژبەیان،
 پالانی، کیچ، لەک، وەندی، بەرزنجی، عەرەبەکانیش لەم تیرانە
 پیکھاتوون:

عوبید، جبور، حجیش، ئەلبوو ھەمدان، نەعیم، کوپوی، ھەرەب،
 عەزە، سەیدات، سایح، بەنوو زەید، تورکمانەکانیش لە تیرەکانی
 تاتران و بەیات پیکھاتوون. کہ رکوک شاریکە مەلەوانی لەناو زەریای
 نەوتدا دەکات، لەبەر ئەوہیە شاری (زێری رەش)یشی پێدەلێن.
 مەلەبەندی بنچینەیی نەوتی کہ رکوک دەکەوێتە بابا گور گور کہ
 کەوتۆتە باکووری پۆژئاوای شاری کہ رکوک. پۆژی (١٤)ی مارتی

۱۹۲۵ پەيمانىڭ لەنيوان عىراق و كۆمپانىيەكى ئىنگلىزى لەبابەت بەدەستخستنى نەوتەو مۆركرا. بەپىي بەندەكانى ئەم پەيمانە، كۆمپانىيائى ئىنگلىزى بۆى ھەيە تا ماوھى ھەفتا و پىنج سال سوود لە بەرھەمى ناوچەى نەوت و ھەرىگىت، بە مەرجىك ھەموو دام و دەزگا و كەرەستەى كە بۆ ئەم پىرۆزەيە خەرجكراو لەپاش تەواو بوونى ماوھەكە بە خۆپايى بىيئە مولكى عىراق، بەشى عىراقىش لە ھەرتۆنە نەوتىك چوار شلىنى زىر بىت. ئەوھى شايانى باسە ئەوھىە كە لە مېژووى دەرھىنانى نەوت ھەندى كارەساتىش پىویداو. لە پۆزى ۱۴ى تشرىنى يەكەمى سالى ۱۹۲۷ بىرىك لە بىرەكانى نەوت تەقىو لە ئەنجامدا چەند كەسىك كوژران و لافاوى نەوت بە ھەموو لايەكدا بلاو بوو ھە. كۆمپانىيا واى بەباش زانى نەوتى نەپالئورا و بنىرئە دەرەو، بۆ ئەمە سالى ۱۹۳۲ دوو بۆرى نەوت لە كەركووكەو كىشرايە ھەدىسە لە قەراغ پووبارى فورات، وە لەوئو كرا بە دوو خەت، يەككىيان بۆ شارى تەرابلوسى شام كە درىژايى (۶۱۰) شەش سەدو دە كىلۆمەترە، دووميان بۆ شارى ھەيفا كە درىژايەكەى (۷۴۸) ھەوت سەدو چلو ھەشت كىلۆمەترە. سالى ۱۹۴۸ بۆرىيەكى ھەيفا بىردرا، لەباتى ئەو ھە سالى ۱۹۵۲ بۆرىيەكى

تر کیشرایه شاری بانیاس له سوریا . دیمه‌نی شاری که رکوک
له شه‌ودا گه‌لیک جوان و نایابه، پووناکی له شاپلیته گه‌وره‌کانی بۆری
نه‌وت دیته ده‌ره‌وه‌ی، ئەم ئاگره نه‌مرو هه‌میشه‌یه میژووی
به‌سه‌ره‌ات و کاره‌ساتی بابو باپیرانمان ده‌گیژیته‌وه، شار وه‌کو
بووکیکی پازاوه‌و خه‌ملیو به‌ناو پووناکیدا به‌نازه‌وه چاو شارکی
ده‌کات. ئە‌گه‌ر سه‌ر لووتکه‌ی شاخ و گوندو شاره‌کانی دیکه‌ی
کوردستان له شه‌وی نه‌ورۆزدا ببن به‌چراخان، هه‌موو شه‌ویکی
شاری که رکوک هه‌ر نه‌ورۆزه .

گولہ میخەك

ناوی میخەك بە زاراوە لاتینیەكە (دائەس کاریۆپلیسیا)یە و
(کاریۆپلیسیا) بە تەنیا واتە: سەر بە خیزانی (دائەس)یش واتە:
میخەك، كە ھەمووی دەبیته: سەر خیزانی میخەك یان خیزانی
میخەك.

ئەم ڕووەكە شوینەواری بنەپەتی چیاکانی نورماندی و میرو
لەوێوە بە جیھاندا بلۆبۆتەو، گولە میخەك لە باخچە و
باخچەوانیدا گەرنترین گولە. گولەکانی جوان و پێك و پێك و بە
دیمەن و بۆنیکی خوش و دلگیری ھەیە و دەتوانرێت بە دەسك
پێشكەش بكرێت، یا لە گۆلدا دابنرێت، وە ماوەیەکی زۆر
بەگەشی و جوانی دەمێنێتەو، میخەك ڕووەکیكە ئەگەر بمانەوێت
لە ڕووی ڕووەکیتیەو بیناسین و لە ڕووەکی دیکە یان جیا بکەینەو بەم
جۆرە ی دەکەین:

۱. میخەك لەقەدو بالادا لاوازو باریکە و بەرگە ی شکاندەو و
نوشتاندەو ناگرێت.

۲. لەبەھاردا گۆلدەكات و لەسەرەتای مانگی تشرینی دووەمەو

تا مایس دەمێنێت.

۳. گۆلەکانی تاک تاکە و ھەر گۆلێکی پێنج پەری پەنگینی ھەیە.

جۆریکی دیکەشی ھەیە گۆلەکانی تاک تاک نییە، پڕو قەتەپڕو

پەپەکانی لە پێنج زیاتر و کەم و زۆر پەپەکانی بەگوێرەی

جۆرە ی گۆلەکە یە.

۴. گەلاکانی ئەستوورو درێژکۆلە یە و پەنگی سەوزیکی مۆم باوہ.

میخەك لە چ زەوییه كدا دەچیندرییت و چۆن پەییندەكرییت؟

میخەك لە ھەموو جۆرە گلیكدا دەپوێت، جا گلەكە چ لیتەیی،

پەقەن و توند بیّت، یا لم و نەرمان بیّت، بە مەرجی پەیینبكریّت و

زەوییه كە بە ھێزو شیداربیّت لییدەپوێت. بەلام تا لمی زۆربییّت و

پەیینبكریّت میخەك چاكتر دەپوێت و گورجتر پەپە دەسێنیّت و

ھەلەدات. (ژەندەل) ی پووەكناسی بەناویانگ، لەسالی (۱۹۳۸) دا

تاقیكردنەو ھەیه كی لەبارە ی ھۆی شەقبردنی كاسە ی گۆلە میخەكەو

سازاند، دەرکەوت ئەم شەقبردنە سەبارەت بەو ھەیه كە زۆر

پەییندەكریّت و فوسفۆر زۆر ھەلەدمژیّت. ھەر لەم پووەو ھە (كە نەرس

بلیه‌ارت)ی پرووه‌کناسی ناوداریش له‌سالی (۱۹۳۲)دا
 تاقیکردنه‌وه‌یه‌کی دیکه‌ی له‌م باره‌یه‌وه سازکردو ساغیکرده‌وه که
 هۆی ئەم شه‌قبردنه زیاد هه‌لمژینی نایتروژینه. هه‌روه‌ها ئەوه‌شی
 ساغیکرده‌وه که ئەوه‌نده‌ی که‌وچکیکی چا له‌په‌ینی خوینی
 وشکه‌وه‌کراو به‌شی ئینجان‌یه‌ک گۆله‌ میخه‌ک ده‌کات و گۆلی درشت و
 گه‌وره‌ی پیده‌گریت. به‌لام چاکترین په‌ین، په‌ینی ته‌ویله‌و په‌ینی
 کیمیاییه‌و به‌تایبه‌تی په‌ینی نیتروفسکا که هه‌رسی سروشته‌کانی
 نایتروژین و فوسفورو پۆتاسیۆمی تیدایه‌و زۆر به‌کاره.

هه‌ر ئینجان‌یه‌ک گۆله‌ میخه‌ک (۱۵ - ۲۰) گم په‌ینی ده‌ویت،
 باشت‌ترین کاتی په‌ینکردنیشی پایزیکی دره‌نگه، له‌کاتی‌کدا که
 پروه‌که‌که گۆپکه‌و خونه‌ ده‌کات.

میخه‌ک چۆن ناو ده‌درییت؟

نابی به‌یڵین پروه‌که‌که نه‌ تینووی بی‌ت و نه‌ زۆریش پاراویت،
 نه‌بادا زیانی پیبگات و له‌ هه‌لدان بره‌ویته‌وه، چونکه‌ ئاوی زۆر
 باشییه‌کانی خاکه‌که‌ی پر ده‌کاته‌وه‌و کون و که‌لینی و درزه‌کانی
 ده‌گریت و ئەو هه‌وایه‌ی تیدایه‌ ده‌ریدی‌نی‌ت و که هه‌واکه‌یشی تیدا

نەما ئەو رەگ و ریشەى رووئەكە لەبەر بى ئۆكسژىنى بۆ خۆيان
دەخنىڭىن و لەكاردەكەون و ئىتر ھىچيان بۆ ھەلنامژىت و پووەكەكە
بەرە بەرە لاواز دەبىت و دەمرىت. جا لەبەر ئەمە ئاودان پەيوەندى
بەمانەى خوارەو ھەيە:

۱. جۆرى خۆل: خۆلى لماوى ئاوى لەخۆلى قەسپە گل زۆتر

كورتىن و دەبىت زوو زوو ئاوبدرىت، چونكە پووەك لەم وەرزدەدا
ھەر ئاوىكى وەرىدەگرىت زوو بەھەلمى دەیداتەو.

۲. جۆرى ھەلدان: كاتى رووئەك گۆلدەكات نابىت ئاوبدرىت، نەوئەك

گۆلەكانى ھەلۆەرن، جا بۆ ئەوئەى بزانىن پووەكەكە تىنوویەتى
يان نا، پىویستە بە پەنجە يان بە چىلكەيەك كەمى لە خۆلەكەى
دەوروبەرى پووەكەكە بە ئەندازەى (۱- ۱,۵) گرى ھەلگۆلین،
ئەگەر ھاتوو لماوى و شىداربوو ئەو رووئەكە ئاودانى ناوىت،
نەخىر ئەگەر ھاتوو وشك بوو ئەو ئاودانى دەوىت و تىنوویەتى.

گولە مېخەك چۈن زۆر دەكرىت:

گولە مېخەك بەدوو جۆر زۆر دەكرىت:

۱. **بە تۆكرىدەن:** چاكتىن كاتى تۆكرىنىش مانگى مارتە؟

۲. **بە قەلەم چاندەن:** باشتىن كاتىش بۆ ئەم جۆرە چاندەن مانگى

شوباتە.

جۆرە چاندەننى يەكەم زۆر باو نىيە، مەگەر بىانەوئىت جۆرە
گولئىكى تازە بابەتى لىيىنىنەو گۆرى، يا ئەگەر ھاتوو بە تۆكرىدەن
بەرھەمى باشتىرى ۋەكو جۆى ماگىرىتى دەدا، چونكە بە تۆكرىدەن
بەرھەمى زۆرتىدەدات و گولئى گەرەو چاك دەگرىت. جا بۆ ئەمەش
دەبى تۆۋەكە زۆر سىفت بچىندىرىت ۋە زەۋىيەى بۆى ئامادە
دەكرىت، ۋا چاكە جۆرە گلەكەى تىكەل بە لمو خۆل ۋ پەيىن بكرىت و
دوايى چاندەننى تۆۋەكان نابى لە (۲-۴) ملیمەتر زىاترىت. ھەرۋەھا
دەبىت باش ئاۋ پرژىن بكرىت و ۋازى لىنەھىندىرىت تا تۆۋەكان
دەپوئىن، ھەر كە (۴-۶) گەلەى سەۋزى دەرگىر، ئەوسا دەبىت،
بگۆيزىتەو ۋە ناۋ ئىنجانەو جىگای دىكە. بەلام پىۋىستە ئىنجانەكەى
يا ئەو شوئىنەى بۆى دەگۆيزىتەو ۋە ھەتاۋ بىگىرىت و كپ بىۋ بەرەو
باو نىسرم و سىبەر نەبىت. لەگەل ئەمەشدا، بەپىى ئەو ئەزموونەى كە

(هوللی) زانای به ناوبانگ کردوویه، هندی جوری هیه ئه گهر له بهر
 سیبه ریش برۆینریت له کلۆرۆفیل دروستکردا به هیزتر ده بییت.
 میخهك سه بارهت به وهی كه لاسكه كهی لاوازه و راست راناوه ستییت و
 ده چه میته وه، ده بی چه پهری بۆ ههلبه ستییت و بۆ ئه وهی له
 چه مینه وه و شكانه وه بپاریزیت كه لك له م ریبازانهی خواره وه
 وهرده گریت:

هه ر برکیك (۳-۴) تلشی قامیش یا ته ركه، یا چلی (۵۰)
 سانتیمه تری به ده وروپشتدا ده چه قیندریت و به دواوه ده زوو
 لیکده ته ندریت و برکه کان له شكانه وه و چه مینه وه ده پارین.

۲. یا سی چلی (۵۰) سانتیمه تری به ده ورو برکیكدا داده کوترین و
 له جیاتی ده زوو بازنه تیلیان پیداده کریت به مهرجی یه کیکیان له ناو
 قه د چله کان به ره و خوارترو دووه میان له ناویان به ره و خوارترو
 دوومیان له ناوقه د به ره و ژوورتر بییت و برکه كه بکه ویته نیو ئه م
 په رزینه وه (۳-۴) گه لای سه رووی نه بییت ئیتر نابی هیچی پیوه
 بمینیت. کاتی كه قه له مه کانیش ده بردرین ده بی له ژیر گریکانه وه
 ببردیت و پویه کانیا بقرتیندرین ئه گینا هه لم باش ده رناده ن ئه مجا

دواى ئەوھى قەلەمەكان دەبىرپىن بەم جۆرە شىۋانەى خوارى
دەيانچىنن:

۱. پىۋىستە گلەكەى لمى زۆربىت.
۲. دەبى گلەكەى بە ئەندازەى (۲) سم بۆ قوولبكرىت.
۳. پىۋىستە قەلەمەكان ھەرىكە (۲) سم لەيەكەوھ دوورپىن و بەرىز
بروئندرىت.
۴. دەبى رىزكانىش ھەرىكە (۳) سم لەيەكەوھ دوورپىن.
۵. دواى رواندىنى قەلەمەكان پىۋىستە ئاوبدرىت و نەھىلدرىت و
بەھىچ جۆرىك تىنوويان بىت و ئىتر بەم جۆرە پاش (۶ - ۷)
ھەفتە قەلەمەكان گەشە دەكەن و دەست بەرەگ
داكوتاندەكەن و ئەمەش بەوھدا دەرکەوئىت كە لەسەرەوھ
گۆپكە دەكەن. ئەمجا لەپاشان بۆ جىگای پىۋىست
دەگوئىزىتەوھ ھەرىكە (۳۰ - ۴۰) سم لىك دوور دەپروئندرىت.

پیرست

ز	بابەت	لا پەرە
۱.	پیشدەستی	۳
۲.	پوونکردنەوه	۴
۳.	بەشی ریزمان	۵
۴.	جۆره کانی پارسته	۶
۵.	ته‌واوکه‌ری کار (به‌رکار)	۱۲
۶.	ته‌واوکه‌ری کار (ته‌واوکه‌ری به‌یاریده)	۱۹
۷.	جیناوی خۆیی	۲۵
۸.	جیناوی هه‌یی	۳۵
۹.	هاوه‌لناوی بکه‌ر (هاوه‌لناوی بکه‌ری داپیژراو)	۴۰
۱۰.	هاوه‌لناوی بکه‌ر (هاوه‌لناوی بکه‌ری لیکدراو)	۵۰
۱۱.	هاوه‌لناوی کراو (هاوه‌لناوی کراوی دپيژراو)	۵۸
۱۲.	هاوه‌لناوی کراو (هاوه‌لناوی کراوی لیکدراو)	۶۴
۱۳.	هاوه‌لکار	۷۳
۱۴.	ته‌واوکردنی کار به‌ هاوه‌لکاری کاتی	۷۵
۱۵.	ته‌واوکردنی کار به‌ هاوه‌لکاری شوینی	۷۹

۸۲	تەواوکردنى كار بە ھاۋەلكارى چۆنىەتى	۱۶.
۸۷	تەواوکردنى كار بە ھاۋەلكارى پىكخستى	۱۷.
۹۲	تەواوکردنى كار بە ھاۋەلكارى چەندى	۱۸.
۹۶	ئەركى ھاۋەلكار لە رستەدا	۱۹.
۹۹	بەشى ئەدەب	۲۰.
۱۰۰	رېبازە ئەدەبىيەكان	۲۱.
۱۰۸	رۆمانتىك لە ئەدەبىياتى كوردى - كرمانجى خواروو	۲۲.
۱۱۳	ئەدەبىياتى رۆمانتىكى كوردى - شىۋەى گوران	۲۳.
۱۲۰	ئەدەبىياتى رۆمانتىكى كوردى - كرمانجى ژوورو	۲۴.
۱۳۰	ئەدەبىياتى كوردى سۆقىيەتى (جاران)	۲۵.
۱۳۸	جاسمى جەلىل	۲۶.
۱۴۵	پەخشانى كوردى	۲۷.
۱۶۵	كورتە چىرۆك	۲۸.
۱۶۸	شانۆگەرى	۲۹.
۱۷۴	بەشى نموونەى ئەدەب	۳۰.
۱۷۵	سەيد ياقوبى ماھىدەشتى	۳۱.
۱۸۳	عەلى حەرىرى	۳۲.

۱۹۱	مه حوی	۳۳.
۱۹۶	شیخ رهزای تالهبانی	۳۴.
۲۰۵	ناری	۳۵.
۲۱۱	زیوهر	۳۶.
۲۱۹	شیرکو بیکهس	۳۷.
۲۲۳	شیخ غه یاسه ددین نه قشه بهندی	۳۸.
۲۳۰	شیخ محه مەدی خال	۳۹.
۲۳۵	رهوشه ن به درخان	۴۰.
۲۳۹	به شی خویندنه وه	۴۱.
۲۴۰	خه چو سیامه ند	۴۲.
۲۴۷	تووتن	۴۳.
۲۵۰	مه قام و ئاوازو ئاله تی مؤسیقای کوردی	۴۴.
۲۵۸	خه پیام	۴۵.
۲۶۱	شیللی	۴۶.
۲۶۴	چوونا سه ره یقی	۴۷.
۲۶۷	پیشه سازی له ناو کورده واریدا	۴۸.
۲۷۳	میکروبین دۆست	۴۹.

۲۸۰	شاعیرونه ته وه	.۵۰
۲۸۲	گالیلۆ	.۵۱
۲۸۷	به رهه می زۆرو به شکردنی به هه قیانه ت	.۵۲
۲۹۲	که رکووک	.۵۳
۳۰۱	گوڵه میخهک	.۵۴

